

Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki

Tom XI

Propozycje udostępniania
Sierakowskiego Parku Krajobrazowego
dla osób niepełnosprawnych
ruchowo i wzrokowo

Redaktor serii: ZYGMUNT MŁYNARCZYK

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
SERIA TURYSTYKA I REKREACJA – STUDIA I PRACE NR 11

Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki

Tom XI

Propozycje udostępniania
Sierakowskiego Parku Krajobrazowego
dla osób niepełnosprawnych
ruchowo i wzrokowo

Praca zbiorowa pod redakcją
ZYGMUNTA MEYNARCZYKA I ALINY ZAJADACZ

BOGUCKI WYDAWNICTWO NAUKOWE
POZNAŃ 2013

ABSTRACT. Zygmunt Młynarczyk, Alina Zajadacz (eds), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Tom XI – Propozycje udostępniania Sierakowskiego Parku Krajobrazowego dla osób niepełnosprawnych ruchowo i wzrokowo* [Tourist development: determinants and plans. Volume XI – Propositions of making accessible the Sierakowski Natural Landscape Park for visually and physically disabled persons]. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2013. Seria Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace nr 11. Pp. 142, tables and figures. ISBN 978-83-63400-84-2. ISSN 2080-6795. Texts in Polish.

The research work presents the author's conception of the course of tourist routes for visually and physically disabled persons in the area of the Sierakowski Natural Landscape Park. First, conditions and problems of tourism of disabled persons as well as attempts of its solving through introduction of various improvements were presented. Moreover, the examples of good practices and basic rules referring to services for visually and physically disabled tourists were discussed. The second part of the article presents the tourist values and state of tourism in the area of the Sierakowski Natural Landscape Park as well as the following rules: making accessible the natural landscape parks for tourist use and marking out tourist routes. A detailed conception of the course and tourist management of two tourist routes for physically disabled persons and two for unsighted persons was discussed in the third part. All the routes have the shape of a loop with a junction point located in the Center of Natural Education in Chalin.

Zygmunt Młynarczyk – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: zygmunt@amu.edu.pl

Alina Zajadacz – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: alina@amu.edu.pl

Recenzent: prof. nadzw. dr hab. Bogdan Włodarczyk

© Copyright by Centrum Turystyki i Rekreacji Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2013

Projekt okładki: Jarosław Bogucki
Fotografia: Waclaw Zimpel

ISBN 978-83-63400-84-2
ISSN 2080-6795

Bogucki Wydawnictwo Naukowe
ul. Górna Wilda 90, 61-576 Poznań
www.bogucki.com.pl e-mail: biuro@bogucki.com.pl

Wydanie I
Druk i oprawa: Uni-druk

Spis treści

Wstęp (<i>Alina Zajadacz</i>)	7
1. Ograniczenia i udogodnienia w turystyce osób niepełnosprawnych ruchowo oraz wzrokowo	11
1.1. Turystyka osób z dysfunkcjami narządów ruchu i wzroku (<i>Anna Kotodziejczak</i>)	11
1.2. Przykłady dobrych praktyk w zakresie turystyki osób niepełnosprawnych (<i>Agata Sklepik</i>)	18
1.2.1. Działania podejmowane na rzecz rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych ruchowo (<i>Agata Sklepik</i>)	20
1.2.2. Działania podejmowane na rzecz rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych wzrokowo (<i>Izabela Czaplicka</i>)	22
2. Uwarunkowania i zasady rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych ruchowo oraz wzrokowo	27
2.1. Sytuacja demograficzna osób niepełnosprawnych (<i>Martyna Jaworska</i>)	27
2.2. Społeczny obraz osób niepełnosprawnych (<i>Martyna Jaworska</i>)	30
2.3. Rola turystyki osób niepełnosprawnych w procesie kształtowania postaw społecznych (<i>Martyna Jaworska</i>)	35
2.4. Turyści niepełnosprawni ruchowo (<i>Agata Sklepik</i>)	36
2.4.1. Charakterystyka osób z dysfunkcją narządów ruchu	36
2.4.2. Bariery ograniczające udział ludzi niepełnosprawnych ruchowo w turystyce i rekreacji	37
2.4.3. Zasady obsługi turysty niepełnosprawnego ruchowo	38
2.5. Turyści z dysfunkcją wzroku	39
2.5.1. Charakterystyka osób niewidomych i słabo widzących (<i>Izabela Czaplicka</i>)	39
2.5.2. Bariery ograniczające udział ludzi niepełnosprawnych wzrokowo w turystyce i rekreacji (<i>Martyna Jaworska</i>)	41
2.5.3. Zasady obsługi turysty niepełnosprawnego wzrokowo (<i>Martyna Jaworska</i>)	43
3. Charakterystyka Sierakowskiego Parku Krajobrazowego (<i>Justyna Przybylska</i>)	46
3.1. Walory turystyczne Sierakowskiego Parku Krajobrazowego (SPK)	46
3.1.1. Walory przyrodnicze	46
3.1.2. Walory antropogeniczne	48

3.2. Turystyka na obszarze Sierakowskiego Parku Krajobrazowego	52
3.2.1. „Profil turysty” odwiedzającego SPK	52
3.2.2. Dostępność komunikacyjna SPK	53
3.2.3. Stan zagospodarowania turystycznego SPK	53
3.2.4. Szlaki turystyczne na obszarze SPK	54
4. Udostępnianie parków krajobrazowych w celach turystycznych (<i>Agata Sklepik</i>)	56
4.1. Turystyka w parkach krajobrazowych	56
4.2. Zasady wytyczania szlaków turystycznych	58
5. Preferencje turystyczne osób niepełnosprawnych ruchowo oraz niedowidzących i niewidomych – wyniki badań	62
5.1. Opinie osób niepełnosprawnych ruchowo (<i>Agata Sklepik</i>)	62
5.1.1. Dobór próby i przebieg badania	62
5.1.2. Charakterystyka respondentów	63
5.1.3. Analiza odpowiedzi respondentów	64
5.2. Opinie osób słabowidzących i niewidomych (<i>Martyna Jaworska</i>) . . .	71
6. Propozycje szlaków turystycznych dla osób z dysfunkcjami narządów wzroku oraz ruchu	76
6.1. Szlaki adresowane do turystów niepełnosprawnych ruchowo	76
6.1.1. „Konwaliowy szlak bez barier” (<i>Agata Sklepik</i>)	76
6.1.2. Fiołkowy trakt bez barier (<i>Justyna Przybylska</i>)	93
6.2. Szlaki adresowane do osób niepełnosprawnych wzrokowo	104
6.2.1. „Leśny szlak zmysłów” (<i>Izabela Czaplicka</i>)	104
6.2.2. Szlak turystyczny „Zmysły natury” (<i>Martyna Jaworska</i>)	121
Zakończenie (<i>Agata Sklepik</i>)	133
Summary: Propositions of making accessible the Sierakowski Natural Landscape Park for visually and physically disabled persons	135
Literatura	137
Informacje o autorach i redaktorach tomu	141

Niepełnosprawność jest kompleksowym zjawiskiem odzwierciedlającym interakcje między cechami cielesnymi człowieka i cechami środowiska, w którym żyje.
(World Report on Disability World Health Organization, 2011)

Alina Zajadacz

Wstęp

Od ostatniej dekady XX w. obserwowany jest znaczny wzrost zainteresowania działaniami zmierzającymi do udostępniania w coraz większym zakresie miejsc, obiektów i usług turystycznych osobom niepełnosprawnym. Wynika to z kilku istotnych przyczyn. Do podstawowych należą: nasilająca się konkurencja na rynku turystycznym i związana z nią polityka zarówno w zakresie cen, jakości usług, wydłużania sezonu turystycznego, jak i pozyskiwania nowych grup klientów, którzy dotąd z różnych względów (w tym związanych z niepełnosprawnością) rzadko uczestniczyli w wyjazdach turystycznych. Kolejną, znamioną przyczyną są zmiany demograficzne – obserwowany wzrost liczby seniorów oraz osób niepełnosprawnych. Prognozy wskazują, że liczba osób w wieku 65+ w populacji europejskiej będzie w 2050 r. trzykrotnie większa niż w 2003¹. Niepełnosprawni stanowią obecnie w Unii Europejskiej 15% populacji (75 mln osób)², w Polsce 12,2% ludności kraju (4,7 mln osób)³. Zmiany te powodują, że potrzeby związane z wyjazdami turystycznymi osób starszych i niepełnosprawnych nie mogą być traktowane jako marginalne czy „specjalne”. Odpowiedź na nie powinna być widoczna w dostępności zarówno przestrzeni, jak i oferty turystycznej. Ten kierunek działań implikują przemiany dotyczące mentalności społecznej, postrzegania niepełnosprawności nie tylko z medycznej, ale i ze społecznej perspektywy. Znajdują one odzwierciedlenie w aktach prawnych, zmierzających do „wyrównywania szans”. Kluczową rolę w tym zakresie odgrywa obecnie Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 2006 r. i ratyfikowana w Polsce we wrześniu 2012 r.

¹ European Commission Enterprise and Industry Sectors Tourism Accessibility (http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/accessibility/index_en.htm).

² European Commission Health-EUMy Health People with Disabilities, 2012.

³ Narodowy Spis Powszechny 2011 w zakresie populacji osób niepełnosprawnych.

Dostosowanie oferty turystycznej do potrzeb osób z niepełnosprawnością wymaga zagwarantowania jej kompleksowej (tj. obejmującej wszystkie elementy) dostępności. Pojęcie dostępności oznacza stopień, w jakim dana osoba może w sposób swobodny i niezależny odwiedzać i użytkować budynki, inne urządzenia, jak również obszary otwarte, bez potrzeby ich specjalnej aranżacji⁴. Obecnie warunek dostępności częściej jest spełniony w przypadku obiektów, rzadziej w odniesieniu do obszarów atrakcyjnych ze względu na walory przyrodnicze oraz szlaków turystycznych. Stan ten skłonił autorki monografii do podjęcia próby opracowania propozycji dostosowania wybranych dróg do potrzeb osób niepełnosprawnych (z dysfunkcją narządu ruchu i wzroku) na terenie o bogatym potencjale przyrodniczym i kulturowym, objętym ochroną w formie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego.

Praca jest w dominującej mierze efektem współpracy czteroosobowego zespołu absolwentek studiów z zakresu turystyki i rekreacji prowadzonych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: Izabeli Czaplickiej, Martyny Jaworskiej, Justyny Przybylskiej i Agaty Sklepik. Rozdział wprowadzający w problematykę turystyki osób z dysfunkcjami narządów ruchu i wzroku został opracowany przez prof. Annę Kołodziejczak z perspektywy zarówno teoretyka, jak i doświadczeń osoby niepełnosprawnej ruchowo.

Książka składa się z kilku części. Pierwsza część (rozdział pierwszy i drugi) przybliży zarówno problemy turystyki osób niepełnosprawnych, jak i próby ich rozwiązywania lub niwelowania poprzez wprowadzanie różnorodnych udogodnień. Istotnej wiedzy w zakresie optymalnych rozwiązań dostarcza przegląd dobrych praktyk, ukierunkowanych na wzrost dostępności, w tym komfortu wypoczynku związanego ze swobodnym, niezależnym poruszaniem się w przestrzeni turystycznej osób niewidomych i niepełnosprawnych ruchowo. Omówiono główne uwarunkowania rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych oraz podstawowe zasady obsługi wybranych grup docelowych (tj. osób niepełnosprawnych ruchowo oraz wzrokowo).

Druga część książki (rozdział trzeci i czwarty) zawiera charakterystykę badanego obszaru, uwzględniającą walory turystyczne, stan ruchu turystycznego na terenie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego, jak również szersze zagadnienia związane z udostępnianiem formy ochrony przyrody, jaką stanowi park krajobrazowy, dla użytkowania turystycznego. Autorki omówiły też zasady wyznaczania szlaków turystycznych, którymi kierowały się w swoich autorskich projektach, przedstawionych w rozdziale 6.

Część trzecia zawiera wyniki badań autorek, obejmujących wywiady kwestionariuszowe przeprowadzane w środowisku osób niepełnosprawnych ruchowo oraz z osobami niewidomymi i słabowidzącymi. Wyniki badań sondażowych oraz terenowych (inventaryzacji i waloryzacji wybranych tras w Sierakowskim Parku Krajobrazowym pod względem ich przydatności dla osób niepełnosprawnych ruchowo i wzrokowo) wykorzystano w opracowaniu propozycji przebiegu i zago-

⁴ Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010–2020: Odnowione zobowiązanie w sprawie budowy Europy bez barier, KOM(2010) 636.

spodarowania turystycznego czterech szlaków. Dwa z nich przeznaczone są dla osób poruszających się na wózkach, kolejne dwa dla osób niewidomych. Szlaki te stanowią pętle, których „węzłem” jest Ośrodek Edukacji Przyrodniczej w Chalinie, proponowany także jako baza noclegowa. W zakończeniu sformułowano wnioski i rekomendacje dotyczące możliwości rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych.

Książka zawiera autorskie koncepcje poprawy dostępności obszaru o cennych walorach krajobrazowych dla osób z wybranymi rodzajami niepełnosprawności. Propaguje ideę uniwersalnego projektowania z uwzględnieniem opinii adresatów proponowanych szlaków. Eksponuje więc istotną zasadę, że projektowanie to powinno być realizowane zarówno „dla”, jak i „z” osobami niepełnosprawnymi.

Poznań, kwiecień 2013 r.

1. Ograniczenia i udogodnienia w turystyce osób niepełnosprawnych ruchowo oraz wzrokowo

Anna Kołodziejczak

1.1. Turystyka osób z dysfunkcjami narządów ruchu i wzroku

O powszechności turystyki we współczesnym społeczeństwie zdecydował wyczuwany lub uświadamiany brak ruchu, potrzeba relaksu psychicznego i fizycznego przy jednoczesnej ogólnej dostępności tej formy aktywności. Turystykę można, bowiem uprawiać w każdych warunkach terenowych, w każdym stanie zdrowia i okresie życia, a więc mogą ją uprawiać prawie wszystkie osoby niepełnosprawne.

Czym szczególnym jest turystyka osób niepełnosprawnych? Specyficzna jest w tym przypadku osoba uprawiająca, uczestnicząca czy korzystająca z tej formy dobra społecznego. Potrzeby takiej osoby, jej możliwości oraz obiektywne uwarunkowania zarówno po jej stronie, jak i oferentów usług turystycznych kształtują relacje w tym segmencie rynku turystycznego. Spróbujmy więc uporządkować występujące w tej problematyce poglądy, definicje i pojęcia.

Pod pojęciem turystyki osób niepełnosprawnych rozumie się formę zamierzonej, celowo dobranej do potrzeb niepełnosprawnego człowieka aktywności fizycznej w różnych dyscyplinach turystycznych, związanej często z zainteresowaniami krajoznawczymi (Kołodziejczak 2010).

Badania dotyczące uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne są często zbyt ogólne, nieuwzględniające takich czynników, jak rodzaj niepełnosprawności w odniesieniu do warunków uprawiania turystyki. Uogólnianie problemów turystyki na środowisko osób niepełnosprawnych jako jednej grupy społecznej nie zawsze ma odzwierciedlenie w stanie faktycznym. Niepełnosprawni w różnorodny sposób mogą uczestniczyć w turystyce, a wynika to z szeregu uwarunkowań, przede wszystkim zaś rodzaju ich dysfunkcji.

Źródła odnoszą się różnie do pojęcia niepełnosprawności. Nie ma jednoznacznego obiektywnego stanowiska w tej sprawie. Światowa Organizacja Zdrowia opracowała Międzynarodową Klasyfikację Uszkodzeń, Niepełnosprawności i Upośledzeń (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicap), która wyróżnia następujące pojęcia uwzględniające stan zdrowia człowieka:

- niesprawność (impariment) jest to każda utrata sprawności lub nieprawidłowość w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym,
- niepełnosprawność (disability) jest to każde ograniczenie bądź niemożność (wynikające z niesprawności) prowadzenia aktywnego życia w sposób lub zakresie uznanym za typowe dla człowieka,
- ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (handicap), czyli ułomność określonej osoby wynikająca z niepełnosprawności lub niepełnosprawności, ograniczająca lub uniemożliwiająca pełną realizację roli społecznej odpowiadającej wiekowi, płci oraz zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami (Kaganek 2009).

Te trzy pojęcia pozwalają określić relacje osób z ograniczoną sprawnością z resztą społeczeństwa oraz ustalić fizyczne, kulturowe czy społeczne bariery, które utrudniają korzystanie przez nie z różnych struktur społecznych w pełni dostępnych dla innych obywateli. Pozwalają również na uniknięcie schematycznego unifikowania, sprowadzania do wspólnego mianownika sytuacji życiowej wszystkich niepełnosprawnych. Jedna osoba uznana za niepełnosprawną (disabled) może nie napotykać w swoim życiu żadnych trudnień, inna zaś może wciąż stawać przed różnymi barierami związanymi z jej konkretną niepełnosprawnością lub wynikającymi tylko z zaklasyfikowania jej do grona niepełnosprawnych.

Ustawodawstwo polskie w zasadzie nie podejmuje problemu barier, jakie napotyka osoba o ograniczonej sprawności fizycznej, psychicznej, nie istnieje zatem odpowiednik terminu handicap. Nie podejmuje się też prób podziału populacji osób uznanych za niepełnosprawne na te, które z tego powodu napotykają na utrudnienia, oraz na te, których to nie dotyczy.

W polskiej Karcie Praw Osób Niepełnosprawnych (1997) za niepełnosprawne uznaje się osoby, których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza albo uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych zgodnie z prawami i zwyczajami.

Jednym z ważnych dokumentów ujmujących problematykę niepełnosprawności jest Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych ratyfikowana przez Polskę we wrześniu 2012 r. Wprowadza ona do polskiego prawa zupełnie nową definicję, za którą powinna pójść zmiana podejścia do osób niepełnosprawnych. Dotychczas w polskim prawie nie było jednolitej definicji niepełnosprawności, jednak w myśl przepisów musi być ona potwierdzona odpowiednim orzeczeniem. Konwencja ta ma zapewniać uczestnictwo w życiu społecznym osób niepełnosprawnych na zasadach pełnoprawnych członków, „którzy mogą przyczyniać się do rozwoju, jeśli tylko dana im będzie szansa. Konwencja podkreśla, że osoba niepełnosprawna powinna korzystać z pełnego równouprawnienia, zakazu dyskryminacji oraz z równości wobec prawa. Ma prawo do wolności i bezpieczeństwa; prawo do swobody poruszania się i do niezależnego życia; prawo do zdrowia, pracy i edukacji; oraz prawo do udziału w życiu politycznym i kulturalnym”¹.

¹ Serwis internetowy: <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/dokumenty-organizacji-narodow-zj/>.

Konwencja wprowadza do polskiego prawa zupełnie inne spojrzenie na niepełnosprawność. W przypadku osoby na wózku inwalidzkim, stojącej przed budynkiem, do którego prowadzą schody, będzie osobą niepełnosprawną. Ale jeśli w budynku będzie odpowiedni podjazd, będzie miała do niego dostęp na równi z innymi. Osoba z dysfunkcją wzroku nie jest w stanie przeczytać przewodnika turystycznego, jednak gdy zostanie dołączony plik mp3 z audiodeskrypcją, będzie miała taki sam dostęp do informacji jak inne osoby.

Zbiorowość osób niepełnosprawnych ze względu na charakter dysfunkcji narządów dzieli się na:

1. osoby z niepełnosprawnością fizyczną, w tym osoby z niepełnosprawnością motoryczną, z uszkodzonym narządem ruchu, z przewlekłymi schorzeniami narządów wewnętrznych,
2. osoby z niepełnosprawnością sensoryczną, w tym osoby niewidome i słabowidzące, osoby niesłyszące i słabosłyszące,
3. osoby z niepełnosprawnością psychiczną,
4. osoby z niepełnosprawnością złożoną, tzn. dotknięte więcej niż jedną niepełnosprawnością (Grabowski i in. 2007).

Ograniczona sprawność ruchowa zależy przede wszystkim od wielkości uszkodzenia i mechanizmu, które je wywołuje. Małe uszkodzenia nie uzależniają osoby niepełnosprawnej od osób drugich i otoczenia. Objawy widoczne to wadliwa postawa, nieskoordynowane ruchy i problemy z ogólną motoryką ciała. Literatura medyczna opisuje każdą niepełnosprawność i zaznacza, jakie są przyczyny, objawy i jak należy postępować ze schorzeniami. Dysfunkcje ruchu z punktu widzenia barier dla uprawiania turystyki można przedstawić następująco:

- w obrębie kończyn górnych, które upośledzają czynności manualne, do których zaliczają się zespół bolesnego barku, szyjno-barkowy, zespół „łokcia tenisisty”, choroby na tle reumatoidalnym, urazy kończyn itp.,
- w obrębie kończyn dolnych, które utrudniają lub wręcz uniemożliwiają poruszanie się: choroby zwyrodnieniowe stawów biodrowych i kolanowych, urazy w bezpośredniej okolicy ww. stawów, urazy miękkich tkanek okołostawowych itp.,
- w obrębie kończyn dolnych i górnych, do których należy zaliczyć: udary i zawały mózgu dające objawy dysfunkcji w obrębie połowy ciała,
- w znacznym stopniu ograniczające możliwości motoryczne całego organizmu, do których należałoby zaliczyć: bóle krzyża w okresie ostrym i przewlekłym, rozległe urazowe uszkodzenia trzonów kości i stawów, stwardnienie rozsiane, uszkodzenia struktur nerwowych na poziomie centralnym (Borowicka 2008).

Oprócz tego występuje dodatkowy podział dysfunkcji narządu ruchu na uszkodzenia kręgosłupa, niedowład i porażenia, dysfunkcje kończyn oraz amputacje. Podział ten może klasyfikować dane dysfunkcje jako wrodzone, czyli istniejące od urodzenia (niedowład czy uszkodzenia kręgosłupa), lub nabyte w toku naszego życia (amputacje). Osobom, których dysfunkcja dotknęła już w trakcie życia, dużo trudniej jest pogodzić się z niepełnosprawnością.

Niepełnosprawni ruchowo mają problem w dotarciu do celu, gdy droga jest nierówna, wejście do obiektu prowadzi schodami, a środki komunikacji publicz-

nej są niedostosowane do wprowadzania wózków inwalidzkich. O tych barierach mówi się najczęściej, ponieważ około 70% wszystkich osób niepełnosprawnych to osoby z dysfunkcją narządów ruchu.

Osoby słabowidzące i niewidome także mają potrzeby poznawania i zwiedzania, zaspokajane przez działalność turystyczną. Wzrok jest zmysłem dominującym w procesie poznawania świata, tj. uczenia się, postrzegania przedmiotów oraz swobodnego poruszania się. Utrata widzenia jest trudna do zastąpienia. Terminy określające ten problem z medycznej i funkcjonalnej perspektywy nie zawsze pozwalają do końca zrozumieć zagadnienie. Z praktycznego punktu widzenia w turystyce istnieje wiele usług, które są dostępne dla osób z dysfunkcją wzroku.

Specyfika obsługi takich turystów wymaga, aby organizatorzy odbywali specjalistyczne szkolenia i praktyki. Osoby dotknięte wadą wzroku zupełnie inaczej postrzegają przestrzeń, inaczej się w niej zachowują, do czego używają blindyzmów, czyli świadomych lub nieświadomych automatycznych ruchów przynoszących odprężenie wywołane brakiem zaspokojenia potrzeb. Należy również wiedzieć wszystko o stanie psychicznym takich osób, a mianowicie o zmienności emocjonalnej, braku tolerancji, skłonnościach do hipochondrii i egzaltacji. Uważa się, że osoby niewidome to introwertycy i egocentrycy, lecz to „introspekcyjne nastawienie wynika z oczywistego wyobcowania, odosobnienia. Brak kontroli wzrokowej utrudnia obserwację otoczenia, empatię, śledzenie sytuacji społecznych” (Kaganek 2007). Osoby niewidome i niedowidzące napotykają na bariery takie jak trudności w orientowaniu się w przestrzeni, w obraniu odpowiedniego kierunku poruszania się oraz bariery komunikacyjne polegające na tym, że nie zawsze wiedzą, kogo mogą prosić o pomoc i czy spotkają się z życzliwym odzewem innych osób.

Aby takie osoby mogły uczestniczyć w życiu turystycznym, niezbędna jest integracja środowisk, a jest ona możliwa tylko w wypadku pełnego zrozumienia oczekiwań względem siebie i obiektywizacji postaw.

Świadczenie usług turystycznych osobom z dysfunkcjami narządów ruchu i wzroku wymaga pewnego przygotowania, doświadczenia i wiedzy, dotyczy to zarówno kontaktu osobistego, telefonicznego, jak i mailowego. W większości przypadków kontakt ten nie różni się od kontaktu z osobami sprawnymi, czasami wymaga on nieco więcej czasu i uwagi. Według Skalskiej (2010) podmioty zaangażowane w świadczenie usług turystycznych powinny zdecydowanie podkreślać i uwypuklać wszystkie te elementy produktu turystycznego, które są dostępne dla osób z dysfunkcją narządów ruchu i wzroku. Dotyczy to zarówno obiektów turystycznych, szlaków, transportu, obiektów noclegowych, gastronomicznych, jak i całych regionów turystycznych. Zazwyczaj takie informacje ograniczają się do umieszczenia powszechnie znanego międzynarodowego piktogramu, przedstawiającego osobę na wózku inwalidzkim. W praktyce oznacza to odpowiednią szerokość drzwi wejściowych, dostępne urządzenia sanitarne oraz łatwe do pokonania różnice poziomów (podjazdy, windy, brak schodów). Przygotowanie właściwej informacji turystycznej wymaga zrozumienia, że ludzie docierają do niej w różnorodny sposób.

W Polsce osoby niepełnosprawne dostrzegają przede wszystkim brak informacji o obiektach i usługach turystycznych dostępnych dla osób niepełnosprawnych

ruchowo, brak informacji w brajlu lub odpowiednich druków turystycznych, map komunikacyjnych, katalogów atrakcji turystycznych w druku powiększonym i innych materiałów (mp3) niezbędnych dla osób z dysfunkcją narządu wzroku.

Owsem, jest wiele przewodników dla osób niepełnosprawnych ruchowo po większych miastach Polski (Szczecin, Kraków, Warszawa, Gdańsk, Poznań, Toruń) i jeden przewodnik zawierający opis tras turystyczno-spacerowych po województwie dolnośląskim.

Niestety problemem staje się wiarygodność i rzetelność informacji dotyczących dostępności obiektów, bowiem po pewnym czasie się one dezaktualizują i nie są weryfikowane. Dokładna regularnie aktualizowana informacja jest ważna w przypadku osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, gdyż pozwala ona dokonać świadomego wyboru obiektów turystycznych.

W 2009 r. pojawiła się jedyna mapa krajoznawcza zawierająca dodatkowo informacje o dostępności obiektów turystycznych dla turystów niepełnosprawnych ruchowo na Dolnym Śląsku.

W 2010 r. Fundacja „Szansa dla Niewidomych” wydała w brajlu pierwszy przewodnik turystyczny po Polsce dla osób niewidomych i niedowidzących *Najpiękniejsze miejsca w Polsce*. Przewodnik ten składa się z siedmiu tomów. Turystyczne miejsca opisane są również tekstem drukarskim nałożonym na brajl, aby były pomocne dla przewodników i towarzyszy wypraw osób niewidomych i niedowidzących. Przewodnik zawiera wiele wypukłych map i rycin z najważniejszymi zabytkami, takimi jak Wawel ze Smokiem Wawelskim, Starówka w Warszawie, Krakowie, Kościół Mariacki, Dolina Pięciu Stawów, Mierzeja Wiślana, Tatry, Karkonosze. Pomagają one osobom niewidomym poznać kształt i rozmieszczenie obiektów turystycznych. Opisy zawierają także porady, gdzie najlepiej prznocować, dobrze zjeść, które obiekty muzealne osoby niewidome i niedowidzące mogą poznawać dotykiem i gdzie znajdują się rozwiązania i udogodnienia dla nich.

Od 2011 r. odwiedzający Wrocław turyści z dysfunkcją wzroku mogą skorzystać ze specjalnego przewodnika po Starówce, przygotowanego w alfabecie Braille'a i w wersji audio. Publikację *Dotknij Wrocławia* stanowią dwa tomy brajlowsko-czarnodrukowe, wykonane w technice tyflograficznej, w której specjalne drukarki wypuklają punkty, wyczuwane jako szorstkość. W tym przewodniku jest też dużo komentarzy od autorów o barierach dla niewidomych przy zwiedzaniu zabytków. Przewodnik ilustruje za pomocą wypukłych grafik i rycin wygląd najważniejszych obiektów wrocławskiej Starówki, a także rozmieszczenie poszczególnych ulic, dzięki czemu niewidomy sam może dowiedzieć się, gdzie powinien pójść, jak prowadzą ulice i jak wyglądają wybrane zabytki. Wydawnictwo zawiera również wypukłe mapy: Polski, województwa i wrocławskiej Starówki.

W obiektach krajoznawczych dla obu grup osób niepełnosprawnych szczególnie ważna jest również dostępność samych eksponatów, ich oznakowanie oraz informacja o nich. Dla osób niewidomych dobrym rozwiązaniem są często stosowane w muzeach, obiektach zabytkowych i miastach atrakcyjnych turystycznie audioprzewodniki, a także makiety pozwalające wyobrazić sobie konstrukcje zabytkowych budowli i ich usytuowanie w przestrzeni. Istotne jest umożliwienie niewidomym dotykania jak największej liczby eksponatów.

Od czasu pojawienia się w UE koncepcji turystyki dla wszystkich, której idea zawiera się w zdaniu „Każdy – bez względu na swoją niepełnosprawność – powinien mieć możliwość podróżowania po swoim kraju, do innego państwa oraz zobaczenia jakiegokolwiek miejsca, atrakcji turystycznej czy wzięcia udziału w wydarzeniu”, podjęto szereg działań zmierzających do umożliwienia osobom niepełnosprawnym pełniejszego udziału w turystyce (*Handbook: Accessibility Issues in Tourism* 2006).

Obecnie realizowanym przedsięwzięciem na rzecz osób niepełnosprawnych jest OSSATE (One-Stop-Shop for Accessible Tourism in Europe), czyli kompleksowa obsługa dostępnej turystyki w Europie. Projekt ten jest współfinansowany przez Komisję Europejską w ramach programu e-Content, który ma na celu promowanie produkcji i dystrybucji oraz użytkowania cyfrowych usług informacyjnych. Zamierzeniem autorów projektu jest zastosowanie prototypu wieloplatformowej, wielojęzycznej, cyfrowej usługi informacyjnej zawierającej wiadomości ułatwiające uczestnictwo w dostępnej turystyce, tj. o położeniu obiektów oraz warunkach zakwaterowania w danym regionie, kraju. Zaletą tej platformy jest możliwość samodzielnego wpisywania danych przez indywidualnych użytkowników i firmy turystyczne (Grabowski i in. 2007).

Innym przedsięwzięciem finansowanym ze środków UE było stworzenie parku orientacji przestrzennej w Owińskach. Zaprojektowany on został w celu oswojenia z przestrzenią miejską osób niepełnosprawnych wzrokowo. Było to możliwe m.in. dzięki zebraniu ponad tysiąca dźwięków, jakie można usłyszeć w mieście, i utrwaleniu ich w postaci tzw. biblioteki dźwięków. W parku poza urządzeniami imitującymi dźwięki ruchu ulicznego znajdują się modele architektoniczne rzeczywistych miejsc oraz specjalne przyrządy dydaktyczne (zabawki dźwiękowe, równoważnie, huśtawki, tory przeszkód itp). Przygotowanie do życia w świecie ludzi widzących polegać ma na symulacji różnych zdarzeń i sytuacji. Niewidomi uczą się m.in. pokonywać krawężniki i poruszać się po różnych nawierzchniach. Dodatkowo na terenie parku powstał tzw. „ogród sensorycznych doznań”, czyli miejsce oddziałujące na wszystkie zmysły. Ogród, oprócz stymulowania rozwoju osób niewidomych, pełni również funkcję integracyjną, bowiem odbywają się tam też zajęcia dla widzących uczniów szkół. Dzięki temu młodzi ludzie mogą zapoznać się ze sposobem funkcjonowania ludzi niewidomych i niedowidzących na otwartej przestrzeni, co ma przyczynić się do pokonania barier mentalnych w kontakcie z osobami niepełnosprawnymi i lepszej integracji tych grup społecznych².

Pozytywnym przedsięwzięciem było stworzenie bazy informacji o miejscach i obiektach turystycznych dostępnych dla osób z dysfunkcjami narządów ruchu i wzroku w Polsce w ramach projektu *Turystyka dla wszystkich* realizowanego przez PTTK. Ogólnopolska baza danych powstała dzięki zbieraniu informacji na podstawie ujednoliconych ankiet na temat dostępności obiektów infrastruktury turystycznej. Informacje te są aktualizowane i uzupełniane na bieżąco (Śledzińska 2008). W 2012 r. na podstawie strony internetowej *Turystyka dla wszystkich* odnotowano 2479 obiektów na terenie Polski, które są dostępne dla osób niepeł-

² Strona internetowa: http://pl.wikipedia.org/wiki/Park_Orientacji_Przestrzennej_w_Owinskach.

nosprawnych ruchowo (na 5017 wpisanych). Bazę tę stanowi 816 obiektów noclegowych (1578), 877 lokali gastronomicznych (1857), 69 biur podróży (234), 87 firm transportowych (126), 370 placówek kulturalnych (852), 170 obiektów sportowych (234), 66 parków (narodowe, krajobrazowe, miejskie; 106) oraz 24 szlaki turystyczne (57). W przypadku osób z dysfunkcją narządu wzroku odnotowano 1861 obiektów z ułatwieniami dla tej grupy osób. Bazę tę tworzą 363 obiekty noclegowe, 227 lokali gastronomicznych, 233 biura podróży, 126 firm transportowych, 826 placówek kulturalnych, 44 obiekty sportowe, 29 parków oraz 13 szlaków turystycznych. Należy stwierdzić, że obiektów dostępnych dla osób niepełnosprawnych ruchowo i wzrokowo jest zbyt mało i są one zróżnicowane terytorialnie, należy dążyć do zwiększenia ich liczby poprzez modernizację istniejących obiektów.

W 2012 r. w Polsce istniało zaledwie 57 szlaków turystycznych dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. W 2009 r. otwarto pierwszy w Polsce turystyczny szlak wysokogórski w Karkonoszach o długości 2,5 km dostępny dla osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich. Poprowadzono go na wysokości ponad 1400 m n.p.m. z Kopy do Śląskiego Domu na Równi pod Śnieżką. Znacznie niżej od karkonoskiej trasy otwarto szlak o długości 2,4 km w Pieninach, biegnący przez rezerwat Białej Wody. Pod względem dostępności szlaków dla osób niepełnosprawnych ruchowo wyjątkowym miejscem są Góry Izerskie. W tych górach jest wiele asfaltowych, betonowych i utwardzonych dróg gruntowych, które są wykorzystywane przez osoby niepełnosprawne ruchowo. Wiele tras przebiega przez Czechy, natomiast po polskiej stronie istnieje jeden szlak, który prowadzi z Jakuszyca do Orla.

W parkach narodowych położonych na nizinach jest znacznie więcej szlaków dostępnych dla osób na wózkach. Wiele dyrekcji parków narodowych sukcesywnie modernizuje swoje obiekty pod kątem potrzeb osób niepełnosprawnych.

Badania M. Kosewskiej i B. Fornalak-Pieniak (2009) nad dostosowaniem oferty parków narodowych do potrzeb ludzi z dysfunkcją wzroku wykazały, że bezpieczne i komfortowe poruszanie się po szlakach turystycznych jest możliwe w stopniu znikomym. Wynikało to przede wszystkim z braku działań w celu dostosowania ciągów pieszych dla osób niepełnosprawnych, niskiej jakości nawierzchni, która ograniczałaby ryzyko potknięcia się oraz licznych przeszkód na trasach. Tylko w siedmiu parkach narodowych wprowadzono przekazywanie informacji z wykorzystaniem różnych nośników, zaś specjalne ułatwienia dla niewidomych i niedowidzących praktycznie nie występowały.

Szlakiem dostępnym dla osób niewidomych i niedowidzących jest szlak dębów królewskich w Puszczy Białowiejskiej, na którym zainstalowano tabliczki informacyjne oraz zbudowano bezpieczną kładkę.

Na stan turystyki osób niepełnosprawnych ruchowo i wzrokowo mają wpływ zarówno warunki obiektywne, jak i subiektywne. Jedną z wielu przeszkód jest istniejąca w branży turystycznej świadomość niedużego popytu usługi turystyczne tego segmentu rynku oraz niedostosowanie otoczenia do swobodnego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością, czyli słaba dostępność informacji turystycznej, trudności w komunikacji zewnętrznej i wewnętrznej, bariery ar-

chitektoniczne i urbanistyczne. Warunki subiektywne wynikają z sytuacji materialnej tych ludzi, a także z braku zainteresowania tym problemem wielu władz samorządowych. Władze te chętnie angażują się w przedsięwzięcia turystyczne mogące przynieść promocję, a przede wszystkim profity. Zagadnienie turystyki osób niepełnosprawnych na ich terenie jest więc marginalne albo żadne.

Agata Sklepik

1.2. Przykłady dobrych praktyk w zakresie turystyki osób niepełnosprawnych

Istnieją przykłady infrastruktury turystycznej i atrakcji turystycznych dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Można znaleźć odpowiednio przygotowane obiekty noclegowe, bazę gastronomiczną, środki transportu czy konkretne atrakcje turystyczne, a wśród nich szlaki. Co więcej, istnieją na rynku turystycznym organizatorzy i biura podróży, które tworzą produkty dla tej grupy turystów. Mówiąc o dobrych praktykach, należy również wspomnieć o wszelkiego rodzaju przedsięwzięciach, które mają na celu ułatwienie osobom niepełnosprawnym zdobycia informacji o kwestiach dostępności i możliwości korzystania z zagospodarowania turystycznego dostosowanego do ich potrzeb, a także spopularyzowanie tych miejsc. Z przykrością należy stwierdzić, że obiektów takich i usług jest w dalszym ciągu zbyt mało i należy dążyć do zwiększenia ich liczby, a ponadto podniesienia jakości już istniejących. Dla zobrazowania poczynionych w tym kierunku starań przedstawionych zostanie kilka przykładów działań, podjętych z myślą o osobach niepełnosprawnych.

Jednym z ważniejszych przedsięwzięć jest projekt *Turystyka dla wszystkich*, którego „celem jest upowszechnienie wśród osób niepełnosprawnych aktywnych form spędzania wolnego czasu poprzez turystykę i krajoznawstwo”. Projekt zrealizowano dzięki zebraniu danych na podstawie ujednoliconych ankiet i formularzy na temat dostępności obiektów infrastruktury, weryfikacji oraz dzięki przetworzeniu tych danych, a następnie umieszczeniu ich w ogólnopolskiej bazie danych. Jego zadaniem było też wsparcie bazy danych wydawnictwami i publikacjami oraz prowadzenie kampanii informacyjno-promocyjnej³. W ten sposób powstała bogata baza informacji. Można znaleźć w niej miejsca i obiekty dostosowane do potrzeb osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, na protezach lub o kulach, a także ludzi niewidomych. Podane są informacje o stopniu przystosowania oraz szczegółowe opisy lub adresy stron internetowych danych miejsc.

Kolejną interesującą inicjatywą jest konkurs *Polska bez barier* organizowany pod honorowym patronatem Marszałka Sejmu RP. Projekt jest pomysłem Stowarzyszenia Przyjaciół Integracji oraz Kancelarii Sejmu RP. Celem tego przedsięwzięcia

³ www.turystykadlawszystkich.pl, 17.10.2009.

jest wyróżnienie obiektów i przestrzeni w Polsce, które są najlepiej dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością w różnych kategoriach: administracja centralna i samorządowa, transport i przestrzeń publiczna (m.in.: dworce lotnicze i kolejowe, przystanki, stacje metra, ciągi komunikacyjne i piesze), edukacja (szkoły, przedszkola, uczelnie), kultura i sztuka (muzea, kina, teatry, biblioteki, zabytki), służba zdrowia i rehabilitacja (m.in.: szpitale, przychodnie, apteki, sanatoria), sport i rekreacja (m.in. stadiony, hale sportowe, baseny, obiekty noclegowe, parki, szlaki turystyczne), finanse (banki), handel i usługi oraz obiekty mieszkalne (domy, osiedla)⁴.

W Warszawie działa Accessible Poland Tours – biuro podróży dla osób niepełnosprawnych i starszych. Przedsiębiorstwo to specjalizuje się w organizowaniu imprez turystycznych dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. Jego oferta obejmuje m.in.: wycieczki po Warszawie, wyjazdy zdrowotne, wycieczki krajowe oraz zagraniczne. Ponadto za pośrednictwem biura odnaleźć można obiekty noclegowe dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych, środki transportu oraz można skorzystać z usługi asystenta osoby niepełnosprawnej czy wypożyczyć sprzęt rehabilitacyjny⁵.

Wiele działań na rzecz osób niepełnosprawnych podejmowanych jest dzięki polityce Unii Europejskiej. Działania te mają różny zakres oraz charakter, jednak ich wspólnym celem jest ułatwienie osobom nie w pełni sprawnym uczestnictwa we wszystkich przejawach życia społecznego w jak najszerszym jego zakresie. Jako przykład może posłużyć projekt DIADA o zasięgu europejskim, którego głównym celem było stworzenie oraz wdrożenie nowego systemu szkoleniowego dla całej branży turystycznej przy równoczesnym zaangażowaniu osób niepełnosprawnych. Projekt zakończył się w grudniu 2007 r., podstawowym jego zadaniem było szkolenie audytorów turystyki dostępnej, czyli profesjonalnych konsultantów mających dostarczać rzetelnych i pełnych informacji o dostosowaniu obiektów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Uczestnikami szkoleń mogły być zarówno osoby pełnosprawne, jak i niepełnosprawne. Oczekiwany rezultatem projektu DIADA była poprawa kwalifikacji pracowników przemysłu turystycznego (Grabowski i in. 2007).

Kolejnym istotnym przedsięwzięciem jest ENAT (European Network for Accessible Tourism – Europejska Sieć Dostępnej Turystyki) założony w styczniu 2006 r. przez 9 organizacji sponsorujących, których zadaniem było stworzenie sieci dla każdej zainteresowanej osoby lub chcącej wspierać turystykę dostępną w Europie. Zamierzeniem ENATU jest promowanie standardów jakościowych Turystyki dla Wszystkich w Europie, zbieranie oraz rozpowszechnianie informacji o dostępnych usługach, jak również przekazywanie wiedzy o udostępnianiu obiektów i usług wszystkim turystom, właścicielom firm branży turystycznej oraz kierownikom obiektów (Grabowski i in. 2007).

W styczniu 2007 r. na konferencji *Europa dla wszystkich – dostępność turystyki*, która miała miejsce w Brukseli omówiono doświadczenia państw Unii Europej-

⁴ www.niepelnosprawni.pl/pbb, 17.10.2009.

⁵ www.accessibletour.pl, 17.10.2009.

skiej w ułatwianiu podróżowania oraz korzystania z infrastruktury turystycznej osobom niepełnosprawnym. Jej organizatorem był Wydział Turystyki w Dyrektoracie ds. Przedsiębiorstw i Przemysłu Komisji Europejskiej. We Francji kilka tysięcy obiektów, m.in.: baza noclegowa, muzea, atrakcje turystyczne i punkty gastronomiczne, oznakowanych jest logiem Turystyka i Niepełnosprawność. Logo funkcjonuje już od 2001 r., jednak w szerszej skali zaistniało dopiero w 2005 r. W jego ramach utworzono oznakowanie dla 4 rodzajów niepełnosprawności: ruchowej, słuchowej, wzrokowej i umysłowej. W celu przygotowania tego oznakowania współpracowano z organizacjami pozarządowymi, które działają na rzecz osób niepełnosprawnych. W Wielkiej Brytanii natomiast wprowadzono ułatwienia dla osób niepełnosprawnych pod hasłem *Transport that works for everyone*, czyli *Transport, który działa dla wszystkich*. W całym państwie dostępność autobusów dla osób niepełnosprawnych wynosi średnio około 50%, a w samym Londynie 100%, co więcej, w większości brytyjskich miast do potrzeb osób niepełnosprawnych przystosowane są także taksówki. W Belgii, we Flandrii, utworzono zaś *Accessibility Action Plan* z hasłem *Tourism designed and open for all – Turystyka zaprojektowana i otwarta dla wszystkich*. Przewidziano w nim środki pieniężne na zwiększanie dostępności oraz specjalne warsztaty np.: dla przewodników, którzy oprowadzają grupy niewidomych. Opracowano specjalne oznakowania dla osób niepełnosprawnych (*Accessibility Label for Tourism Sector*).

Ważnym przedsięwzięciem na rzecz osób niepełnosprawnych jest także OSSATE (*One-Stop-Shop-for Accessible Tourism in Europe – kompleksowa obsługa dostępnej turystyki w Europie*). Projekt ten jest współfinansowany przez Komisję Europejską w ramach programu e-Content, który ma na celu promowanie produkcji i dystrybucji oraz użytkowania cyfrowych usług informacyjnych. Zamierzeniem autorów projektu jest zastosowanie prototypu wieloplatformowej, wielojęzycznej, cyfrowej usługi informacyjnej zawierającej wiadomości ułatwiające uczestnictwo w dostępnej turystyce, m.in. o położeniu obiektów oraz warunkach zakwaterowania w regionie i kraju. Zaletą systemu jest możliwość samodzielnego wpisywania danych przez firmy turystyczne i indywidualnych użytkowników (Grabowski i in. 2007).

Agata Sklepik

1.2.1. Działania na rzecz rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych ruchowo

Pierwszy w Polsce turystyczny szlak wysokogórski o długości 2,5 km, dostępny dla osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich, otwarto w Karkonoszach w październiku 2009 r. Szlaki dla osób niepełnosprawnych udostępniane są też w innych pasmach górskich. W słowackiej części Tatr dla osób niepełnosprawnych ruchowo poruszających się na wózkach dostępne są cztery trasy o łącznej długości 17 km. Niepełnosprawni mogą m.in. dojechać do górskiego schroniska Rainerova Chata w Wysokich Tatrach. Kolejny szlak to „Pienińska

trasa” w słowackim Pienińskim Parku Narodowym, która prowadzi z Czerwonego Klasztoru do Leśnicy. W polskiej części Pienin otwarto trasę o długości 2,4 km. Jest to szlak biegnący przez rezerwat Białej Wody, położony znacznie niżej od karkonoskiej trasy z Kopy do Domu Śląskiego⁶. Pod względem dostępności szlaków dla osób o ograniczonej mobilności wyjątkowym miejscem są Góry Izerskie. Jedną z wielu odmienności wyróżniających te góry spośród innych polskich pasm jest możliwość ich poznawania przez turystów poruszających się na wózkach inwalidzkich. W Górach Izerskich jest wiele asfaltowych, betonowych i utwardzonych dróg gruntowych, które mogą być wykorzystane przez osoby z niepełnosprawnością ruchową. Jedna z nich prowadzi np. z Jakuszyca do Orla zielonym i żółtym szlakiem. Wiele tras przebiega przez Czechy, natomiast po polskiej stronie istnieje jak do tej pory jeden taki szlak⁷.

W parkach narodowych na nizinach jest znacznie więcej szlaków przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych, np. w Wigierskim Parku Narodowym (ze względu na niewielkie deniwelacje terenu) osoby na wózkach mogą poruszać się po specjalnie przygotowanych piętnastu odcinkach szlaków o łącznej długości 82 km. Od kilku lat Wigierski Park Narodowy sukcesywnie modernizuje swoje obiekty, aby mogły z nich korzystać osoby niepełnosprawne. Wśród nich znajduje się m.in. platforma widokowa we wsi Bryzgiel nad jeziorem Wigry. Jest to w parku pierwszy tego rodzaju obiekt, z którego mogą korzystać osoby poruszające się na wózkach inwalidzkich i osoby z ograniczeniami ruchowymi. Platforma znajduje się na budynku dawnej lodowni na wysokiej skarpie przy leśniczówce Bryzgiel. Do punktu widokowego prowadzi łagodnie opadająca, utwardzona dróżka. Na samą platformę wjeżdża się po drewnianej kładce. Również wystawa *Historia i tradycje rybołówstwa nad Wigrami* w Czerwonym Folwarku jest przystosowana dla osób o ograniczonej mobilności. Kajakarze mogą dobijać do pomostu z obniżonym stopniem, a zejście do sali wystawowej po pochylni jest zabezpieczone za pomocą balustrad⁸.

Warto wspomnieć także o obiektach muzealnych dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych ruchowo. Przykładem jest Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, w którym zlikwidowano bariery architektoniczne i wdrożono specjalistyczną ofertę edukacyjną, opracowaną przez ekspertów. Obiekt ten otwiera nowe możliwości dla osób z dysfunkcjami narządów ruchu, wzroku, słuchu i z niepełnosprawnością intelektualną. W muzeum jest czynna składana platforma samojezdna przy schodach, która ułatwia transport osób o ograniczonej mobilności. Ponadto organizowane są warsztaty, prowadzone przez przeszkolony personel muzeum. Osoby niepełnosprawne ruchowo mogą uczestniczyć w kilku zajęciach, np. w warsztatach plastycznych *Sen o Victorii*⁹.

Obiektem muzealnym dobrze dostosowanym do obsługi turysty niepełnosprawnego jest także Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie. Przyzna-

⁶ www.karkonosze.ws, 2.11.2009.

⁷ www.goryizerskie.pl, 18.10.2009.

⁸ www.wigry.win.pl, 18.10.2009.

⁹ <http://muzeum.stalowawola.pl/>, 20.05.2010.

no mu kilka nagród w ramach akcji *Warszawa bez barier*. Obiekt został uznany za budynek najbardziej przyjazny osobom niepełnosprawnym.

Dobre praktyki obejmują również publikacje, które ułatwiają osobom niepełnosprawnym zdobywanie informacji o miejscach dostosowanych do ich potrzeb. Wśród nich znajdują się przewodniki turystyczne, m.in. *Turystyka bez barier* – Kraków (Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji 2002), Poznań dla każdego (Gostyński 2005) czy 105 tras spacerowo-wycieczkowych po Dolnym Śląsku (Krakowski 2007).

Izabela Czaplicka

1.2.2. Działania podejmowane na rzecz rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych wzrokowo

Szlaki turystyczne, ogrody zmysłów i różnego rodzaju inne atrakcje dla osób niewidomych i niedowidzących są obiektami turystycznymi, których wciąż jest za mało. W ciągu ostatnich paru lat można zaobserwować niewielki wzrost zainteresowania problemem osób niewidomych i niedowidzących, jednak bez wątpienia obiektów tego rodzaju powinno stale przybywać. Osoby niepełnosprawne mają takie samo prawo do rozrywki i aktywnego spędzania wolnego czasu jak osoby w pełni sprawne.

Na terenie Wielkopolski, w niewielkiej odległości od miejscowości Pobiedziska, znajduje się park miniatur zawierający makiety obiektów historycznych oraz wybranych fragmentów zabudowy miast wielkopolskich. Skansen ukazuje strukturę przestrzenną Szlaku Piastowskiego. Znajduje się tu około 35 budowli wykonanych w skali 1: 20 z trwałych materiałów. Przykładowe obiekty na terenie skansenu to: Pałac w Rogalinie, Ruiny Zamku w Wenecji, Mysia Wieża, Biblioteka Raczyńskich, Wiatraki w Moraczewie, Biskupin, Pallatium – Ostrów Lednicki, Katedra w Gnieźnie, Międzynarodowe Targi Poznańskie – Iglica, Pałac w Lubostroniu, Opera Poznańska, Rynek w Pobiedziskach, Kościół św. Marcina (Poznań), Kościół Kolegiacki w Kruszwicy, Kościół w Murowanej Goślinie, Poznańskie Krzyże, Katedra w Poznaniu, Stary Rynek w Poznaniu¹⁰. Park miniatur jest doskonałym miejscem dla osób niewidomych i niedowidzących, gdyż za pomocą dotyku mogą zapoznać się z wyglądem ważnych obiektów z obszaru Wielkopolski.

Kolejnym przykładem z Wielkopolski jest plan komunikacyjny Poznania dla osób niewidomych i niedowidzących. Składa się on z 11 plansz formatu A3. Został na nie naniesiony plan Poznania z głównymi szlakami komunikacyjnymi, dworcami oraz pętlami komunikacji miejskiej. Dzięki temu osoby niewidome i niedowidzące mogą sobie lepiej wyobrazić układ miasta, co ułatwia im poruszanie się po nim.

¹⁰ <http://www.museo.pl/content/view/1258/65/>, 6.03.2010.

Jedną z atrakcji turystycznych dla osób niepełnosprawnych wzrokowo w Polsce jest ogród zmysłów obok budynku Dyrekcji Babiogórskiego Parku Narodowego, będący kontynuacją Ogrodu Roślin Babiogórskich. W ogrodzie tym występuje ponad sto gatunków roślin charakterystycznych pod względem budowy, koloru i zapachu. Wszystkie można poznawać za pomocą dotyku. Została tu zamontowana również „bosa stopa”, czyli chodnik wyłożony różnymi materiałami, takimi jak igliwie, piasek, szyszki itp. Umożliwia on odbiór bodźców za pomocą stóp. Mieści się tu też dotykowa mapa Babiej Góry i okolicznych pasm górskich. Opisy do mapy wykonane są w alfabecie Braille’a¹¹.

Innym ogrodem botanicznym, w którym został stworzony specjalny dział dla osób niepełnosprawnych, jest Arboretum w Bolestraszcach. Zwiedzający mogą tu sobie wybrać jedną z kilku tras. Rośliny mają różną fakturę liści, pędów, owoców. Znajdują się wśród nich także zioła. Rabaty umieszczone są na podwyższonych murkach, co ułatwia kontakt z roślinami. Największą atrakcją okazało się oczko wodne, w którym nie ma zakazu zanurzania rąk, chlapania się. Zainstalowano tu tablice informacyjne z napisami brajlem i powiększonym drukiem. Na stronie internetowej ogrodu znajdują się opisy roślin, które niewidomi mogą ściągnąć w formacie mp3. Dostępny jest również przewodnik napisany w alfabecie Braille’a.

Bardzo ciekawy projekt powstaje w Krakowie – *Droga królewska dla niepełnosprawnego turysty*. Jest to pierwsza tego typu trasa turystyczna w Polsce. Będzie prowadzić od Barbakanu do Wawelu. Wzdłuż trasy planowane jest ustawienie dwunastu dotykowych makiet z brązu. Umieszczone one zostaną przy budynkach, które zaprezentują. Obok makiet będą ustawione opisy w alfabecie Braille’a. Nowością ma być wprowadzenie systemu GPS. Umożliwi on odsłuchanie informacji o danym zabytku przez telefon komórkowy. System ten w znacznym stopniu ułatwi zwiedzanie miasta osobom z dysfunkcją wzroku¹².

Szlakiem przystosowanym do potrzeb osób niewidomych i niedowidzących jest Szlak Dębów Królewskich w Puszczy Białowieskiej. Jest to jedna z najstarszych ścieżek edukacyjnych w kraju. Po przewróceniu się jednego z drzew noszącego imię Augusta III Sasa w 2005 roku szlak został zamknięty. Powstał wówczas nowy projekt ścieżki bezpieczniejszej dla turystów i dostępnej dla osób z niepełnosprawnością wzrokową. Obecnie chodzi się po kładce wokół skupiska dębów, a nie tak jak to było dawniej – pomiędzy nimi. Zostały również zainstalowane tabliczki informacyjne dla osób niewidomych i niedowidzących¹³.

Innym przykładem wartym omówienia jest Muzeum Regionalne w Stalowej Woli. Ma ono ofertę przygotowaną specjalnie pod kątem osób niewidomych i niedowidzących. Jedną z propozycji jest *Galeria przez dotyk*, czyli plenerowa ekspozycja rzeźb powstałych specjalnie z myślą o osobach z dysfunkcją wzroku. Liczy ona dwadzieścia trzy rzeźby wykonane z kamienia narzutowego. Za pomocą dotyku osoby niewidome wprowadzane są w świat rzeźb, lepiej go poznają. Znajdują się

¹¹ <http://www.bgnp.pl/accessability>, 6.03.2010.

¹² <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/50463>, 8.03.2010.

¹³ <http://www.turinfo.pl/>, 9.03.2010.

tu także dwie inne stałe wystawy przygotowane specjalnie dla osób niewidomych i niedowidzących, takie jak *Z dziejów regionu nadsańskiego* oraz *Narodziny Stalowej Woli*. Stanowią je różnego rodzaju eksponaty archeologiczne i etnograficzne udostępniane dla wycieczek dotykowych, w tym przedmioty wykonane z myślą o osobach niewidomych. W ramach *Galerii przez dotyk* organizowane są również specjalne warsztaty, takie jak: *W poszukiwaniu twarzy – tworzenie masek*, *Formy przestrzenne z papieru czerpanego*, *Dary natury – technika frottage*. Biorące w nich udział osoby niewidome i niedowidzące wykonują różnego rodzaju prace plastyczne przy użyciu wielu materiałów, takich jak gips, glina, plastelina, karton, liście, kora drzew i inne naturalne materiały.

Rezultatem współpracy pomiędzy Ośrodkiem Postaw Twórczych a osobami niewidzącymi jest *Niewidzialna mapa Wrocławia*. Projekt realizowany był w latach 2005–2006. Aktywny współudział szesnastu niewidomych i ociemniałych mieszkańców Wrocławia przyczynił się do stworzenia katalogu 31 miejsc, będącego pierwszym przewodnikiem, w którym po mieście oprowadzają osoby, które nigdy tego miasta nie widziały. Miejsca przedstawione w katalogu zostały sfotografowane w związku z historiami, które opowiedziały osoby niepełnosprawne. Do każdej fotografii dołączony jest opis miejsca w czarnodruku oraz w brajlu, a także zapis dźwiękowy¹⁴.

Atrakcje turystyczne dla osób niewidomych i niedowidzących powstają w wielu państwach, jednak spośród nich zdecydowaną przewagę mają Stany Zjednoczone. Jest to kraj najbardziej przystosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych, starający się ograniczyć różnego rodzaju bariery utrudniające im codzienne życie do minimum. Osobom niepełnosprawnym żyje się tu zdecydowanie łatwiej.

Ciekawą rozrywkę dla osób niewidomych i niedowidzących oferuje Winter Park w Kolorado w Stanach Zjednoczonych. W swojej ofercie ma program nauki jazdy na nartach osób niepełnosprawnych, w tym niewidomych, zarówno dla dzieci jak i dla dorosłych. Zapewnia możliwość wypożyczenia odpowiedniego sprzętu oraz instruktaż. Winter Park udostępnia sto trzydzieści cztery trasy narciarskie na powierzchni 2886 akrów. Do dyspozycji narciarzy są dwadzieścia dwa wyciągi krzeselkowe. Trasy mają różne poziomy trudności, odpowiednio dla początkujących i zaawansowanych narciarzy. Winter Park jest największym na świecie ośrodkiem nauczania sportów zimowych dla osób niepełnosprawnych. Program obejmuje jazdę na nartach, snowboardzie, nartach biegowych oraz chodzenie po górach w rakach. W zajęciach uczestniczą osoby z różnymi rodzajami niepełnosprawności, w tym niewidome. Ośrodek zatrudnia 19 pełnoetatowych instruktorów, których wspomaga około tysiąca wolontariuszy. Narciarze niewidomi jeżdżą zawsze z przewodnikiem. Uczeni są za pomocą sygnałów słuchowych i dotykowych. Jest to grupa uczniów uczących się najszybciej. Niewidomi narciarze w bardzo krótkim czasie osiągają wysoki stopień zaawansowania w jeździe na nawet bardzo trudnym terenie. Niewidomi mogą jeździć również na snowboardzie, ponieważ dostępny jest on dla wszystkich osób mogących zachować równowagę w pozycji stojącej. Winter Park nazywany jest też „Górą Cudów”.

¹⁴ www.niewidzialnamapa.pl.

Dzieje się tak dlatego, że rzeczą zupełnie normalną jest spotkanie tu narciarzy z porażeniem kończyn, z amputowanymi dolnymi kończynami oraz osób niewidomych sprawnie zjeżdżających po trudnych trasach z prędkością kilkudziesięciu kilometrów na godzinę. Wystarczy tylko odpowiedni sprzęt, instruktor i wszystko staje się tutaj możliwe¹⁵.

Jednym z ogrodów przeznaczonych dla osób niewidomych, który zasługuje na uwagę jest Brookside w parku regionalnym Wheaton (stan Maryland, USA). Tablice zapisane alfabetem Braille'a opisują znajdujące się tu gatunki roślin, uwzględniając przede wszystkim ich cechy „niewizualne”. Turyści są zachęceni do rozcierania liści roślin o charakterystycznych zapachach, takich jak rozmaryn lub lawenda, oraz próbowania pędów estragonu, tymianku. Można dotykać wyjątkowo gładkich liści czyścica wełnistego oraz kłującego ostrokrzewu. Na zmysł słuchu znakomicie oddziałuje śpiew ptaków, szelest liści, płynąca woda.

Ciekawą atrakcją jest również Buttonbush Trail – „szlak guzikowca zachodniego” w Parku Narodowym Wybrzeża Cape Cod w Eastham (stan Massachusetts, USA). Umożliwia niewidomym wycieczkę poprzez obszar porośnięty typową dla Cape Cod roślinnością. Zamontowane są tu specjalne poręcze na odcinku pół mili sygnalizujące stopnie na drodze. Atrakcje na szlaku podobnie jak w innych wymienionych miejscach opisane są brajlem. Tablice te zachęcają turystów do zginiatania liści oraz próbowania dzikich jeżyn, śliwek, jabłek – pozostałości po występujących tu niegdyś zagrodach rolniczych¹⁶.

Wartą uwagi atrakcją jest kino, które otworzono w Kopenhadze specjalnie dla niewidomych i niedowidzących. Każda osoba dostaje w nim specjalny zestaw słuchawek z radiem. Dzięki temu i metodzie zwanej audiodeskrypcją niewidomi mogą w większym stopniu cieszyć się wyświetlanymi tam filmami. Metoda ta polega na tym, że pomiędzy dialogami w słuchawkach słychać dodatkowy komentarz opisujący akcję i wygląd aktorów. Ma to na celu pomoc w dokładniejszym zrozumieniu fabuły. Sprawia, że chodzenie do kina staje się dla osób z dysfunkcją wzroku dużo bardziej atrakcyjne. W Polsce nie ma jeszcze kin dla niewidomych, jednakże od czasu do czasu organizowane są pojedyncze seanse z audiodeskrypcją. Pierwszy taki seans filmu pełnometrażowego w Polsce odbył się w Białymstoku w 2006 r. i byli to *Statysci* Michała Kwiecińskiego. Na świecie natomiast pierwszy system narracji opisowej dla osób niewidomych, nazwany później audiodeskrypcją, użyty został w 1981 r. w Stanach Zjednoczonych w jednym z warszawskich teatrów¹⁷.

Obiektem przyjaznym dla osób niewidomych i niedowidzących jest również aquapark w Popradzie na Słowacji – AquaCity. Jest to nowoczesny kompleks basenów krytych i odkrytych, wykorzystujący źródła termalne. Osoba niewidoma wraz ze swoim przewodnikiem może zupełnie za darmo korzystać ze znajdujących się tu pływalni, jacuzzi, biczów i masażów wodnych, zjeżdżalni oraz saun.

¹⁵ <http://nscd.org/programs/winterbrochure.htm>, 10.03.2010.

¹⁶ <http://www.architekturakrajobrazu.info/Ogrody-i-parki/Ogrody-swiata/Ogrody-dla-niewidomych.html>, 10.03.2010.

¹⁷ http://wiadomosci.onet.pl/1676611,19,otwarto_kino_dla_niewidomych,item.html, 15.03.2010.

Parowe sauny oferują różne rodzaje eterycznych zapachów, takich jak: miętowy, kwiatowy, jodowy oraz relaksujący. Wewnątrz każdej sauny mieszczącej do kilku osób można zażywać inhalacji i relaksu. Sprzyja temu przyćmione światło, dźwięki medytacyjnej muzyki, szum strumyka i śpiew ptaków. Oferta dla osób niewidomych to czterogodzinny pakiet umożliwiający korzystanie ze wszystkich atrakcji (Kotowski 2007).

Na całym świecie istnieje wiele atrakcji dla osób niewidomych i niedowidzących, jednak nie oznacza to, że na tym należy poprzestać. Obiektów tych powinno stale przybywać, atrakcje powinny być coraz bardziej różnorodne, bardziej rozbudowane. Ważne jest również to, by zapewnić osobom niepełnosprawnym wzrokowo łatwy dostęp do nich, tak by mogło z nich korzystać jak najwięcej osób. Aktywne spędzanie czasu przez osoby niepełnosprawne powinno stawać się coraz bardziej powszechne.

2. Uwarunkowania i zasady rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych ruchowo oraz wzrokowo

Martyna Jaworska

2.1. Sytuacja demograficzna osób niepełnosprawnych

Postępujący rozwój cywilizacyjny przyczynia się do wielu zmian w strukturze demograficznej poszczególnych krajów i regionów, w szczególności jednak tych najbardziej rozwiniętych. Zmienia się model rodziny, poprawiają się warunki życia, coraz lepsza i skuteczniejsza staje się opieka medyczna. Wszystko to wpływa na wydłużenie się życia. Równocześnie jednak spada liczba urodzeń, co w rezultacie powoduje postępujące starzenie się społeczeństw. Między średnią wieku populacji a udziałem osób niepełnosprawnych istnieją daleko idące zależności. Jak wykazały badania naukowe, wśród dzieci i młodzieży odsetek osób niepełnosprawnych wynosi zaledwie około 6%. Jest on jednak pięciokrotnie większy wśród osób powyżej 60 roku życia. Osoby starsze bowiem częściej ulegają wypadkom i są bardziej podatne na choroby. Dlatego w krajach rozwiniętych zaobserwować można stale rosnącą liczbę osób starszych oraz niepełnosprawnych. W przybliżeniu przyjmuje się, że na całym świecie jest od 600 do 900 mln osób, które zostały dotknięte niepełnosprawnością. Stanowi to 10–15% populacji (Grabowski i in. 2007).

Spis powszechny ludności to jedyne badanie, które umożliwia ustalenie pełnej liczby osób niepełnosprawnych. Dzięki jego wynikom możliwa jest także szczegółowa charakterystyka tej grupy osób. Polska jest jednym z nielicznych krajów, w którym zjawisko niepełnosprawności zaczęto badać już w 1921 r. Niepełnosprawność określano wtedy jeszcze jako inwalidztwo. Kolejne spisy odbyły się po wojnie – w 1978 i 1988 r. Ostatnim natomiast spisem poświęconym tej tematyce był Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań przeprowadzony w 2002 r. (Kałaska, Marciniak 2003).

Zgodnie z badaniami Głównego Urzędu Statystycznego liczba osób niepełnosprawnych w Polsce w 2011 r. stanowiła 12,2% ogółu społeczeństwa, zaś w 2002 r. 14,3% ogółu ludności, co oznaczało, że co siódma osoba dotknięta była niepełnosprawnością. W 1988 r. dotyczyło to co dziesiątej, a w 1978 r. co czternastej osoby. Wśród osób niepełnosprawnych przeważają kobiety. W latach 1978-2011

Tabela 1. Osoby niepełnosprawne w Polsce

Liczba osób niepełnosprawnych w Polsce w tys.	1978	1988	2002	2011
	2485,0	3735,5	5456,7	4697,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Kałaska, Marciniak (2003).

stanowiły one 52–54% ogółu osób niepełnosprawnych (Kałaska, Marciniak 2003, Narodowy Spis Powszechny 2011).

Liczba osób niepełnosprawnych prawnie wynosiła w 2011 r. 3131,9 tys. i zmniejszyła się w stosunku do 2002 r. o blisko 30%. Wpłynęły na to zmiany w przepisach prawnych i zaostrzenie zasad przyznawania rent z tytułu niezdolności do pracy i innych świadczeń. Z kolei zwraca uwagę fakt, że istotnie zwiększyła się w stosunku do 2002 r. liczba osób niepełnosprawnych biologicznie, tj. takich, które nie posiadały orzeczenia, ale ich subiektywna ocena wskazywała, że miały (odczuwały) całkowicie lub poważnie ograniczoną zdolność do wykonywania czynności podstawowych (Narodowy Spis Powszechny 2011).

Czynnikiem w znacznym stopniu determinującym liczbę osób nie w pełni sprawnych jest wiek. Niepełnosprawność dotyczy najczęściej osób starszych i jest odzwierciedleniem kondycji zdrowotnej społeczeństwa polskiego. W 2002 r. osoby w wieku 55 lat i więcej stanowiły prawie 60% całej zbiorowości osób dotkniętych niepełnosprawnością. Czynniki powodującymi niepełnosprawność w starszym wieku są m.in. choroby zawodowe oraz wypadki przy pracy. U osób młodych głównym czynnikiem sprawczym niepełnosprawności są wady wrodzone (Balcerzak-Paradowska 2002). W 2002 r. osoby z przedziału wiekowego 0–14 lat stanowiły zaledwie 3,4% wszystkich osób niepełnosprawnych w Polsce.

Rozpatrując miejsce zamieszkania (patrz tab. 2), można stwierdzić, że zjawisko niepełnosprawności z większą częstotliwością występuje na wsi niż w mieście. W 2002 r. na 1000 mieszkańców miasta przypadało 136 osób niepełnosprawnych, na 1000 mieszkańców wsi natomiast były to 153 osoby. Ogółem dla Polski liczba ta wynosiła 143 osoby niepełnosprawne na 1000 mieszkańców. Największe natężenie zjawiska niepełnosprawności miało miejsce w województwach lubelskim i małopolskim, gdzie liczba osób dotkniętych niepełnosprawnością przekraczała 180 na 1000 mieszkańców. Wysoki wskaźnik miało także województwo lubuskie – 175 osób. We wszystkich województwach liczba niepełnosprawnych kobiet była wyższa niż liczba niepełnosprawnych mężczyzn. Jedyny wyjątek stanowiło województwo śląskie, gdzie wśród mieszkańców wsi większa była liczba mężczyzn (121 na 1000 mieszkańców) niż kobiet (116). Najniższe natężenie niepełnosprawności odnotowano w województwach opolskim oraz mazowieckim i śląskim (Kałaska, Marciniak 2003).

Pod względem wykształcenia należy zauważyć, że jego poziom wśród osób niepełnosprawnych podwyższył się w stosunku do lat poprzednich. Nadal jednak osoby dotknięte niepełnosprawnością mają niższy poziom wykształcenia niż osoby w pełni sprawne. Wykształcenie wyższe w 2002 r. posiadało 9,9% ogółu społeczeństwa. Wśród osób niepełnosprawnych odsetek ten wynosił 4,6%. Porównując wykształcenie niepełnosprawnych mieszkańców miast oraz wsi, należy stwierdzić, że jego poziom zdecydowanie wyższy jest w miastach. Na uwagę

Tabela 2. Częstość występowania niepełnosprawności według płci i miejsca zamieszkania

Województwo	Ogółem			Miasta			Wieś		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
	na 1000 osób								
POLSKA	143	139	147	136	132	139	153	148	159
Dolnośląskie	150	144	155	146	141	149	161	152	170
Kujawsko-pomorskie	147	143	150	143	140	146	153	149	157
Lubelskie	185	177	194	164	160	167	205	191	218
Lubuskie	175	166	183	167	160	173	189	177	201
Łódzkie	140	137	142	135	133	137	148	144	151
Małopolskie	182	169	194	179	165	192	186	174	197
Mazowieckie	113	111	115	110	108	112	120	118	122
Opolskie	100	100	101	102	101	103	98	98	98
Podkarpackie	150	148	153	137	137	137	159	155	164
Podlaskie	129	125	133	117	115	118	146	139	154
Pomorskie	138	135	141	137	133	141	141	141	142
Śląskie	118	118	118	118	118	119	119	121	116
Świętokrzyskie	144	141	147	134	133	135	153	148	158
Warmińsko-mazurskie	148	144	152	142	140	145	157	151	163
Wielkopolskie	157	152	161	157	151	163	156	154	159
Zachodnio-pomorskie	137	134	141	132	128	135	150	146	154

Źródło: Kałaska, Marciniak (2003).

zasługuje również fakt, że wśród osób w pełni sprawnych wykształcenie wyższe posiada więcej kobiet niż mężczyzn, natomiast w przypadku osób niepełnosprawnych jest odwrotnie. Poziom wykształcenia różnicowany jest także regionalnie. Największym odsetkiem osób niepełnosprawnych, które posiadały wykształcenie ponadpodstawowe, charakteryzowało się w 2002 r. województwo śląskie, gdzie odsetek ten wynosił 57,4%. Wysoki był on też w województwach wielkopolskim (55%) oraz pomorskim (54,6%). Najniższy zaś w województwie podlaskim – 38% (Kałaska, Marciniak 2003).

Niższy poziom wykształcenia osób niepełnosprawnych w porównaniu do pełnosprawnych członków społeczeństwa jest wynikiem wielu czynników, do których należą bariery: architektoniczne, komunikacyjne, organizacyjne oraz środowiskowe (Balcerzak-Paradowska 2002).

Martyna Jaworska

2.2. Społeczny obraz osób niepełnosprawnych

Postawy społeczeństwa w stosunku do osób niepełnosprawnych zmieniały się na przestrzeni wieków wraz z rozwijającą się cywilizacją. Wyznaczały je m.in. poglądy społeczne i filozoficzne, wierzenia religijne oraz społeczne systemy wartości, które dominowały w danym okresie rozwoju historycznego i kulturowego. W zależności od nich wobec osób niepełnosprawnych stosowano dyskryminację, izolację lub segregację. W faszystowskim ustroju narodowosocjalistycznym natomiast dopuszczano się nawet eutanazji. Wraz z rozwojem cywilizacji postawy wobec osób dotkniętych niepełnosprawnością poprawiły się. Obecnie w społeczeństwie popularyzuje się zachowania, które zmierzają do integracji osób niepełnosprawnych z pozostałą częścią społeczeństwa (*Postawy...* 2007).

Postawy i opinie społeczne wobec niepełnosprawnych zależą od kontaktów z tymi osobami oraz od stopnia znajomości ich problemów życiowych. W przypadku braku jakichkolwiek kontaktów z niepełnosprawnymi formułowane są nietrafne założenia, sądy i oczekiwania. Swoje postawy społeczeństwo kształtuje wówczas na obiegowych przekonaniach i stereotypach, a nie na własnych doświadczeniach i wiedzy. Zgodnie z badaniami Centrum Badania Opinii Społecznej przeprowadzonymi w 2007 r. co piąty badany (21%) nie miał nigdy styczności z osobami niepełnosprawnymi (tab. 3).

W stosunku do wcześniejszych badań nastąpił wzrost kontaktów z osobami niepełnosprawnymi. Może to być rezultat wzrostu liczby osób niepełnosprawnych w społeczeństwie, ale nie tylko. Przyczyną może być również większa otwartość społeczna i postępująca integracja niepełnosprawnych ze społeczeństwem, przejawiająca się częstszymi kontaktami osób dotkniętych niepełnosprawnością

Tabela 3. Kontakt z osobami niepełnosprawnymi

Czy w swoim otoczeniu stykał(a) się Pan(i) z inwalidami, osobami niepełnosprawnymi z powodu chorób lub jakiegokolwiek kalectwa?	Wskazania respondentów według terminów badań w [%]	
	2000	2007
	(N=1057)	(N=844)
Sam uważam się za inwalidę, osobę niepełnosprawną	10	11
Mam lub miałam takie osoby w rodzinie	31	29
Mam lub miałam takie osoby wśród znajomych, przyjaciół	43	39
Znam takie osoby, ale niezbyt dobrze lub tylko z widzenia	68	66
Nie znam takich osób	17	21

Źródło: *Postawy...* (2007).

z resztą społeczeństwa. Według CBOS zmiany w kontaktach niepełnosprawnych z osobami pełnosprawnymi związane były ze zmianą polityki społecznej w latach 90. Zaczęto upowszechniać działania prointegracyjne, które zachęcały osoby niepełnosprawne do pełniejszego udziału we wszystkich formach życia społecznego. Społeczeństwo natomiast zachęcano do otwarcia się na takie osoby. Odchodzono od tworzenia instytucji, które zapewniały osobom niepełnosprawnym opiekę i rehabilitację, ale jednocześnie izolację.

Warunkiem pełnej integracji społeczeństwa z jego niepełnosprawnymi członkami jest jego pozytywny stosunek do tych osób. Musi on być oparty nie tylko na tolerancji, ale również na akceptacji i kooperacji. CBOS zapytało respondentów, jak oceniają stosunek Polaków do osób niepełnosprawnych. Zdania były podzielone równomiernie – 45% badanych wyraziło opinię, że większość społeczeństwa ma pozytywny stosunek do osób niepełnosprawnych, 48% natomiast uważało odwrotnie (tab. 4).

Nastawienie społeczeństwa do osób niepełnosprawnych nieco lepiej niż zostali ocenili przedstawiciele kadry kierowniczej oraz inteligencji. Pozytywnym ocenom sprzyjała także religijność oraz prawicowe poglądy polityczne. O negatywnych stosunkach mówili najmłodszy respondenci, uczniowie i studenci, gospodynie domowe oraz mieszkańcy największych miast. Z gorszymi ocenami wiązały się też niskie dochody i złe warunki materialne. Nieistotny był za to związek między bliskością kontaktu z osobami niepełnosprawnymi a oceną stosunku do nich.

Odnoszenie się społeczeństwa do jego niepełnosprawnych członków pozwala na wyodrębnienie dwóch przeciwstawnych modeli – separacyjnego oraz integracyjnego. W modelu separacyjnym stosuje się takie rozwiązania, które niepełnosprawnych traktują jako wydzieloną przestrzennie grupę. Wszelkie potrzeby zaspokajane są wtedy w obrębie tej grupy, a dla jej członków jest ona podstawową grupą odniesienia. Model integracyjny natomiast włącza osoby niepełnosprawne do normalnie funkcjonujących grup oraz instytucji społecznych. Następuje to poprzez odpowiednie przystosowanie istniejących warunków w taki sposób, aby niepełnosprawni mogli w nich funkcjonować. Grupą odniesienia dla osób dotkniętych niepełnosprawnością są w tym przypadku osoby pełnosprawne. Przy-

Tabela 4. Stosunek społeczeństwa do osób niepełnosprawnych

Jaki jest, Pana(i) zdaniem, stosunek większości ludzi w naszym kraju do inwalidów?	Wskazania respondentów według terminów badań w [%]	
	2000	2007
	(N=1057)	(N=844)
Bardzo dobry	3	2
Dosyć dobry	43	43
Raczej niedobry	32	37
Zły, niewłaściwy	15	11
Trudno powiedzieć	7	8

Źródło: *Postawy...* (2007).

kładem modelu integracyjnego mogą być miejsca pracy chronionej w normalnych zakładach pracy, modelu separacyjnego zaś spółdzielnie inwalidzkie, które zatrudniają wyłącznie osoby niepełnosprawne (Ostrowska 1981).

Według badań CBOS następuje wzrost poparcia zatrudniania osób niepełnosprawnych. W 2007 r. aż 79% Polaków uważało, że niepełnosprawni członkowie społeczeństwa powinni pracować – jeżeli tylko tego chcą i pozwala im na to stan zdrowia, nawet jeżeli renta w pełni zapewnia im utrzymanie (tab. 5). Widać tu, że ankietowani dostrzegają znaczenie pracy dla sensu życia. Aktywność zawodowa bowiem daje poczucie satysfakcji, możliwość zaspokajania potrzeb, niezależność ekonomiczną i samodzielność. Przeciwnych podejmowaniu pracy przez osoby niepełnosprawne było 16% badanych.

Na wzrost poparcia dla aktywności zawodowej niepełnosprawnych mogły mieć wpływ kampanie społeczne dotyczące problematyki zatrudniania takich osób, które pojawiły się w ostatnich latach. Ponadto należy podkreślić, że większość respondentów (76%) opowiedziała się za rozwiązaniem integracyjnym, czyli była zdania, że dla osób niepełnosprawnych należy przystosować odpowiednie stanowiska w zwykłych zakładach pracy między w pełni sprawnymi członkami społeczeństwa.

Największe poparcie dla modelu integracyjnego wyraziły osoby o dobrej sytuacji materialnej, mające lewicowe poglądy polityczne, kadra kierownicza oraz inteligencja. Ważnym czynnikiem był także poziom wykształcenia – im był wyższy, tym większe było poparcie. Tylko 17% badanych popierało zatrudnianie inwalidów w specjalnie dla nich zorganizowanych zakładach pracy. Mniejsze poparcie dla obecności osób nie w pełni sprawnych na otwartym rynku pracy wyrazili najstarsi respondenci oraz mieszkańcy wsi (tab. 6).

CBOS przeprowadziło także badania w zakresie poglądu na temat, kto na co dzień powinien pomagać osobom niepełnosprawnym (tab. 7). W opinii respondentów z 2007 r. opieką nad niepełnosprawnymi i wspomaganie ich w codziennych sprawach powinni zajmować się członkowie ich rodzin. Odpowiedzi takiej udzieliło 94% badanych. Tak wysoki odsetek może wynikać z przekonania, że więzy rodzinne w szczególnie sposób obligują do niesienia pomocy najbliższymi. Często wskazywano również służbę zdrowia (75%) oraz pracowników pomocy społecznej (67%).

Tabela 5. Stosunek do zatrudniania osób niepełnosprawnych

Czy uważa Pan(i), że osoby niepełnosprawne, inwalidzi, którym stan zdrowia na to pozwala, powinni, jeśli chcą:	Wskazania respondentów według terminów badań w [%]	
	2000	2007
	(N=1057)	(N=844)
pracować, nawet jeżeli renta w pełni wystarcza	72	79
nie powinni pracować	22	16
trudno powiedzieć	6	5

Źródło: *Postawy...* (2007).

Tabela 6. Poglądy na integrację osób niepełnosprawnych ze społeczeństwem

Gdzie, Pana(i) zdaniem, przede wszystkim powinni pracować inwalidzi? Czy:	Wskazania respondentów według terminów badań w [%]	
	2000	2007
	(N=1057)	(N=844)
w specjalnie dla nich zorganizowanych zakładach pracy zatrudniających samych inwalidów	27	17
powinno się dla nich przystosować odpowiednie stanowiska pracy między zdrowymi	68	76
trudno powiedzieć	5	7

Źródło: *Postawy...* (2007).

Biorąc pod uwagę gotowość niesienia pomocy osobom niepełnosprawnym i ciężko chorym, które mieszkają w sąsiedztwie, 65% Polaków zadeklarowało taką chęć (tab. 8). Jednak tylko 6% respondentów już uczestniczyło w takiej inicjatywie. Co piąta osoba stwierdziła, że nie wzięłaby udziału w takiej pomocy. Porównując te dane z rokiem 2000, należy stwierdzić, że zmniejszyła się liczba osób, które deklarowały chęć niesienia bezinteresownej pomocy chorym i niepełnosprawnym.

Ogólnopolskie badania dotyczące relacji społecznych między osobami niepełnosprawnymi (Iwański, Owczarek 2010) ukazują zróżnicowany i pesymistyczny obraz relacji społecznych między osobami sprawnymi i niepełnosprawnymi – podział na „dwa światy”. Do zidentyfikowanych postaw występujących wśród sprawnej części społeczeństwa należała ignorancja (niedostrzeżenie specyfiki potrzeb osób

Tabela 7. Poglądy na sprawowanie opieki nad osobami niepełnosprawnymi

Kto przede wszystkim, Pana(i) zdaniem, powinien opiekować się ludźmi niepełnosprawnymi, wspomagać ich w codziennych sprawach? Proszę wybrać nie więcej niż trzy odpowiedzi z poniższej listy	Wskazania respondentów według terminów badań w [%]	
	2000	2007
	(N=1057)	(N=844)
Rodzina	93	94
Służba zdrowia	74	75
Pracownicy pomocy społecznej/opieki społecznej	71	67
Organizacje religijne	14	9
Przyjaciele, znajomi	25	23
Inni inwalidzi (grupy samopomocy)	7	6
Ktoś inny	5	3
Trudno powiedzieć	1	1

Źródło: *Postawy...* (2007).

Tabela 8. Gotowość niesienia pomocy osobom chorym i niepełnosprawnym

Gdyby powstała na przykład wśród Pana(i) sąsiadów inicjatywa nieodpłatnego pomagania, wyręczenia osoby ciężko chorej lub niepełnosprawnej w codziennych sprawach życiowych (zakupy, pomoc w domu, drobne naprawy itp.), to czy miał(a)by Pan(i) czas i chęci na udział w takiej opiece czy też nie?	Wskazania respondentów według terminów badań w [%]	
	2000 (N=1057)	2007 (N=844)
Już uczestniczę w podobnej opiece	6	6
Tak	36	36
Raczej tak	33	29
Raczej nie	11	11
Nie	8	9
Trudno powiedzieć	6	9

Źródło: *Postawy...* (2007).

niepełnosprawnych). Inne często spotykane postawy to zakłopotanie, lęk, współczucie (litość), a także napiętnowanie. Podstawowym problemem relacji społecznych między różnymi grupami jest brak wiedzy o rzeczywistych potrzebach innych. Stwarza to trudności w zrozumieniu zachowania osób z niepełnosprawnościami, co powoduje poczucie bycia niezrozumianym wśród tej grupy społecznej. Występuje też pewne niedopasowanie relacji. „Osoby z ograniczeniem sprawności nie chcą wyróżniać się na tle reszty społeczeństwa, chcą być traktowane normalnie. Natomiast osoby sprawne zauważają przede wszystkim dysfunkcje osoby niepełnosprawnej i odczuwają niepewność, jak mają się zachować” (Iwański, Owczarek 2010: 52). Osoby niepełnosprawne w kontaktach społecznych chciałyby zazwyczaj, by nic się nie wydarzyło, osoby sprawne czują, że powinny w jakiś sposób zareagować. Interakcje między przedstawicielami obu grup obarczone są ryzykiem błędu (wynikającym z rozminięcia się skutku i intencji). „Na przykład okazywanie zainteresowania może być odbierane jako natrętne i piętnujące, z kolei wybuch gniewu może być zinterpretowany jako roszczeniowość. Wycofanie może być postrzegane za przejaw wrogości, a zaniepokojenie osoby z ograniczeniem sprawności jako dziwactwo. Chęć okazania pomocy kojarzy się z deprecjonującym litowaniem się. Wycofanie bywa też interpretowane jako okazywanie wyższości” (Iwański, Owczarek 2010: 52). Podstawą kształtowania właściwych relacji między osobami niepełnosprawnymi i sprawnymi jest więc przede wszystkim pogłębianie wiedzy umożliwiającej trafne zrozumienie zachowań i intencji reprezentowanych przez przedstawicieli obu grup (Zajadacz 2012). Relacje z różnorodnym otoczeniem społecznym, także podczas wyjazdów turystycznych, umożliwiają lepsze, bardziej skuteczne radzenie sobie z niepełnosprawnością (Zajadacz 2011).

Martyna Jaworska

2.3. Rola turystyki osób niepełnosprawnych w procesie kształtowania postaw społecznych

Turystyka dla osób niepełnosprawnych to nie tylko atrakcyjny sposób spędzania wolnego czasu, ale także jedna z form rehabilitacji. Przebywanie na łonie natury, obcowanie z przyrodą, przemierzanie szlaków i tras pomaga odzyskać sprawność fizyczną oraz ma wpływ na psychiczne funkcjonowanie niepełnosprawnego turysty. Dlatego ważne jest, aby rozwijać ofertę turystyczną skierowaną do osób niepełnosprawnych w jak największym stopniu – tak, aby turystyka osób niepełnosprawnych nie kojarzyła się wyłącznie z turnusami rehabilitacyjnymi. Z pewnością pomocne w uprawianiu turystyki dla takich osób są dostosowane szlaki oraz obiekty wyposażone w niezbędny dla osoby niepełnosprawnej sprzęt. Jednak brak takich udogodnień nie wyklucza uprawiania turystyki niepełnosprawnych – równie przydatna jak odpowiedni sprzęt może okazać się czyjaś pomoc. Aby jednak ktoś tę pomoc zaoferował, bariery w przekonaniach i stosunkach pomiędzy ludźmi oraz negatywne postawy społeczne muszą zostać zlikwidowane. Choć według badań nasze postawy wobec osób niepełnosprawnych są coraz lepsze, to jednak wciąż wiele osób postrzega tę grupę przez pryzmat stereotypów. Unie możliwia to dostrzeżenie indywidualnych cech jednostek. Ponadto negatywny stereotyp powoduje unikanie jednostki będącej jego przedmiotem, co sprzyja jego utrwaleniu oraz utrudnia jego weryfikację (Bieganowska 2005).

Turystyka umożliwia realizację procesu integracji oraz rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych. Pomaga także kształtować pozytywne postawy wobec osób nie w pełni sprawnych. Wspólne podróżowanie z osobą niepełnosprawną umożliwia skonfrontowanie wyobrażeń dotyczących zachowań wobec takiej osoby z sytuacją realną. Osoby niepełnosprawne, uprawiając turystykę, stają się bardziej otwarte na otoczenie i chętniej uczestniczą w życiu społecznym. A im więcej się przebywa z osobą dotkniętą niepełnosprawnością, tym lepiej można ją poznać. Brak wiedzy na temat niepełnosprawności jest bowiem przyczyną niepożądanych zachowań, zakłopotania, poczucia zawstydzenia oraz obawy, aby nie skrzywdzić osoby niepełnosprawnej niestosownym komentarzem. Lepsze poznanie osoby niepełnosprawnej, zrozumienie jej potrzeb i oczekiwań oraz dostrzeżenie różnic między osobą pełnosprawną a niepełnosprawną umożliwia udzielenie odpowiedniej pomocy.

Wyróżnia się dwa modele niepełnosprawności – społeczny oraz medyczny. Model społeczny określa niepełnosprawność jako kwestię społeczną, którą cechuje uzależnienie od pomocy profesjonalnej, brak odpowiednich służb wspomagających oraz występowanie różnorodnych barier. Osoba niepełnosprawna w tym modelu jest takim samym konsumentem jak osoba w pełni sprawna, dlatego należy egzekwować jej prawa, usuwać bariery oraz udzielać pomocy. Takie działania przyczyniają się do akceptacji jednostki w społeczeństwie oraz do zmiany postaw

społecznych. Model medyczny natomiast traktuje niepełnosprawność jako osobistą tragedię jednostki, której przyczyną jest choroba lub uszkodzenie fizyczne ciała. Powoduje to utratę możliwości wykonywania zawodu, zanik motywacji i chęci współpracy. Osoba taka wymaga stałej opieki specjalistów – lekarzy, terapeutów, rehabilitantów oraz doradców zawodowych (Bieganowska 2005).

Nie ulega więc wątpliwości, że znacznie lepszy wpływ zarówno na społeczeństwo, jak i na same osoby dotknięte niepełnosprawnością ma model społeczny. Promowanie turystyki osób niepełnosprawnych upowszechnia wizerunek osoby niepełnosprawnej, który zgodny jest z założeniami właśnie tego modelu. Wpływa to korzystniej na formowanie pozytywnych postaw wobec osób dotkniętych niepełnosprawnością niż w przypadku ukazywania tych osób w świetle modelu medycznego. Upowszechnianie wizerunku niepełnosprawnego turysty przyczynia się więc do tworzenia pozytywnego obrazu takiej osoby.

Agata Sklepik

2.4. Turyści niepełnosprawni ruchowo

2.4.1. Charakterystyka osób z dysfunkcją narządów ruchu

Osoby niepełnosprawne ruchowo, według raportu GUS-u *Stan zdrowia ludności Polski w 2004 r.*, stanowią 43,5% (2,7 mln osób) wszystkich niepełnosprawnych w Polsce (6,2 mln osób)¹. Niepełnosprawność wiąże się z urazami ortopedycznymi, traumatologicznymi, a także niekiedy z podeszłym wiekiem, kiedy to osoba starsza wspiera się sprzętem ortopedycznym, takim jak laski, kule, aparaty stabilizujące, protezy, balkoniki do chodzenia oraz wózki inwalidzkie. Osoby niepełnosprawne ruchowo określa się, więc jako „osoby o ograniczonej sprawności kończyn górnych, dolnych, kręgosłupa wskutek zmian chorobowych lub urazowych centralnego układu nerwowego bądź zmian w zakresie układu kostnego, mięśniowego lub nerwowego (obwodowego)” (Grabowski i in. 2007).

Biorąc po uwagę podobieństwo skutków uszkodzenia narządów ruchu, można wyróżnić:

- Uszkodzenia anatomiczne, do których zaliczamy braki w anatomicznej budowie narządu ruchu, deformacje narządu ruchu oraz brak, ograniczenia bądź nieprawidłowe ruchy w obrębie stawów, wywołane ich nieprawidłową strukturą.
- Zaburzenia funkcjonalne czynności motorycznych narządu ruchu przy prawidłowo zachowanej jego strukturze: porażenia i niedowłady (Kurkus-Rozowska 2002, Grabowski i in. 2007).

Ogólny podział dysfunkcji narządów ruchu można przedstawić w następujący sposób:

¹ www.stat.gov.pl/, 15.05.2010.

- *Choroby (lub zespoły dysfunkcji) w obrębie kończyn górnych*, w znacznym stopniu upośledzające czynności manualne. Zaliczamy tu m.in. zespół bolesnego barku, zespół łokcia tenisisty i golfisty, choroby na tle reumatoidalnym, urazy kończyn przebiegające z upośledzeniem ruchomości stawów i uszkodzeniem nerwów obwodowych itp.
- *Choroby (lub zespoły dysfunkcji) w obrębie kończyn dolnych*, które w znacznym stopniu utrudniają lub uniemożliwiają motorykę: choroby zwyrodnieniowe stawów biodrowych i kolanowych, urazowe uszkodzenia w bezpośredniej okolicy ww. stawów i uszkodzenia łąkotek itp.
- *Choroby (lub zespoły dysfunkcji) w obrębie kończyn górnych i dolnych*, do których zaliczamy: udary i zawały mózgu dające objawy dysfunkcji w obrębie połowy ciała.
- *Choroby w znacznym stopniu ograniczające możliwości motoryczne całego organizmu*. Zaliczamy tu bóle krzyża w okresie ostrym i przewlekłym (które są najczęściej występującą dysfunkcją narządu ruchu), rozległe urazowe uszkodzenia trzonów kości i stawów, choroby demielinizacyjne (stwardnienie rozsiane), uszkodzenia struktur nerwowych na poziomie centralnym.

Istnieje również podział, który wyróżnia: uszkodzenia kręgosłupa, niedowład, dysfunkcje kończyn oraz amputacje.

Bóle krzyża są najczęstszą dysfunkcją narządów ruchu o szerokim spektrum dolegliwości. Kolejną grupę stanowią tzw. choroby przeciążeniowe, które obejmują struktury anatomiczne kręgosłupa, stawów obwodowych kończyn górnych i dolnych, doprowadzając w konsekwencji do zmian chorobowych o charakterze zwyrodnieniowym. Do trzeciej grupy zalicza się natomiast zaburzenia metaboliczne (szczególnie choroby metaboliczne kości) oraz cukrzycę, które nasilają proces zwyrodnienia tkanki łącznej kości i nerwów oraz obniżają próg wytrzymałości tkankowej na przeciążenia (Borowicka 2003).

2.4.2. Bariery ograniczające udział ludzi niepełnosprawnych ruchowo w turystyce i rekreacji

W celu umożliwienia uprawiania turystyki i rekreacji osobom niepełnosprawnym ruchowo należy zminimalizować bądź zlikwidować występujące bariery. Znaczący temat wymieniają następujące przeszkody ograniczające powszechny udział omawianej grupy społecznej w ruchu turystycznym:

- Bariery urbanistyczne, które występują na ulicach miast, poza budynkami, np. zbyt strome schody, pochylnie i spadki terenu, nieutwardzone, nierówne powierzchnie, brak wydzielonych parkingów odpowiedniej wielkości.
- Bariery architektoniczne, występujące w obiektach, budynkach, np. wysokie progi, brak wind, zbyt wąskie drzwi, zbyt małe powierzchnie pomieszczeń, wąskie korytarze, nieodpowiednio usytuowane gniazdzka wtykowe, wyłączniki, klamki.
- Bariery komunikacyjne, które polegają na utrudnieniach w podróżowaniu oraz na braku odpowiednio dostosowanych środków transportu.

- Bariery społeczne, rozumiane jako stosunek społeczeństwa do osób niepełnosprawnych.
- Brak odpowiedniego sprzętu turystycznego, dostosowanego do potrzeb osób niepełnosprawnych, np. kajaków, łodzi, samochodów.
- Bariery finansowe – wysokie koszty uczestnictwa w różnych formach uprawiania turystyki przy niskim stanie dochodów ludzi niepełnosprawnych.
- Niedostateczna informacja o potrzebach turystycznych ludzi niepełnosprawnych i możliwości ich zaspokojenia (Łobożewicz 2000).

Osoby niepełnosprawne ruchowo przywiązują bardzo dużą wagę do możliwości łatwego i, co ważne, bezpiecznego poruszania się pieszo. Bariery, które to uniemożliwiają (urbanistyczno-architektoniczne), uznawane są za główną przeszkodę w zaspokajaniu życiowych potrzeb.

Niedostępność szeroko rozumianej infrastruktury turystycznej dla niepełnosprawnych jest niestety wciąż powszechna, zarówno na terenach miejskich, jak i wiejskich. Dotyczy to braku podjazdów, przejść, środków komunikacji, obiektów sportowych i rekreacyjnych oraz wyposażenia wnętrz (Borowicka i in. 2007).

Ponadto należy mieć na uwadze, że jeśli przy organizacji i tworzeniu produktów turystycznych dla osób niepełnosprawnych nie uwzględni się uwarunkowań wewnętrznych (czyli możliwości uprawiania turystyki wynikających z dysfunkcji, osobistych predyspozycji itp.) oraz uwarunkowań zewnętrznych (np. sytuacji materialnej, transportu itp.), to zamiast zachęcić tę grupę do uprawiania turystyki, aktywności ruchowej, skutecznie się ją zniechęci. Należy sobie uzmysłowić, że najważniejszą rzeczą przy organizacji turystyki jest wykazanie zrozumienia potrzeb osób niepełnosprawnych (Kaganek 2009).

2.4.3. Zasady obsługi turysty niepełnosprawnego ruchowo

Uprawianie turystyki dla większości osób niepełnosprawnych ruchowo jest zalecane ze względów zdrowotnych (fizycznych i psychicznych). Najistotniejszy jest fakt, żeby turystyka i rekreacja sprawiała przyjemność, były uprawiane często, regularnie, żeby uczestniczyli w nich wszyscy chętni, bez względu na stopień niepełnosprawności.

Przy obsłudze osób o ograniczonej mobilności (ale także o innych rodzajach niepełnosprawności) trzeba zwrócić szczególną uwagę na sposób oraz charakter wypowiedzi, ponieważ osoby te mają podwyższoną wrażliwość. Istotne jest, żeby zachować wyjątkową delikatność, takt oraz wyczucie w doborze słów. Istnieje kilkanaście zasad, których należy przestrzegać, są to m.in. niewpychanie się przed osobę na wózku inwalidzkim, nie pochylanie się na nią i niedotykanie wózka, nieudzielanie pomocy bez pytania, nie zostawianie osoby na wózku bez opieki w niebezpiecznym miejscu itp.

Mając na względzie trudności w poruszaniu się osób niepełnosprawnych ruchowo, należy wcześniej dobrze zaplanować przebieg imprezy. Jeśli osoby takie podróżują bez własnego opiekuna, powinno się go wyznaczyć spośród innych uczestników (ochotników), sprawniejszych i gotowych do pomocy. Najlepiej dokonać tego już podczas prac przygotowawczych. Należy pamiętać, że na jedną

osobę poruszającą się na wózku inwalidzkim do opieki potrzebne są trzy osoby, natomiast dwie dla osób mających trudności w poruszaniu się.

Nie bez znaczenia jest również rozmieszczenie uczestników w środku lokomocji. Osoby na wózkach zajmują miejsca w części przedniej i tylnej autokaru w sąsiedztwie osób pomagających, osoby z usztywnieniem kończyn dolnych powinny siedzieć w rzędach przyśrodkowych, uczestnicy ze skoliozami powinni siedzieć w pozycjach korekcyjnych, odciążających kręgosłup (Borowicka i in. 2007). Należy także rozplanować czas przejazdu w taki sposób by móc organizować odpowiednie przerwy na odpoczynek, ćwiczenia czy załatwienie potrzeb fizjologicznych. Istotna jest liczba uczestników. Przyjmuje się, że w grupie z dysfunkcją ruchu jest to 20 osób łącznie z opiekunami i pomocnikami. Najlepszym środkiem transportu jest mikrobus 15–20-osobowy, przystosowany do przewozu wózków inwalidzkich.

Turystyka piesza z osobami niepełnosprawnymi ruchowo jest bardzo ograniczona. Jej najprostszą formą jest spacer. Uczestnicy mogą brać udział tylko w towarzystwie opiekunów. Wybierając trasę, należy zwrócić uwagę na: jej układ funkcjonalny i dostosowanie do wymagań osób niepełnosprawnych, zdolności koordynacyjno-ruchowe uczestników, tempo poruszania się grupy dostosowane do najcięższych dysfunkcji i ponadto na długość, charakter i stopień trudności trasy. Przerwy w wędrówce zależą od sprawności ruchowej i wydolności fizycznej uczestników. Odpoczynek można wzbogacić o fotografowanie, obserwację przyrody, zbieranie grzybów oraz innych roślin (w przypadku osób o lekkim stopniu niepełnosprawności), wędkowanie.

Jedną z najatrakcyjniejszych form turystyki dla osób o ograniczonej mobilności jest turystyka rowerowa i motorowerowa. Wynika to z możliwości szybkiego przemieszczania się. Co więcej, pozycja podczas jazdy nie wyróżnia kolarza niepełnosprawnego od osoby sprawnej. Rozwojowi tego rodzaju turystyki sprzyja coraz większa dostępność specjalnie przystosowanych rowerów (rowery z napędem elektrycznym oraz z napędem mięśni rąk). Natomiast osoby o niewielkim stopniu kalectwa mogą korzystać z rowerów ogólnodostępnych lub tandemów (Grabowski i in. 2007).

2.5. Turyści z dysfunkcją wzroku

Izabela Czaplicka

2.5.1. Charakterystyka osób niewidomych i słabowidzących

Według Światowej Organizacji Zdrowia na świecie jest ponad 42 mln osób niewidomych i cierpiących na zaburzenia wzroku. Polski Związek Niewidomych skupia ponad 73 tys. członków (2003 r.). Tylko 8% spośród nich jest zatrudnionych, głównie w instytucjach państwowych i samorządowych, Polskim Związku

Niewidomych, spółdzielniach niewidomych i innych zakładach pracy chronionej. Niewidomi pracujący w firmach prywatnych stanowią zaledwie 12% wszystkich zatrudnionych, a na własną działalność gospodarczą zdecydowało się tylko 5% aktywnych zawodowo. Według statystyk 95% osób niewidomych i niedowidzących utrzymuje się ze źródeł niezarobkowych².

Uszkodzenie wzroku następuje w wyniku wad wrodzonych, czynników chorobowych lub różnego rodzaju urazów. Może występować w różnym stopniu i zakresie. Rozróżnia się uszkodzenie widzenia centralnego (obniżenie ostrości wzroku) oraz uszkodzenie widzenia obwodowego (ograniczenie i ubytki pola widzenia) (Grabowski i in. 2007).

Terminy „niewidomy” i „niedowidzący” można definiować według kryteriów funkcjonalnych lub medycznych. Osobą niewidomą z punktu widzenia funkcjonalnego jest osoba posługująca się technikami bezwzrokowymi, wykorzystująca pozostałe zmysły oraz specjalne pomoce o charakterze kompensacyjnym. Osoba niedowidząca posługuje się wzrokiem, pomimo jego znacznego uszkodzenia, wspomagając się przy tym różnymi pomocami optycznymi i technicznymi (Borowicka i in. 2007). Światowa Organizacja Zdrowia, definiując te terminy opiera się na kryteriach medycznych – osłabieniu ostrości wzroku i zaburzeniu pola widzenia. Według tych kryteriów:

- osobami niewidomymi są:
 - osoby całkowicie niewidome – ostrość wzroku 0,00,
 - osoby z ostrością wzroku nie większą niż 0,05, a więc ze ślepotą umiarkowaną lub słabowzrocznością głęboką,
 - osoby z ograniczonym polem widzenia nie większym niż 20 stopni, niezależnie od ostrości wzroku (może być wyższa niż 0,05),
- osobami niedowidzącymi są osoby, u których ostrość wzroku wynosi od 0,05 do 0,3.

Według Światowej Organizacji Zdrowia wzrok normalny ma ostrość powyżej 0,3, a pełne pole widzenia w płaszczyźnie poziomej wynosi 200 stopni (Grabowski i in. 2007).

Polski Związek Niewidomych wprowadził podział na osoby niewidome, ociemniałe i szcążkowo widzące. Osobami niewidomymi są dzieci i dorośli, którzy nic nie widzą od urodzenia lub wczesnego dzieciństwa, nie pamiętając, żeby kiedyś cokolwiek widzieli. Osoby ociemniałe posługiwały się kiedyś wzrokiem lecz go straciły. Osoby szcążkowo widzące odznaczają się bardzo dużą, lecz nie całkowitą utratą wzroku (Grabowski i in. 2007).

Brak wzroku w dużym stopniu utrudnia normalne funkcjonowanie osób niewidomych i niedowidzących, ogranicza je. Pozbawia wielu możliwości, które mają osoby widzące. Utrudnia procesy poznawcze i adaptacyjne, dostęp do nauki, pracy. W wielu okolicznościach ogranicza samodzielność. W znacznym stopniu utrudnia orientację w terenie. U osób tych występują blindyzmy. Są to pewne

² <http://firr.org.pl/1/nasze-projekty/projekt-equal/tlo-projektu-4/sytuacja-osob-niewidomych-w-polsce.html>, 22.02.2010.

formy zachowań, odruchy będące skutkiem niezaspokajania własnych potrzeb. Podstawowe blindyzmy to:

- kołysanie się, potrząsanie głową, przenoszenie ciężaru ciała z nogi na nogę – skutek obniżonej aktywności ruchowej, forma wyładowania emocji;
- sztywna postawa podczas chodzenia, brak gestykulacji, mimiki – niemożność naśladowania;
- chodzenie na palcach, wysokie podnoszenie nóg, wychylanie tułowia do tyłu, wyciąganie przed siebie rąk, tupanie, klaskanie – odruchy obronne przed przeskodą;
- przyciskanie gałek ocznych – atrakcyjny bodziec, daje kolorystyczny efekt (Borowicka i in. 2007).

U osób niewidomych i niedowidzących często występuje zmienność emocjonalna. Jest ona związana z chęcią niezależności, a jednocześnie z lękiem przed samodzielnością. Osoby te mają zaniżoną samoocenę, nie są samowystarczalne, potrzebują pomocy innych. Źródłem ich frustracji jest brak możliwości zaspokajania własnych potrzeb, nietraktowanie ich na równi z osobami widzącymi. Niewidomi często czują się osamotnione, co jest związane z brakiem możliwości nawiązania kontaktu wzrokowego, dającego poczucie bliskości (Borowicka i in. 2008).

Martyna Jaworska

2.5.2. Bariery ograniczające udział ludzi niepełnosprawnych wzrokowo w turystyce i rekreacji

Osoby niepełnosprawne, uprawiając turystykę, nieustannie napotykają na swojej drodze na różnorodne bariery, czyli przeszkody, które utrudniają lub uniemożliwiają im dostęp do poszczególnych dyscyplin lub form turystyki. Wyróżnia się różne rodzaje tych barier:

- urbanistyczne – czyli takie, które występują na ulicach miast; do najbardziej uciążliwych z nich należą m.in. pochylnie i spadki terenu, strome schody, nierówne i nieutwardzone powierzchnie, brak odpowiedniej wielkości miejsc parkingowych;
- architektoniczne – występujące w budynkach i obiektach turystycznych oraz na terenach, które odwiedzają turyści; zalicza się do nich m.in. zbyt wąskie korytarze i drzwi, wysokie progi, małe powierzchnie pomieszczeń, nieodpowiednio umiejscowione klamki czy wyłączniki;
- komunikacyjne – utrudniające podróż do miejsca turystycznego, w tym także wynikające z braku odpowiednich środków transportu dla inwalidów;
- społeczne – wynikające z niechęci społeczeństwa do osób niepełnosprawnych, co przejawia się w unikaniu tych osób przez pełnosprawnych członków społeczeństwa, jak też sytuacja odwrotna – izolowanie się od otoczenia osób dotkniętych kalectwem w celu uniknięcia tej niechęci bądź postawy nadopiekuńczej;
- brak sprzętu turystycznego lub niedostosowanie sprzętu do potrzeb osób

niepełnosprawnych – dotyczy to przede wszystkim dostosowania łodzi żaglowych, kajaków oraz samochodów;

- finansowe – wynikające z wysokich kosztów uczestnictwa w uprawianiu różnych form turystyki przy niskim stanie dochodów w środowisku osób niepełnosprawnych; wysokie koszty związane są z dojazdem do obiektów turystycznych oraz odpowiednim przystosowaniem sprzętu; mogą być one zmniejszone poprzez działalność w różnych organizacjach społecznych, oferujących możliwość dofinansowania;
- niedostatecznej informacji o turystycznych potrzebach osób niepełnosprawnych oraz istniejących możliwościach ich zaspokojenia (Łobożewicz 2000).

Głównymi barierami, na jakie napotykają osoby niewidome i niedowidzące, są trudności w orientowaniu się oraz bariery komunikacyjne. Osoby takie często nie wiedzą, gdzie się znajdują, jaki kierunek należy obrać w drodze czy też kogo mogą poprosić o pomoc.

Dużym zagrożeniem dla osób z dysfunkcją wzroku są różne przedmioty ustawiane na chodnikach – donice z kwiatami, stojaki z reklamą, znaki, słupki, kosze, zaparkowane samochody czy ogródki kawiarniane. Niebezpieczne są także źle oznakowane i niezabezpieczone prace drogowe oraz nadmierny hałas, który zakłóca odbiór dźwięków płynących z otoczenia (Grabowski i in. 2007).

Największą jednak przeszkodę w uprawianiu turystyki przez tę grupę osób stanowią, jak wynika z badań Kaganka (2009), bariery finansowe. Jest to najczęściej wymieniana bariera – bez względu na rodzaj niepełnosprawności. Na przebadane 102 osoby niewidome, 24 osoby ociemniałe oraz 208 osób niedowidzących barierę finansową wskazała dominująca grupa badanych (tab. 9). Na drugim miejscu wymieniono bariery organizacyjne, na trzecim zaś architektoniczne.

Tabela 9. Bariery w uprawianiu turystyki – opinie osób niepełnosprawnych

Bariery	osoby		
	niewidome	ociemniałe	niedowidzące
	[%] wskazań		
Finansowe	80,4	79,2	88,0
Społeczne	10,8	8,3	9,1
Psychologiczne	14,7	12,5	13,5
Organizacyjne	28,4	29,2	20,7
Sprzętowe	15,7	12,5	7,7
Architektoniczne	21,6	20,8	13,9
Brak wykwalifikowanej kadry	10,8	8,3	8,7
Brak ofert	12,7	12,5	11,1

Źródło: Kaganeck (2009).

Martyna Jaworska

2.5.3. Zasady obsługi turysty niepełnosprawnego wzrokowo

Turystyka dla osób niewidomych i słabowidzących oprócz tego, że jest formą rehabilitacji, znosi również bariery psychiczne, urozmaica czas wolny oraz jest zaspokojeniem potrzeby kontaktów społecznych. Niewidomi i niedowidzący w różny sposób postrzegają otaczającą ich przestrzeń, ludzi i przedmioty, gdyż różny może być ich stopień inwalidztwa. Ich indywidualny obraz świata może być zupełnie inny niż postrzegany przez osobę widzącą, dlatego też często jest on dla niej niezrozumiały (Grabowski i in. 2007).

Organizowanie turystyki dla osób z dysfunkcją wzroku wymaga zatem odpowiedniego przygotowania merytorycznego, które umożliwi lepsze zrozumienie i dostosowanie się do specyfiki potrzeb poznawczych niewidomych i słabowidzących. Dotyczy to nie tylko pilota, przewodnika czy instruktora rekreacji, ale także recepcjonisty, kelnera, kierowcy, pracownika biura podróży, czyli jednym słowem całej kadry turystycznej związanej z organizacją wypoczynku dla osób niepełnosprawnych. W kontakcie z tymi osobami bardzo ważne jest, aby przewyciężyć swoje lęki i bariery psychiczne (Kędzierska, Okupińska 2008).

Przy planowaniu imprezy turystycznej należy dokładnie omówić cel i trasę podróży oraz przygotować dla każdego uczestnika mapę i scenariusz imprezy napisany pismem Braille'a lub powiększonym drukiem. Ważne jest, aby przewodnik stale znajdował się w zasięgu słuchu uczestników. Musi on bardzo dokładnie za pomocą porównań i skojarzeń opisywać wrażenia wizualne. Musi też informować o wszelkich zmianach kierunku, występujących na drodze przeszkodach, pojawieniu się drzwi czy schodów w górę lub w dół. Określając kierunki, można to zrobić za pomocą godzin na tarczy zegara lub stron świata. Należy przy tym pamiętać, aby uczestnicy stali zwróceniem twarzą do omawianego obiektu lub krajobrazu. Jeżeli istnieje taka możliwość, należy udostępnić eksponaty do poznania ich dotykiem. Dobrze jest więc poinformować wcześniej pracowników odwiedzanych obiektów o charakterze grupy, aby mogli oni udostępnić zbiory do dotykowej percepcji (Grabowski i in. 2007).

Prowadzący grupę ma obowiązek umożliwienia osobom z dysfunkcją wzroku skorzystania z przyrządów optycznych – musi więc być zorientowany w ewentualnych preferencjach wzrokowych uczestników. Powinien również zapewnić odpowiednie oświetlenie oraz właściwie dobrać porę dnia tak, aby zwiedzanie danego miejsca było najbardziej korzystne. Ponadto o indywidualnych potrzebach osoby niewidomej może informować przewodnika opiekun, z którym z reguły osoba niewidoma podróżuje. Przy planowaniu czasu nie należy zostawiać go zbyt dużo na zajęcia niezorganizowane, gdyż osoby niewidome, przebywając w nowym miejscu, mogą czuć się niepewnie. Dlatego nie należy zmuszać niepełnosprawnych do oglądania obiektów, lecz wybór, czy chcą je oglądać czy nie, pozostawić uczestnikom (Kędzierska 2007).

Obecnie skala udostępniania osobom niewidomym materialnych dóbr kultury nie jest zbyt duża. Brakuje lepiej przygotowanych i przemyślanych form zwiedza-

nia. Dużo w tej mierze zależy od przewodników turystycznych. Muszą oni przekroczyć barierę przystosowania języka. Zwiedzanie bowiem kojarzy się przede wszystkim z ogromną ilością wrażeń wzrokowych. Mając do czynienia z osobami niewidomymi, trudno jest zastąpić mimowolnie nasuwające się słowa „spójrzcie” albo „zobaczcie”. Jest to jednak problem tylko osób widzących, gdyż niewidomi wbrew pozorom, rozmawiając ze sobą, używają różnych zwrotów wizualnych typu „pokaż mi” czy „zobacz”.

Nie jest prawdą, że osoby niewidome nie chcą znać kolorów pokazywanych przedmiotów. Żeby bowiem dobrze funkcjonować wśród osób widzących i komunikować się z nimi, muszą posługiwać się podobnym słownictwem. I choć kolor nie będzie się im kojarzył z doznaniem, a jedynie z wiedzą, to określenie koloru np. zwiedzanego pomieszczenia znacznie ułatwi komunikację między osobami widzącymi a niewidomymi (Kędzierska, Okupińska 2008).

Oprowadzając grupę osób z dysfunkcją wzroku, należy zdawać sobie sprawę z jej niejednorodności. Określenie „niewidomy” wcale nie musi bowiem oznaczać, że ta osoba nic nie widzi. W takiej grupie mogą się znajdować osoby z resztkami wzroku, widzące kontury, odróżniające jasność od ciemności, dostrzegające barwę, oceniające odległość. Inni mogą natomiast widzieć ostro, lecz w bardzo ograniczonym polu – tak, jakby patrzyli przez dziurkę od klucza. Mogą też być osoby, które nie widzą centralnie, a tylko obwodową dolną lub górną częścią oka. Dostrzegają one jedynie fragmenty większych powierzchni, nie mają natomiast problemów z poznawaniem mniejszych przedmiotów. Pomocny w poznawaniu nowych przedmiotów przez osoby ociemniałe, które w wyniku zdarzeń losowych utraciły wzrok, jest fakt, że mają one zachowane w pamięci pewne obrazy. Znacznie ułatwia im to odkrywanie otaczającej ich przestrzeni. Osoby niewidome od urodzenia bowiem nie odbierają żadnych bodźców wzrokowych. Zwiedzanie wymaga więc od nich większego skupienia i wysiłku. Należy zatem pamiętać o zróżnicowanych potrzebach i możliwościach grupy (Kędzierska 2007).

Nawiązując pierwszy kontakt z osobami niewidomymi, należy przede wszystkim poznać ich potrzeby. Najłatwiejszym sposobem na to jest po prostu zapytać ich, czy potrzebują naszej pomocy, a jeśli tak, to w jakiej formie. Istotne jest, aby osoby niewidomej nie traktować przedmiotowo, lecz podmiotowo oraz aby nie naruszać jej intymności.

Pole postrzegania dotykiem jest ograniczone. Podczas poznawania danego przedmiotu za pomocą dotyku jego obraz wypracowywany jest stopniowo, poprzez spostrzeganie kolejnych elementów całości. Z ograniczeniem tym związany jest znacznie wydłużony czas zwiedzania. Poznanie poprzez dotyk jest mniej precyzyjne niż w percepcji wzrokowej (Kędzierska, Okupińska 2008).

Kontakt i obsługa osób z dysfunkcją wzroku mają szczególny charakter. Istnieją pewne zasady, których należy przestrzegać, aby zachować właściwe relacje między osobą widzącą a niewidomą:

- prowadząc osobę niewidomą, należy jej pozwolić trzymać swoją rękę oraz informować ją o wszelkich pojawiających się na drodze przeszkodach, takich jak schody, stopnie, nierówności terenu, krawężniki;
- przy siadaniu należy powiedzieć osobie z dysfunkcją wzroku, czy krzesło ma

- oparcie i naprowadzić na nie jej rękę;
- należy jasno i jednoznacznie podawać kierunek poruszania się, oceniać odległości w krokach oraz informować o przeszkodach na trasie;
 - rozmawiając z osobą niewidomą, powinno się zwracać bezpośrednio do niej, a nie do osoby jej towarzyszącej;
 - nie wolno głaskać i rozpraszać psa przewodnika, gdyż wykonuje on swoją pracę i potrzebuje koncentracji;
 - opuszczając osobę niewidomą, należy ją o tym poinformować, wyjaśnić, gdzie jest wyjście, wskazać dotykaniem punkty orientacyjne;
 - witając się i rozmawiając z osobą z dysfunkcją wzroku, należy używać swojego imienia lub nazwiska, aby osoba niepełnosprawna lepiej orientowała się w prowadzonym dialogu;
 - wszelkie komunikaty mówione powinny być przekazywane w jasny i zrozumiały sposób, nie należy udzielać wskazówek zrozumiałych tylko dla osób widzących;
 - wszędzie tam, gdzie jest taka możliwość, należy używać znaków Braille'a (np. na przyciskach w windzie);
 - wszystkie swoje gesty należy wcześniej wyrazić słownie (np. chęć podania ręki);
 - przy dokonywaniu transakcji gotówkowych banknoty należy ułożyć według nominałów oraz poinformować niewidomego, w jakiej kolejności są ułożone;
 - podczas przebywania w pomieszczeniu z osobą niepełnosprawną wzrokowo nie należy zmieniać położenia przedmiotów lub poinformować o tych zmianach;
 - laska osoby niewidomej stanowi jej osobistą przestrzeń – nie należy więc dotykać jej ani przestawiać (Grabowski i in. 2007, Kędzierska 2007).

Stosowanie powyższych zasad może przyczynić się do podwyższenia samodzielności osób niewidomych i słabowidzących w wykonywaniu podstawowych czynności oraz zwiększyć ich bezpieczeństwo poruszania się.

3. Charakterystyka Sierakowskiego Parku Krajobrazowego

Sierakowski Park Krajobrazowy został utworzony 12 sierpnia 1991 r., na mocy rozporządzenia wojewody poznańskiego, w celu ochrony polodowcowego krajobrazu o rzeźbie urozmaiconej wzgórzami morenowymi, wydmnami, dolinami rzek i rynnami jeziornymi. Park obejmuje obszar 30 143 ha regionu turystycznego zwanego Pojezierzem Międzychodzko-Sierakowskim, bardzo chętnie odwiedzanego przez turystów i kwalifikowanego przez naukowców (Matuszewska 1996) jako obszar o dużej atrakcyjności turystycznej.

3.1. Walory turystyczne Sierakowskiego Parku Krajobrazowego (SPK)

3.1.1. Walory przyrodnicze

Specyficzną cechą badanego terenu jest urozmaicony krajobraz. Płynąca w północnej części SPK rzeka Warta dzieli go na dwa zróżnicowane obszary. W części północnej wydminy teren Puszczy Noteckiej jest prawie w całości porośnięty monokulturowymi lasami sosnowymi. Południowy fragment zajmuje pagórkowaty teren morenowy z leżącymi w głębokich rynnach jeziorami, częściowo pokryty lasami liściastymi. W SPK można więc zobaczyć różne siedliska leśne, bory sosnowe, lasy bukowe, grądy i świetliste dąbrowy, łągi wiązowo-olchowo-jesionowe. Występuje także wiele innych, ciekawych zbiorowisk roślinnych. Ze względu na obecność jezior liczne są tu zbiorowiska turzycowe, torfowiska i szuwały.

Wielką atrakcją SPK są jeziora polodowcowe, których jest 25, nie licząc akwenów małych o powierzchni poniżej 1 ha. Większość położona jest w głębokich rynnach, jednakże największe są jeziora morenowe (np. największe jezioro Parku – Chrzypskie) bądź rynnowo-morenowe. Inne większe jeziora to: Wielkie, Lutomskie, Białokoskie, Kłosowskie i Śremskie, będące jednocześnie najgłębszym w parku i jedyną kryptodepresją w Wielkopolsce. Piękne jeziora tego obszaru są nie tylko miejscem dogodnym do uprawiania sportów wodnych, ale również są bardzo cenione przez wędkarzy. Dużą atrakcją są także malownicze strumie-

nie – Lutomka i Oszczenica oraz Potok Białokoski zasobny w rzadkie organizmy wodne.

W SPK znajduje się pięć rezerwatów chroniących obszary ciekawe i cenne przyrodniczo. Największą atrakcją jest rezerwat „Buki nad Jeziorem Lutomskim” obejmujący stary drzewostan z okazami drzew o imponujących rozmiarach i kształtach. Można tutaj zobaczyć głębokie parowy i jary erozyjne oraz bogate runo leśne. Cały rezerwat ma cechy lasu naturalnego. Na uwagę zasługuje też rezerwat „Cegliniec” utworzony w celu ochrony fragmentów starodrzewu sosnowego na siedlisku boru mieszanego, który ocalał z klęski gradacji strzygoni choinówki (Kasprzak 1992). Wzrost turystyczny stanowi zespół przyrodniczo-krajobrazowy nad Jeziorem i Potokiem Białokoskim, zwany Doliną Górskiego Potoku. Ze względu na znaczny spadek terenu oraz liczne głązy w jego korycie, o które rozbija się woda z ogromnym szumem, nabiera cech górskiego potoku (Rąkowski 2002).

W SPK dużą atrakcją jest również jar w Chalinie, głęboka rynna polodowcowa, której dno porośnięte jest lasem mieszanym, a zbocza lasem bukowym. Na obszarze tym przebiega ścieżka przyrodnicza „Jar koło Chalina”, prezentująca najciekawsze obiekty tego terenu (patrz fot. 1).

Warta zobaczenia jest także Góra Głazów (104 m n.p.m), będąca punktem widokowym. Na szczycie znajduje się kilka głazów narzutowych, z których naj-

Fot. 1. Fragment ścieżki przyrodniczej „Jar koło Chalina”

większy to głaz granitowy o obwodzie około 9 m. Z Góry Głazów rozpościera się widok na Puszczę Notecką i dolinę Warty (Łęcki 2003).

Przed siedzibą Nadleśnictwa Sieraków w Bucharzewie rośnie „Dąb Papieski” będący sadzonką dębu rosnącego z jednego z żołądzi pobłogosławionych przez Jana Pawła II. Natomiast z nasion dębu Robin Hooda z lasu Sherwood w angielskim hrabstwie Nottingham pochodzą dwa dęby rosnące w parku w stylu angielskim otaczającym dwór w Chalinie.

Wśród kilkudziesięciu pomników przyrody w Sierakowskim Parku Krajobrazowym wyróżnia się „Diabelski Kamień” o obwodzie 11 m, znajdujący się w lesie około 1 km od Lutomia, oraz dąb „Józef”, jeden z najbardziej imponujących okazów w Wielkopolsce rosnący koło Marianowa.

3.1.2. Walory antropogeniczne

Sierakowski Park Krajobrazowy oprócz cennych walorów przyrodniczych cechuje się również wieloma walorami kulturowymi. Na jego terenie znajduje się ponad 130 zabytków wpisanych do rejestru i 700 obiektów ujętych w ewidencji konserwatorskiej.

Wśród miejscowości leżących w obrębie parku największą ilością walorów kulturowych wyróżnia się Sieraków. Centrum miasta stanowi czworoboczny rynek z pomnikiem bojowników o wolność, otoczony XIX-wieczną zabudową. Na granicy starego miasta wznosi się największy zabytek Sierakowa, kościół pobernardyński (patrz fot. 2) zbudowany w 1639 r. przez właściciela miasta Piotra Opalińskiego jako element zabudowań klasztoru Bernardynów. Świątynia zbudowana jest w stylu późnego renesansu, manieryzmu oraz wczesnego baroku.

W kościele, w ołtarzu głównym, znajduje się wczesnobarokowy obraz *Zdjęcie z krzyża* autorstwa wybitnego flamandzkiego malarza Artusa Wolfforta. Pośród późnorenesansowego i wczesnobarokowego wyposażenia wnętrza wyróżnia się nagrobek fundatora świątyni z 1642 r. wykonany przez włoskiego rzeźbiarza Sebastiana Salę. W podziemiach pochowani byli potomkowie magnackiego rodu Opalińskich. Zabytkowe sarkofagi po wydobyciu i odrestaurowaniu przeniesiono do kaplicy-krypty w pobliskim Muzeum Zamku Opalińskich.

We wschodniej części miasta znajduje się zamek, którego początki budowy sięgają XIII w. (patrz fot. 3). Obecnie stanowi muzeum, którego główną atrakcją jest pięć sarkofagów rodziny Opalińskich. Gromadzone są tutaj także zabytki znalezione podczas wykopalisk na terenie zamku oraz pamiątki związane z historią regionu. Istnieje ekspozycja stała wewnątrz zamkowych i zbiór pamiątek po rodzie Opalińskich.

W pobliżu zamku, w budynkach dawnego folwarku zamkowego, mieści się dziś Państwowe Stado Ogierów. Od prawie 180 lat utrzymuje się tu stado ogierów i prowadzi hodowlę koni rasy wielkopolskiej oraz koników polskich. Jest tutaj stara powozownia, gdzie mieści się kolekcja powozów z przełomu XIX i XX w. oraz szorownie z kolekcją uprzęży. Cały kompleks otoczony jest parkiem z początku XIX w. ze starym drzewostanem, w tym 700-letnim dębem.

Na skarpie nad brzegiem Warty znajduje się szachulcowy kościół ewangelicki, który powstał w drugiej połowie XVIII w. Aż do 1945 r. służył on lokalnej gminie ewangelickiej jako świątynia z zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Na terenie

Fot. 2. Kościół pobernardyński w Sierakowie

miasta zachowała się również synagoga w stylu neoromańskim z końca XIX w., obecnie wykorzystywana jako sala kinowa.

W mieście oprócz zamku i zabytków architektury sakralnej zobaczyć można również ciekawe domy kalenicowe, które znajdują się przy ul. Daszyńskiego, ul. 8 Stycznia oraz ul. Chrobrego (patrz fot. 4). Cała najstarsza część Sierakowa została objęta ochroną konserwatorską jako obszar zabudowy chronionej ze względu na zachowany dawny układ urbanistyczny.

Poza tym w parku można zwiedzić takie ciekawe obiekty, jak np. Dwór w Chałlinie, zbudowany w połowie XIX w. Zaadaptowany on został na Ośrodek Edukacji Przyrodniczej i znajduje się tam ekspozycja przyrodnicza na temat flory i fauny Pojezierza Międzychodzko-Sierakowskiego. Warty zobaczenia jest także zbudowana w piwnicach dawnego dworku Kurnatowskich „jaskinia” z ciekawą ekspozycją edukacyjną. Obok dworu zachowały się także obiekty gospodarskie, jak stodoła czy owczarnia. W otoczeniu dworu jest czterohektarowy park o założeniach angielskich z wieloma ciekawymi okazami drzew, np. kasztanem jadalnym, platanem czy choiną kanadyjską.

W Łęczeczkach znajduje się pomnik, który został odsłonięty jako pierwszy w trzecim tysiącleciu. Ma on upamiętniać 10-lecie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego oraz 38-lecie Akademickiego Klubu Seniora.

Fot. 3. Zamek Opalińskich w Sierakowie

Fot. 4. Sieraków, dom przy ul. Chrobrego

We wsi Orzeszkowo zachował się neogotycki zbór kalwiński z pierwszej połowy XIX w. oraz dawny cmentarz kalwiński, gdzie obecnie jest lapidarium. Ciekawą zabytkową świątynią jest również późnogotycki kościół z początku XVII w. pw. św. Wojciecha w Chrzypsku Wielkim. W środku znajduje się gotycka rzeźba *Matka Boska na lwie* powstała około 1360 r., a w dzwonnicy stare dzwony z XVII i XVIII w.

Na niewielkim pagórku we wsi Grobia znajduje się zbiorowa mogiła – Krzyż w Grobi. Jest to miejsce pochówku żołnierzy napoleońskich, których prawdopodobnie podczas powrotu spod Moskwy w 1812 r. pobił tutaj oddział Kozaków (Ciechorska, Stępka 2001). Poza tą zbiorową mogiłą w Sierakowskim Parku Krajobrazowym istnieje jeszcze około 40 innych zabytkowych miejsc pochówków. Są to cmentarze katolickie, ale także niewielkie poniemieckie cmentarze ewangelickie. Spośród tych poniemieckich warte odwiedzenia są obiekty w Sierakowie oraz Prusimiu, prócz tego w wielu innych wsiach parku: w Jeziornie, Kurnatowicach, Kaczlinie, Tucholi czy Ryżynie. W Ryżynie, w dawnej szkole, utworzona została Izba Pamięci Henryka Szulczyńskiego, zakopiańskiego poety, urodzonego właśnie tutaj.

W granicach SPK istnieje 18 zabytkowych parków i ogrodów przydworskich. Większość pochodzi z połowy i końca XIX w., z wyjątkiem XVIII-wiecznego parku w Kwilczu. Są to parki w stylu angielskim, najczęściej zakładane na wzniesieniach w sąsiedztwie zbiorników wodnych. Stanowią one swego rodzaju enklawy

leśne wśród zabudowań wsi. Najczęściej roślinność tam występująca jest roślinnością rodzimą i są to zazwyczaj dęby szypułkowe, olsze czarne i buki (Ciechoraska, Stępka 2001b). Największy zabytkowy park na tym terenie jest zlokalizowany w Luboszu (ok. 16 ha), jest on jednak bardzo zaniedbany. Poza tym takie parki znajdują się również w Ławicy, Kwilczu, Prusimiu i Białokoszu. Dobrze zachowane są parki w Chalinie, nad którym sprawuje opiekę Dyrekcja Parków Krajobrazowych Wielkopolski, oraz w Sierakowie, gdzie istnieje obecnie Państwowa Stadnina Ogierów.

Poza licznymi zabytkami na walory kulturowe Sierakowskiego Parku Krajobrazowego składają się szeroko pojęte zwyczaje i obyczaje oraz imprezy kulturalne. Latem odbywają się w Sierakowie letnie koncerty plenerowe, festyn *Dni Ziemi Sierakowskiej* i inne imprezy. W Zamku Opalińskich co roku ma miejsce *Sierakowska Wiosna Klasyków* z udziałem uczniów Poznańskiej Ogólnokształcącej Szkoły Muzycznej oraz studentów Akademii Muzycznej im. Ignacego Jana Paderewskiego w Poznaniu. Natomiast w sierakowskim kościele parafialnym organizowane są wakacyjne koncerty organowe, które w roku 2009 odbyły się pod hasłem *Muzyka balsamem dla duszy na organy, głosy i różne instrumenty*. Państwowa Stadnina Ogierów zaś corocznie urządza zawody konne w skokach przez przeszkody – *Memoriał Kazimierza Nowickiego* – oraz Krajową Wystawę Koników Polskich *Tarpaniada*. Inną cykliczną imprezą organizowaną wspólnie przez gminy Sieraków, Kwilcz i Chrzypsko jest *Rajd Agroturysty*. W Chrzypsku Wielkim odbywają się każdego lata już od ponad dwudziestu lat *Dni Wędzanej Sielawy*.

3.2. Turystyka na obszarze Sierakowskiego Parku Krajobrazowego

Teren SPK w klasyfikacji regionów turystycznych (Matuszewska 1996) jest jednym z najczęściej odwiedzanych obszarów Polski północno-zachodniej. Liczne jeziora, duże zróżnicowanie krajobrazu oraz bogactwo flory i fauny sprawia, że jest to teren atrakcyjny turystycznie, będącym celem podróży wielu turystów – w 2008 r. Sierakowski Park Krajobrazowy odwiedziło ponad 16 700 turystów (Bank Danych Regionalnych, GUS).

3.2.1. „Profil turysty” odwiedzającego SPK

Turyści odwiedzający Sierakowski Park Krajobrazowy zazwyczaj przybywają tutaj wraz z rodzinami bądź w nieformalnej grupie koleżeńskiej. Prawie połowa to osoby w wieku od 20 do 40 lat. Osób liczących od 40 do 60 lat jest około 30%, natomiast jedna piąta to dzieci i młodzież. Niewielki odsetek stanowią osoby starsze, ponad sześćdziesięcioletnie. Turyści na tym obszarze to przede wszystkim osoby z wykształceniem średnim i wyższym.

Biorąc pod uwagę pochodzenie turystów, należy stwierdzić, że dominują tutaj mieszkańcy województwa wielkopolskiego, zwłaszcza Poznania (ponad

60%) i gmin przyległych do tego miasta. Licznie – około 10%, reprezentowani są również mieszkańcy Pniew i regionu gorzowskiego – około 12%. Turyści z innych części kraju to tylko około 6% osób, pochodzących głównie z Polski południowo-zachodniej. Niestety zaledwie 2% odwiedzających ten region to turyści zagraniczni, zazwyczaj obywatele Niemiec pochodzenia polskiego. Turyści zagraniczni na terenie SPK zwykle przebywają dłużej niż 3 dni. Natomiast wielu mieszkańców miast województwa wielkopolskiego przyjeżdża na weekend bądź też organizuje wycieczki jednodniowe. Głównym motywem przyjazdu turystów jest możliwość rekreacji bądź wypoczynku nad tutejszymi jeziorami, kąpiel i plażowanie. Tylko jedną trzecią osób przyciągnęły walory krajobrazowe (Matuszewska 1996).

3.2.2. Dostępność komunikacyjna SPK

Do parku bardzo łatwo można dojechać samochodem. Tuż przy południowej granicy SPK biegnie droga krajowa nr 24 łącząca Gorzów Wielkopolski z Pniewami. Obszar SPK przecinają również drogi wojewódzkie, dzięki czemu jest on łatwo dostępny z takich miast, jak Gorzów Wielkopolski (74 km, 1 godz. 30 min), Zielona Góra (120 km, 2 godz), Poznań (85 km, 1 godz. 30 min) czy Piła (90 km, 1 godz. 50 min).

Do SPK można też dotrzeć komunikacją autobusową. Z Poznania i do Poznania jest dziennie sześć kursów autobusów PKS, średnio co dwie-trzy godziny. Jest to trasa do Sierakowa przez Pniewy, a na obszarze parku przebiega ona przez Kwilcz, Upartowo, Sośnię, Przemysł i Grobie, skąd można rozpocząć zwiedzanie parku. Niestety dla turystów chcących podróżować koleją park nie jest dostępny, ponieważ najbliższa czynna stacja kolejowa znajduje się w miejscowości Wronki, odległej od SPK o około 20 km.

3.2.3. Stan zagospodarowania turystycznego SPK

Na terenie SPK w 2008 r. oferowano prawie 1000 miejsc noclegowych, z których skorzystało ponad 16 700 turystów. Ogólnie udzielono ponad 6,5 tys. noclegów (Bank Danych Regionalnych, GUS). Wśród wielu miejscowości w granicach SPK największą liczbą obiektów turystycznych dysponuje miasto Sieraków. Znajdują się tutaj np.: Ośrodek Wypoczynku i Rekreacji, Centralny Ośrodek Sportowo-Szkoleniowy TKKF, Ośrodek Campingowo-Biwakowy „ARENDA”, Centrum Konferencyjno-Wypoczynkowe Energetyki Poznańskiej „ENERGO-TOUR”, Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy GlaxoSmithKline czy Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy „PUSZCZYK” (Kronika Wielkopolski 2009). Poza Sierakowem noclegów udzielają: Ośrodek Edukacji Przyrodniczej w Chalinie, „Chata Zbójców” w Bucharzewie, Baza Turystyczna „Matecznik” w Błotach, Pałac Białokosz, Ośrodek Sportowo-Wypoczynkowy KS „Posnania” w Łęczeczkach oraz Pensjonat i Karczma „Bamberka” w Daleszynie. Ponadto istnieją liczne gospodarstwa agroturystyczne, takie jak: Agroturystyka „Jaś i Małgosia”, „Gościniec” oraz Gościniec „Hubertus” w samym Sierakowie czy „Chorzepowo-Przystań”, „Pod

Lipą” i „Gawra” w Chorzepowie, „Agropuchacz” w Marianowie, „Hubertusik” w Kaczinie, „Na Morenie” i „W zieleni...” w Piaskach, „Orion” w Lutomiu czy „Zagroda z Wiatrakami” w Górze.

Duże znaczenie mają obiekty sportowe służące rekreacji i aktywnemu wypoczynkowi. Na tle pozostałych wyróżnia się przede wszystkim Centralny Ośrodek Sportowo-Szkoleniowy TKKF w Sierakowie z krytą pływalnią, stadionem sportowym, z boiskami do siatkówki, tenisa itp. Ważnym miejscem turniejów i zabaw sportowych jest kręgielnia – nowoczesny obiekt w ośrodku „Natura Tour”. Ofertę rekreacyjno-sportową uzupełniają Ośrodek Wypoczynku i Rekreacji w Sierakowie. Są tutaj zlokalizowane kąpieliska, wypożyczalnie sprzętu sportowego (rowery wodne, łódki, kajaki) oraz inne obiekty sportowe, np. boiska. Latem jest to miejsce imprez kulturalnych i sportowych. Prowadzone są zajęcia z jazdy konnej oraz przejażdżki bryczkami.

3.2.4. Szlaki turystyczne na obszarze SPK

Przez teren SPK przebiegają liczne szlaki turystyczne: piesze, rowerowe oraz kajakowe. Znakowane szlaki turystyki pieszej o łącznej długości około 150 km to:

- czerwony – biegnący z Sierakowa przez rezerwat „Buki nad Jeziorem Lutomskim”, punkt widokowy koło Sośni, dalej przez Kurnatowice, Prusim, Zatom Stary, następnie przeprawą promową przez Wartę do miejscowości Zatom Nowy, a potem do miejscowości Kukułka, nad Jezioro Lichwińskie, Jezioro Bucharzewskie i już poza obszarem parku w kierunku jeziora Chojno i Mokrza;
- zielony – z Chrzypka Wielkiego przez Łęczeczki (punkt widokowy), w pobliżu Jeziora Białokoskiego, do miejscowości Lubosz, o długości 17,7 km;
- żółty – prowadzący w znacznej części poza obszarem Sierakowskiego Parku Krajobrazowego; na jego terenie biegnie z północy Puszczy Noteckiej do miejscowości Borowy Młyn, dalej przez dwa rezerwaty „Cegliniec” i „Mszar nad Jeziorem Mnich”, przez Marianowo, gdzie można podziwiać pomnik przyrody dęb „Józef”, następnie przez Sieraków, Tucholę w okolice jeziora Krzemień, wybiega poza Park, a wraca w jego granice w okolicach jeziora Wielkiego i przez miejscowość Śródka prowadzi poza Park;
- kolejny szlak żółty – przebiega przez miejscowości Ławica i Prusim do Kamionnej;
- niebieski – na terenie parku prowadzi przez miejscowość Ławica do Góry, Sierakowa i przez Wartę do Bucharzewa, poza parkiem dalej do Kobusza;
- czarny – z miejscowości Błota, na obszarze parku prowadzi przez Kukułkę do rezerwatów „Czaple Wyspy” i „Mszar nad Jeziorem Mnich”, koniec szlaku w miejscowości Kobyłarnia;
- czarny – z miejscowości Góra, przez Grobię, brzegiem Jeziora Jaroszewskiego, a potem Lutomskiego do Sierakowa;
- czarny – z dworca PKS w Sierakowie przez miejscowości Lesionki, Lutom, Lutomek, jest to szlak dojściowy do szlaku czerwonego;
- kolejny szlak czarny – z miejscowości Łęczeczki, przez Chrzypsko Małe, obok Jeziora Kuchennego i jeziora Liśnia do szlaku żółtego;

- czarny – z Kwilcza przez Rozbitek, w Kurnatowicach krzyżujący się ze szlakiem czerwonym i dalej do Chalina i Kłosowic;
- międzynarodowy szlak „Droga św. Jakuba” – przebiegający w Polsce od Słubic do Murowanej Gośliny, a na terenie parku przez Kłosowice, Sieraków, Bucharzewo.

Turystyka rowerowa jest jedną z szybciej rozwijających się form turystyki na tym obszarze, dlatego też stworzono tu system znakowanych szlaków turystyki rowerowej. Szlaki te mają łączną długość ponad 100 km i zostały poprowadzone drogami leśnymi, polnymi i publicznymi o małym natężeniu ruchu. Występują tu takie szlaki, jak:

- Wojewódzka Trasa Rowerowa „Szlak Stu Jezior” Międzychód – Szamotuły,
- „Nadwarciański Szlak Rowerowy” Międzychód – Poznań,
- „Szlak do Stada” Sieraków Rynek – Stado Ogierów,
- „Szlak Krajobrazowy” Góra – Lutomek – Tuchola,
- „Szlak Dzikich Zakątków”, „Chata Zbójców” – Sieraków,
- „Szlak Przez Prom” Chorzepowo – Stary Zatom – Ławica,
- „Szlak Akademicki” Jaroszewo – Sieraków – „Chata Zbójców”.

W obrębie parku istnieją również następujące szlaki kajakowe:

- z Jeziora Chrzypskiego przez Jezioro Białeckie i Jezioro Lutomskie do Warty,
- z Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie przez Jezioro Ławickie i jezioro Janukowo, prowadzący dalej poza obszar parku do Jeziora Koleńskiego,
- szlak na Warcie na całej jej długości w parku ze stacją wodną m.in. w Sierakowie.

Sierakowski Park Krajobrazowy jest dobrze zagospodarowany pod względem turystycznym. Jednakże baza turystyczna jest rozlokowana głównie wokół centralnego punktu parku, miasta Sierakowa. Tutaj znajduje się większość obiektów noclegowych i gastronomicznych oraz sportowo-rekreacyjnych. Tu również krzyżuje się większość szlaków turystycznych. Słabiej rozwinięta baza turystyczna występuje w południowo-wschodniej i północnej części obszaru, na terenie Puszczy Noteckiej. Nie jest to jednoznacznie wadą tej części parku, bowiem dzięki temu ruch turystyczny jest tu mniejszy i cenne zasoby mogą zostać zachowane w lepszej kondycji.

4. Udostępnianie parków krajobrazowych w celach turystycznych

4.1. Turystyka w parkach krajobrazowych

Ze względu na umiejscowienie szlaków turystycznych, które mają służyć osobom niepełnosprawnym ruchowo oraz niewidomym i niewidzącym na terenie Siemakowskiego Parku Krajobrazowego, istotne jest zapoznanie się z ograniczeniami, które obowiązują na tego typu obszarze chronionym. Zgodnie z definicją „park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, krajobrazowe, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju” (ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody Dz.U. nr 92, poz. 880, art. 16). Celem tworzenia parków krajobrazowych jest więc nie tylko ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych, ale także ich popularyzacja, prowadząca do rozwoju turystyki na tego typu terenach.

W Polsce parki krajobrazowe są obiektami ochrony przyrody ustanowionymi stosunkowo niedawno. Pierwsze z nich zaczęły powstawać w latach 1970–1980. Jedną z przyczyn ich tworzenia była potrzeba powoływania form przyrody zbliżonych walorami do parków narodowych, ale jednocześnie bardziej dostępnych. Drugą zaś – ogromna presja oraz zainteresowanie zwiedzających. Można zatem stwierdzić, że parki krajobrazowe miały odciążyć parki narodowe od nadmiernego ruchu turystycznego. Uważa się, że zadanie to zostało zrealizowane. Od 1995 r., założono w Polsce ponad 120 parków krajobrazowych, których łączna powierzchnia wynosi prawie 3 mln ha. Liczba istniejących terenów o wysokich wartościach przyrodniczych (poza rezerwatami i parkami narodowymi) oraz ich powierzchnia w znaczący sposób wzmocniły system obszarów chronionych zarówno w kwestii poprawy ich ekologicznego i środowiskotwórczego oddziaływania, jak i znaczenia społecznego. Wynika to z faktu, że ochroną objęto obszary krajobrazów rolniczych, osadniczych oraz o znaczeniu historycznym.

Duża liczba parków krajobrazowych jest rezultatem dość uproszczonego procesu ich powoływania. Tę formę ochrony przyrody tworzy się na szczeblu regionalnym (przez rozporządzenie wojewody). Jest to szczególnie istotne z uwagi na

wzrastającą rolę samorządów, które lepiej znają lokalne problemy i mają większe możliwości ich rozwiązywania.

Mniejszy rygor ochrony przyrody w parkach krajobrazowych (poza rezerwatami) pozostaje nie bez znaczenia dla turystyki i rekreacji. Umożliwia bowiem prowadzenie na tych obszarach nie tylko turystyki poznawczej, ale także pobytowej, wypoczynkowej i form turystyki kwalifikowanej. Łączy się to z zadaniem o przystosowanie terenu parku do ruchu turystycznego i rekreacyjnego z uwagi na większą presję użytkowników zwiedzających i wypoczywających. Niezbędne jest właściwe zagospodarowanie obszaru chronionego, zarówno pod względem sieci dróg i szlaków turystycznych, jak i strefowania oraz rozmieszczenia elementów infrastruktury. Pola uprawne oraz osadnictwo, w granicach parku wpływają dodatkowo na rozbudowę w tych miejscach skoncentrowanej infrastruktury, bez szkody dla terenów wartościowych przyrodniczo.

Udostępnienie parków krajobrazowych dla różnych form turystyki i rekreacji przyciąga więcej turystów, co z reguły jest korzystne dla mieszkańców terenów parkowych i może stanowić źródło ich dochodów. Korzyści ekonomiczne miejscowej ludności są elementem strategii funkcjonowania parków, która zakłada równowagę współistnienia współzależnych elementów: środowiska przyrodniczego, turystów i społeczności lokalnych. Jest to możliwe dzięki ścisłej współpracy zarządów parków z przedstawicielami władz gmin. Ich przychylność i akceptacja dla rozwoju turystyki jest warunkiem sukcesu – satysfakcji turystów (Staniewska-Zątek 2007).

W parkach krajobrazowych realizuje się zadania związane z popularyzacją wartości turystycznych poprzez szeroki zakres działalności edukacyjnej oraz większe niż w parkach narodowych możliwości prowadzenia innych form upowszechniania wiedzy o przyrodzie, m.in. przez rekreację, zajęcia i zabawy sportowe. Odpowiednio zorganizowane zajęcia kształtują pozytywne postawy wobec przyrody i podkreślają konieczność zaangażowania w jej ochronę.

Z punktu widzenia gospodarki turystycznej istotną rolę odgrywa strefowanie parków krajobrazowych. Do przykładowych należy podział na:

- 1) strefę rezerwatów przyrody,
- 2) strefę rezerwatową parku krajobrazowego obejmującą najcenniejsze przyrodniczo (poza rezerwatami przyrody) fragmenty parku,
- 3) strefę parkową,
- 4) strefę ochronną (otulinę).

Istnieją formy turystyki szczególnie zalecane na terenach parków krajobrazowych. Są one oczywiście zależne od wielkości parku, struktury jego powierzchni, charakteru krajobrazu, stopnia naturalności chronionych obszarów, jakości przekształceń, wielkości osadnictwa czy rozwoju infrastruktury turystycznej. Jako jedną z najbardziej optymalnych form wymienia się ekoturystykę, czyli: koncepcję turystyki związaną ze środowiskiem przyrodniczym, organizowaną i zarządzaną w sposób zrównoważony, zawierającą elementy edukacji ekologicznej i wnoszącą wkład finansowy w ochronę przyrody (Zaręba 2000). Można ją uznać za formę przyjazną środowisku – zarówno przyrodniczemu, jak i społeczności lokalnej. W parkach krajobrazowych można też rozwijać turystykę krajoznawczą, służą-

cą do poznawania zasobów przyrodniczych, kulturowych i historycznych. Formą turystyki, którą należałoby tu także wymienić jest turystyka pobytowa, wypoczynkowa, zarówno indywidualna, jak i grupowa. Odwiedzający park wykorzystują wówczas zabudowę letniskową, która jest lokalizowana głównie w strefach ochronnych parków.

Parki krajobrazowe są miejscem wypoczynku świątecznego i codziennego. Turysty mogą korzystać podczas takich wyjazdów z przystosowanych do tych celów kąpielisk, plaż oraz urządzeń towarzyszących.

Parki krajobrazowe stwarzają szerokie możliwości uprawiania turystyki kwalifikowanej (m.in. rowerowej, konnej, kajakarstwa, żeglarstwa, traperstwa: trampingu, trekkingu). Jednakże ze względu na duże zagrożenie dla chronionych ekosystemów należy wykluczyć turystykę motorową oraz motorowodną (Staniewska-Zątek 2007). Z turystyką kwalifikowaną związane są następujące elementy zagospodarowania turystycznego: pola biwakowe, szlaki turystyczne, punkty widokowe oraz ławki, kosze na śmieci, zadaszenia, bariery ochronne zabezpieczające przed wejściem na tereny niedozwolone itp.

W celu szerszego udostępnienia parków krajobrazowych przekształca się istniejące ośrodki wczasowe (powstałe przed utworzeniem parku) w obiekty obsługi form turystyki kwalifikowanej, adaptuje się wiejską zabudowę na obiekty obsługi ruchu turystycznego oraz wprowadza się elementy obsługi bezpośredniej, takie jak punkty informacji turystycznej, parkingi, a nawet obiekty obsługi noclegowej, żywieniowej i sanitarnej, które jednak powinny być usytuowane poza granicami parków krajobrazowych.

4.2. Zasady wytyczania szlaków turystycznych

Szlakiem turystycznym jest wytyczona w terenie trasa służąca do odbywania wycieczek, oznakowana jednolitymi znakami (symbolami) i wyposażona w urządzenia informacyjne, które zapewniają bezpieczne i spokojne jej przebycie turysty o dowolnym poziomie umiejętności i doświadczenia, o każdej porze roku i w każdych warunkach pogodowych, o ile szczegółowe wymagania nie stanowią inaczej (okresowe zamykanie w przypadku niekorzystnych warunków pogodowych lub ze względów przyrodniczych na terenach chronionych) (*Instrukcja...* 2007). Zgodnie z definicją, przy wytyczaniu szlaku należy szczególnie mieć na względzie bezpieczeństwo przyszłych turystów, jak również jego dostępność dla ludzi o różnym poziomie sprawności.

Wyróżniono pięć rodzajów szlaków turystycznych. Pierwszy stanowią szlaki piesze górskie i nizinne oraz ścieżki spacerowe, przyrodnicze i dydaktyczne. Kolejne cztery to szlaki narciarskie, rowerowe, kajakowe i jeździeckie. Dla każdego rodzaju istnieje jednolity system znaków i urządzeń informacyjnych.

W *Instrukcji...* (2007) przedstawiono ogólne zasady projektowania szlaków, które powinno być poprzedzone analizą potencjalnej atrakcyjności szlaku, przewidywanej frekwencji, dostępności szlaku, stanu zagospodarowania turystycznego przyszłego szlaku, oraz jego powiązań z istniejącą siecią szlaków turystycznych.

Przebieg szlaku należy uzgodnić z właścicielami bądź użytkownikami danego terenu, z odpowiednimi władzami samorządowymi oraz w zależności od jego charakteru i przebiegu z nadleśnictwami, dyrekcjami parków krajobrazowych lub wojewódzkimi konserwatorami zabytków itp. Jeśli szlak ma przebiegać po trasie wcześniej istniejącego, należy uzyskać opinię od jednostki, która go wytyczyła.

Szlaki lądowe powinny przebiegać po istniejących drogach i ścieżkach o nieutwardzonej nawierzchni. W sytuacji, kiedy zachodzi konieczność zachowania ciągłości szlaku, odcinek na drodze utwardzonej powinien być możliwie najkrótszy. W przypadku propozycji szlaku dla osób niepełnosprawnych ruchowo oraz niewidomych spełnienie tego wymogu jest niezwykle trudne. Ludziom o ograniczonej mobilności, zwłaszcza korzystającym z wózków inwalidzkich, poruszanie się po drogach nieutwardzonych sprawia ogromne problemy.

Przy wytyczaniu szlaku należy zwrócić uwagę na odpowiedni wybór miejsca jego początku oraz końca. Według *Instrukcji...* (2007) punkty końcowe powinny być zlokalizowane przy przystankach komunikacji zbiorowej, w punktach węzłowych szlaków, przy obiektach turystycznych bądź w innych łatwo dostępnych miejscach koncentracji ruchu turystycznego. Ponadto szlaki turystyczne przebiegające przez mniejsze miejscowości powinny zbiegać się w jednym miejscu. Szlak powinien prowadzić w sposób logiczny i jego przebycie nie powinno wymagać od turysty nadkładania drogi.

Istotne są również zasady dotyczące prowadzenia szlaków wzdłuż wytyczonych wcześniej. Pierwsza z nich mówi, że szlak nie powinien prowadzić tą samą drogą z innym rodzajem szlaku (np. pieszy z rowerowym). Wyjątek stanowi sytuacja, gdy nie ma innej możliwości wyznaczenia trasy, a nałożenie się dwóch szlaków nie zagraża bezpieczeństwu turysty. Ponadto szlak nie powinien prowadzić wspólnie z innym szlakiem na odcinku dłuższym niż 3 km. W instrukcji zaznaczono także, że szlak nie może rozwidlać się lub krzyżować ze szlakiem tego samego koloru. Trzeba unikać równoległego przebiegu szlaków tego samego koloru w niewielkiej od siebie odległości.

W kwestii dostępności sezonowej zaznaczono, że szlaki powinny być osiągalne przez cały rok, z wyjątkiem sytuacji szczególnych. Oddzielną część w instrukcji poświęcono oznakowaniu szlaków. Wyróżniono dwie grupy symboli stosowanych do oznakowania szlaków. Pierwszą stanowią znaki określające przebieg szlaku, drugą natomiast znaki informacyjne i ostrzegawcze.

Na szlakach pieszych znaki określające przebieg dzielą się na znaki podstawowe, początku (końca) oraz zmiany kierunku. Znak podstawowy jest prostokątem o wymiarach 90×150 mm, składającym się z trzech poziomych pasków, z których zewnętrzne są koloru białego, środkowy w kolorze szlaku. Znak początku (końca) ma kształt koła o średnicy 100 mm w kolorze białym, w którego środku znajduje się koło o średnicy 40 mm w kolorze szlaku. Natomiast znaki sygnalizujące zmiany kierunku to znak skrętu o wymiarach $90/180 \times 90/150$, składający się z trzech pasków, gdzie zewnętrzne są w kolorze białym, a środkowe w kolorze szlaku i występuje załamanie pod kątem 90° i 135° oraz strzałka o wymiarach $90/140 \times 176$ mm z białym tłem i w kolorze szlaku. W trudnych terenach dla ułatwienia orientacji lub w celu zwrócenia uwagi turysty na nagłą zmianę kierun-

ku przebiegu szlaku można zastosować wykrzyknik w kolorze białym. Symbol ten umieszcza się nad znakiem podstawowym. Na szlakach pieszych wykorzystuje się również urządzenia informacyjne. Instalowane są one w postaci tablic czy drogowskazów. Na tablicach o wymiarach 500 × 700 mm umieszcza się schematyczną sieć szlaków danego obszaru. Szlak pieszy lub jego odcinek, na którym dopuszcza się ruch rowerów, powinien być oznaczony drogowskazem przeznaczonym dla szlaków pieszych z umieszczonym na nim wizerunkiem roweru.

Zasady podane w *Instrukcji...* (2007) dopuszczają też w uzasadnionych warunkami terenowymi przypadkach, poza drogami publicznymi, stosowanie znaków zblokowanych: podwójnych, czasami również potrójnych (na bardzo krótkich odcinkach) malowanych przy użyciu szablonów. W celu poprawnego oznakowania szlaku turystycznego należy zapoznać się z zasadami umieszczania znaków, bowiem wskazują one turyście właściwy kierunek wędrowki oraz potwierdzają słuszność wyboru drogi. Szlak musi być wytyczony w taki sposób, żeby umożliwiał wędrowanie w obu kierunkach. Znaki powinno umieszczać się w widocznych miejscach, na kontrastowym tle, prostopadle lub skośnie do osi drogi, ścieżki.

Znak początku (końca) jest pierwszym i zarazem ostatnim znakiem szlaku, umieszcza się go więc bezpośrednio przed pierwszym i ostatnim znakiem podstawowym. Na prostych odcinkach tras pieszych, bez skrzyżowań i rozwidleń, znaki powinny być umieszczane w odległości nie większej niż 200 m jeden od drugiego. Znak skrętu oraz strzałki mogą być stosowane zamiennie w zależności od sytuacji i możliwości ich umieszczania w terenie. Przy czym zaleca się, żeby znak skrętu był umiejscowiony na obiekcie znajdującym się przed drogą, ścieżką, w którą należy skręcić, natomiast strzałka powinna być ulokowana na obiekcie znajdującym się za drogą, ścieżką, w którą trzeba skręcić.

Na cienkich drzewach lub tyczkach znak wykonuje się w postaci obrączki. Zaś przy szlakach biegnących przez tereny otwarte, gdzie obiekty, na których można umieścić znak, są oddalone do 50 m od trasy, dozwolone jest umieszczanie znaków na tych obiektach. W *Instrukcji...* (2007) znajdują się również wytyczne odnośnie do umieszczania tablic z siecią szlaków i drogowskazów. Zakłada się, że powinny być one ustawiane na początku (końcu) szlaku, w węzłach szlaków, przy obiektach PTTK – w miejscach dużej koncentracji ruchu turystycznego.

W kwestii techniki znakowania szlaków najważniejsze zasady odnoszą się do sposobu wykonywania znaków. Zgodnie z wymogami PTTK znaki muszą być widoczne w każdych warunkach, ponadto nie mogą być zasłonięte przez np. chwasty, krzaki oraz gałęzie drzew. Ze względów bezpieczeństwa zabrania się malowania znaków na słupach wysokiego napięcia.

Szlaki turystyczne powinny jak najlepiej służyć turystom. W tym celu należy zadbać o ich konserwację i odnawianie. Konserwacja bieżąca polega na usuwaniu powstałych na szlakach szkód i powinna być przeprowadzana co roku przed sezonem, a w przypadku dużych zniszczeń doraźnie. Odnawianie zaś obejmuje odtworzenie wszystkich znaków, weryfikację ich prawidłowego położenia, ewentualnie wykonanie zmian w przebiegu szlaku zatwierdzonych uprzednio przez odpowiednią komisję PTTK, a także wymianę urządzeń informacyjnych, jeśli zachodzi taka potrzeba. Czynności odnawiania odbywają się co cztery lata, a w przypadku do-

brzo stanu rzadziej. Przeprowadza się je w kierunku przeciwnym niż poprzednie odnowienie. Na wspólnych odcinkach szlaków należy odnowić znaki wszystkich szlaków. Przy zmianie przebiegu trasy natomiast trzeba pamiętać o usunięciu starych znaków na przełożonych odcinkach szlaku.

5. Preferencje turystyczne osób niepełnosprawnych ruchowo oraz niedowidzących i niewidomych – wyniki badań

Agata Sklepik

5.1. Opinie osób niepełnosprawnych ruchowo

W rozdziale tym przedstawiono wyniki własnych badań przeprowadzonych w środowisku osób niepełnosprawnych ruchowo. Ich celem było poznanie zarówno sposobów spędzania czasu wolnego przez osoby z dysfunkcją narządów ruchu, jak i ich opinii na temat barier oraz niezbędnych udogodnień w wyjazdach turystycznych. Wypowiedzi respondentów wykorzystano do tworzenia koncepcji przebiegu i zagospodarowania szlaków turystycznych, omówionej w rozdziale 6.1.

5.1.1. Dobór próby i przebieg badania

W celu rozpoznania cech turystyki osób niepełnosprawnych ruchowo przeprowadzono badania ankietowe w grupie 72 osób w okresie od sierpnia 2009 r. do maja 2010 r. Wykorzystaną techniką badawczą był kwestionariusz ankiety. Ankiety zostały rozproszone bezpośrednio przez ankietera, za pomocą poczty internetowej oraz przez wolontariuszkę, współpracującą na co dzień z osobami niepełnosprawnymi. Zastosowano dobór próby oparty na dostępności badanych oraz dobór zwany „kulą śnieżną”, w którym respondenci wskazywali kolejne osoby, które zechciałyby wypełnić formularz ankiety. Wśród respondentów, dzięki uprzejmości i pomocy kadry nauczycielskiej, znalazła się młodzież ucząca się w Ośrodku Szkolno-Wychowawczym dla Dzieci i Młodzieży Niepełnosprawnej im. Z. Tylewicza w Poznaniu.

Ankietowani wykazywali chęć pomocy w przeprowadzaniu badań. Zdecydowana większość formularzy wróciła do ankietera. Dominująca część została wypełniona w sposób rzetelny. Opracowany przez ankietera kwestionariusz składał się z 19 pytań, z których 13 właściwych odnosiło się do analizowanego problemu, a pozostałe 6 stanowiła tzw. metryczka pozwalająca ustalić zmienne niezależne od badanych, np. płeć, wiek, miejsce zamieszkania. W kwestionariuszu znalazły się pytania różnego rodzaju. W części zasadniczej, dotyczącej analizowanego

problemu 5 pytań, było zamkniętych, 5 półotwartych oraz 3 otwarte. Natomiast w metryczce wszystkie pytania były zamknięte. W większości pytań zastosowano kafeterię odpowiedzi (także z możliwością wyboru więcej niż jednej odpowiedzi). Starano się, aby zaproponowane odpowiedzi dawały respondentom jak największy wybór, dlatego też przy niektórych umieszczono kategorie: „Inne, jakie?”. Kwestionariusz nie był zbyt długi, żeby nie zniechęcić badanych do wypełnienia go. Pytania starano się sformułować w sposób jednoznaczny. W ankiecie zawarto pytania odnośnie do aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych ruchowo oraz oceny, zasad i propozycji przystosowania infrastruktury turystycznej, w tym zwłaszcza szlaków turystycznych, do potrzeb osób o ograniczonej mobilności. Respondenci najchętniej udzielali odpowiedzi na pytania zamknięte, zaś otwarte i półotwarte przysparzały nieco większych problemów. Ankieta spełniła kryteria anonimowości. Dane w metryczce obejmowały: kategorie wiekowe, płeć, miejsce zamieszkania oraz stopień i przyczynę niepełnosprawności.

5.1.2. Charakterystyka respondentów

Celem szczegółowym badań było uzyskanie wiedzy na temat różnic wyłaniających się z odpowiedzi respondentów w związku ze stopniem ich niepełnosprawności, wiekiem oraz miejscem zamieszkania. Analizę wyników należy zatem rozpocząć od zaprezentowania próby badawczej.

Wśród respondentów były 32 kobiety (44,4% ankietowanych) i 40 mężczyzn (63,6%), w wieku od kilkunastu do ponad 60 lat. Najlicniejszą grupę stanowiła młodzież w wieku 17–25 lat (30 osób, 41,6%), najmniej licznie reprezentowane były osoby starsze, powyżej 60 roku życia (tab. 10). Fakt ten wynika z łatwiejszego dostępu do grupy ludzi młodych poprzez szkołę, do której uczęszczali i w której przeprowadzono badania.

Istotne dla analizy wyników było uzyskanie danych na temat stopnia niepełnosprawności badanej zbiorowości oraz jej przyczyn. Najwięcej wśród respondentów znalazło się osób o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności (43% respondentów), występującej od urodzenia – ponad połowa ankietowanych (tab. 11). Osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności najczęściej wskazywały, że niepełnosprawność występuje u nich od urodzenia.

Największa część ankietowanych – 29 osób – zamieszkuje miasta powyżej 500 tys. mieszkańców, 19 osób wieś, 15 osób miasto między 20 a 100 tys. mieszkańców, 6 osób żyje w miastach między 100 a 500 tys. mieszkańców. Natomiast zaledwie 3 osoby spośród respondentów jako miejsce stałego pobytu podały miasto poniżej 20 tys. mieszkańców. Znaczna część ankietowanych to mieszkańcy Poznania, okolicznych wsi oraz mniejszych miast województwa wielkopolskiego.

Tabela 10. Wiek respondentów

Wiek respondentów	0–16 lat	17–25 lat	26–45 lat	46–60 lat	powyżej 60 lat
liczba respondentów	9	30	20	9	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego [n = 72].

Tabela 11. Stopień i przyczyna niepełnosprawności

Stopień niepełnosprawności	Liczba osób	Odsetek osób (%)	Przyczyna niepełnosprawności	Liczba osób	Odsetek osób (%)
lekki	18	25	wada wrodzona	38	52,8
umiarkowany	31	43	wypadek	19	26,4
znaczny	23	32	choroba	15	20,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego [n = 72].

Jedno z pytań w metryczce, dotyczyło przynależności do organizacji zrzeszającej osoby niepełnosprawne bądź fundacji lub stowarzyszenia działającego na rzecz osób niepełnosprawnych. Chciano uzyskać informację, czy aktywność turystyczna osób będących członkami takich organizacji jest większa. Odpowiedzi były dość zaskakujące, ponieważ zaledwie 19 osób przyznało, że należy do jakiegokolwiek organizacji działającej na rzecz osób niepełnosprawnych, zaś 53, czyli prawie 74%, nie są członkami żadnego stowarzyszenia. Najwięcej negatywnych odpowiedzi było wśród osób młodych – wychowanków Ośrodka Szkolno-Wychowawczego dla Dzieci i Młodzieży Niepełnosprawnej im. Z. Tylewicza.

Zmienne niezależne, dotyczące cech respondentów, zostaną wykorzystane w celu określenia związków między wybraną cechą ankietowanych a aktywnością turystyczną czy między miejscem zamieszkania a sposobami spędzania wolnego czasu.

5.1.3. Analiza odpowiedzi respondentów

Pierwsze pytanie w kwestionariuszu dotyczyło sposobów spędzania wolnego czasu. W pytaniu zastosowano kafeterię odpowiedzi, spośród sześciu wariantów respondenci mogli wybrać trzy lub zaproponować własny (tab. 12). Najwięcej ankietowanych (50 osób – 69,4%) wybrało odpowiedź: wycieczki w domu – oglądam telewizję, czytam książki. Jest to najpowszechniejsza forma spędzania wolnego czasu nie tylko wśród osób o ograniczonej sprawności, ale także wśród ludzi pełnosprawnych. Bierny wypoczynek nie wymaga bowiem żadnej organizacji i wcześniejszych przygotowań. Znaczna część respondentów jako formę spędzania wolnych chwil wskazała też spotkania ze znajomymi i przyjaciółmi. Wariant wycieczki na świeżym powietrzu wybrało 26 osób (36,1%), najwięcej

Tabela 12. Sposoby spędzania wolnego czasu

Formy wypoczynku	[%] wskazań
Wypoczynek w domu: oglądanie TV, czytanie książek itp.	69,4
Spotkania ze znajomymi, przyjaciółmi	59,7
Rekreacja, wypoczynek na świeżym powietrzu	36,1
Wypoczynek aktywny, uprawianie sportu	15,3
Zwiedzanie, poznawanie nowych miejsc, wyjazdy turystyczne	12,5
Inne formy wypoczynku	11,1

Suma odpowiedzi wynosi ponad 100%, ponieważ respondenci mogli podać więcej wskazań.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych [n = 72].

w kategorii wiekowej pomiędzy 26 a 45 rokiem życia, o lekkim i umiarkowanym stopniu niepełnosprawności. Także kilka osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności wskazało tę odpowiedź. Nie znaleziono zależności pomiędzy miejscem zamieszkania a sposobami spędzania wolnego czasu. Można natomiast zauważyć pewne powiązania pomiędzy przynależnością do organizacji osób niepełnosprawnych a sposobami spędzania wolnego czasu. 5 spośród 9 osób, które zaznaczyły, że w wolnym czasie zwiedzają, poznają nowe miejsca oraz uprawiają turystykę, należy do stowarzyszeń skupiających osoby niepełnosprawne. Można więc wnioskować, że uczestnictwo w organizacjach daje większe możliwości aktywnego wypoczynku. Znacznie częściej aktywne formy spędzania wolnego czasu wskazywały osoby młode. W pytaniu tym można było wskazać inną niż zaproponowane formę spędzania wolnego czasu. Ankietowani podawali przykłady jazdy na rowerze, spacerowania, łowienia ryb, a także wyjść do kina oraz spędzania czasu przy komputerze. Z udzielonych odpowiedzi wynika, że aktywny wypoczynek jest wciąż rzadką formą spędzania wolnego czasu. Należy zatem promować jego pozytywny wpływ na zdrowie i kondycję osób niepełnosprawnych i zachęcać do wypoczynku na świeżym powietrzu poprzez dostosowanie infrastruktury do potrzeb osób z ograniczoną mobilnością.

W pytaniu dotyczącym znaczenia turystyki w życiu osób o ograniczonej mobilności spośród czterech możliwych odpowiedzi ankietowani najczęściej wskazywali, że turystyka pełni niewielką rolę w ich życiu i że nie korzystają często z tej formy wypoczynku. Takiej odpowiedzi udzieliło aż 33 respondentów (45,8%). Ale całkiem inną odpowiedź – że turystyka pełni dużą rolę w ich życiu i że lubią podróżować, lecz nie zawsze mają ku temu okazję i możliwość – wybrało 28 osób (tab. 13). Znaczna część osób, która wskazała tę odpowiedź, była w wieku 17–25 lat oraz 26–45 lat i miała lekki oraz umiarkowany stopień niepełnosprawności. Można zatem stwierdzić, że osoby niepełnosprawne interesują się podróżowaniem i aktywnym wypoczynkiem, jednakże nie zawsze mają sposobność skorzystania z tej formy spędzania wolnego czasu. Nie zauważono zależności pomiędzy rolą, jaką pełni turystyka w życiu osób niepełnosprawnych, a płcią, miejscem zamieszkania czy przynależnością do organizacji osób niepełnosprawnych. Dostrzeżono natomiast, że spośród 28 osób, które wskazały, że turystyka odgrywa ważną rolę w ich życiu, 16 było osobami niepełnosprawnymi od urodzenia.

Kolejne pytanie związane było z formami turystyki i rekreacji, z których najczęściej korzystają osoby niepełnosprawne. Ankietowani mieli siedem wariantów

Tabela 13. Rola turystyki w życiu osób niepełnosprawnych

Jaka rolę odgrywa turystyka w Pana(i) życiu?	[%] wskazań
Bardzo dużą – jest moją ulubioną formę spędzania czasu wolnego	9,7
Dużą – lubię podróżować, lecz nie zawsze mam ku temu okazję i możliwość	38,9
Niewielką – rzadko podróżuję, nie korzystam często z tej formy wypoczynku	45,8
Żadną – nie lubię podróżować	5,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych [n = 72].

do wyboru, wśród których było także podanie innej, niewymienionej w odpowiedziach formy (tab. 14). Respondenci mogli wskazać trzy odpowiedzi. Najczęściej wybierane były: turystyka pobytowa wypoczynkowa (39 osób) realizowana dla regeneracji sił fizycznych i psychicznych oraz zdrowotna (uzdrowiskowa) – obozy rehabilitacyjne (32 osoby). Na wyjazdy ukierunkowane na poprawę zdrowia częściej decydują się mężczyźni i ludzie młodzi o wyższym stopniu niepełnosprawności. Najmniej osób wybrało turystykę krajoznawczą, a 6 (8,3%) zaznaczyło, że nie korzysta z żadnej formy turystyki. W zajęciach sportowych uczestniczyło 15 osób (20,8%), z czego większość stanowiła młodzież. Kilku respondentów podało inne formy turystyki, takie jak: wypadki rowerowe, odwiedziny rodziny czy sporty indywidualne. Co ciekawe, kilka osób wskazało turystykę kwalifikowaną, która cieszy się coraz większym zainteresowaniem wśród osób niepełnosprawnych ruchowo i dzięki odpowiednio przystosowanym sprzętom, jak również umiejętnościom instruktorów staje się dla nich coraz bardziej osiągalna.

W odpowiedziach na pytanie dotyczące przeszkody, jaką stanowi niepełnosprawność w uprawianiu turystyki, zdania były podzielone (tab. 15). Najwięcej respondentów uznało jednak, że niepełnosprawność jest dla nich średnią (22 osoby – 30,6%) bądź dużą (21 osób – 29,2%) przeszkodą. Dla 15 (20,8%) osób natomiast niepełnosprawność nie była żadną przeszkodą w uprawianiu turystyki. W tej grupie były 4 osoby o znacznym stopniu niepełnosprawności. Nie stwierdzono zależności pomiędzy płcią respondentów, miejscem zamieszkania, przyczyną niepełnosprawności a sposobem postrzegania tego problemu.

Respondentów poproszono o ocenę poziomu przystosowania szlaków i innych obiektów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych (tab. 16). Najwięcej ankietowanych (27 osób – 37,5%) uznało, że jest on zdecydowanie za niski, druga dość liczna grupa (26 osób – 36,1%) wskazała, że poziom ten jest niewystarczający. Zaledwie 3 osoby odpowiedziały, że szlaki są dostosowane do ich potrzeb w wysokim stopniu, a 7 osób nie miało zdania na ten temat. Ponad 70% opinii negatywnych, wskazuje, że jest jeszcze wiele do zrobienia w tej kwestii. Należy więc dążyć do takiego zagospodarowania szlaków i innych obiektów turystycznych, aby mogli korzystać z nich wszyscy, bez ograniczeń.

Tabela 14. Formy turystyki i rekreacji, z których najczęściej korzystają osoby niepełnosprawne

Formy turystyki i rekreacji	[%] wskazań
Turystyka pobytowa wypoczynkowa, realizowana dla regeneracji sił fizycznych i psychicznych	54,2
Turystyka zdrowotna (uzdrowiskowa), obozy rehabilitacyjne	44,4
Turystyka krajoznawcza	25,0
Turystyka kwalifikowana	5,6
Zajęcia sportowe	20,8
Inne	8,3
Nie korzystam	8,3

Suma odpowiedzi wynosi ponad 100%, ponieważ respondenci mogli podać więcej wskazań.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych [n = 72].

Tabela 15. Niepełnosprawność jako przeszkoda w uprawianiu turystyki

Jaką przeszkodę w uprawianiu turystyki stanowi dla Pana(i) niepełnosprawność?	[%] wskazań
Żadną	20,8
Niewielką	19,4
Średnią	30,6
Dużą (jest główną przeszkodą w uprawianiu turystyki)	29,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych [n = 72].

Tabela 16. Ocena poziomu przystosowania szlaków i innych obiektów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych

Poziom	Liczba osób	Odsetek osób (%)
Wysoki	3	4,2
Odpowiedni	9	12,5
Niewystarczający	26	36,1
Zdecydowanie za niski	27	37,5
Brak zdania	7	9,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego [n = 72].

Oceniając rolę przeszkody, jaką w uprawianiu turystyki może stanowić niedostateczne przystosowanie obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych (tab. 17), 41,7% ankietowanych (30 osób) uznało, że jest to duża niedogodność, niewiele mniej, bo 23 osoby (31,9%), odpowiedziały, że brak przystosowania jest średnią przeszkodą w aktywnym wypoczynku. Tylko dla 4 osób (5,6%) problem ten nie stanowił ograniczenia w uprawianiu turystyki. Na największe utrudnienia wskazywały osoby o znacznym oraz umiarkowanym stopniu niepełnosprawności.

Odpowiedzi na kolejne pytania zwracają uwagę na istotę problemu, jakim jest niedostateczna działalność na rzecz turystyki osób niepełnosprawnych. Brak wystarczających działań, które miałyby na celu przystosowanie zagospodarowania turystycznego do potrzeb osób niepełnosprawnych, ogranicza bądź uniemożliwia aktywny wypoczynek tej części społeczeństwa. Ankietowani wskazywali bariery (utrudnienia) najbardziej uciążliwe w uprawianiu turystyki (tab. 18). Najczęściej wymieniali bariery architektoniczne (43 osoby – 59,7%) oraz komunikacyjne (31 osób – 43%). Sygnalizowali swoimi odpowiedziami brak: dostosowania środków

Tabela 17. Niedostateczne przystosowanie obiektów turystycznych jako przeszkoda w uprawianiu turystyki dla osób niepełnosprawnych

Jaką przeszkodę w uprawianiu turystyki może dla Pana(i) stanowić niedostateczne przystosowanie obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych?	[%] wskazań
Żadną	5,6
Małą	20,8
Średnią	31,9
Dużą (jest to główna przeszkoda w uprawianiu turystyki)	41,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych [n = 72].

Tabela 18. Bariery ograniczające udział osób niepełnosprawnych w turystyce i rekreacji

Jakie utrudnienia uznał(a)by Pan(i) za najbardziej uciążliwe w korzystaniu z różnych form turystyki?	[%] wskazań
Architektoniczne	59,7
Komunikacyjne	43,1
Brak odpowiedniego zagospodarowania i sprzętu	36,1
Społeczne (np. brak akceptacji, zrozumienia)	30,6
Finansowe	27,8
Inne	1,4

Suma odpowiedzi wynosi ponad 100%, ponieważ respondenci mogli podać więcej wskazań.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego [n = 72].

transportu, budynków, ale także zrozumienia innych ludzi. Utrudnienia te są znaczące dla osób o różnych stopniach niepełnosprawności i z różnych kategorii wiekowych.

Respondentów poproszono o wskazanie, jakie rozwiązania oraz udogodnienia na szlakach turystycznych uznałoby za najbardziej pomocne w uprawianiu turystyki. Udzielone odpowiedzi są niezwykle cenne, ponieważ stanowią źródło pomysłów i wymogów przy opracowywaniu koncepcji szlaku (rozdz. 6.1). Wśród najczęściej pojawiających się odpowiedzi można wyróżnić:

- dostosowanie urządzeń sanitarnych do potrzeb osób niepełnosprawnych,
- utwardzenie i wyrównanie dróg, usunięcie przeszkód (korzeni, kamieni),
- odpowiednie zagospodarowanie miejsc postoju,
- przeprowadzenie szlaków po płaskim terenie, o małym nachyleniu, bez stromych podejść,
- odpowiednie dostosowanie szlaków,
- pomoc i życzliwość innych ludzi,
- punkty informacyjne i widokowe,
- brak schodów, progów i krawężników,
- brak grząskiego i syckiego piasku,
- mosty i kładki z poręczami w dobrym stanie technicznym.

Na pytanie, czy respondenci skorzystaliby „ze szlaku stworzonego specjalnie z myślą o potrzebach osób o ograniczonej mobilności?”, większość odpowiedziała twierdząco (tab. 19). Pozostałe 16 osób spośród ankietowanych raczej nie skorzystałoby z takiego szlaku, wśród nich było 6 osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności, 8 osób z umiarkowanym stopniem oraz 2 z lekkim. Nie znalazła się żadna osoba, która zdecydowanie nie skorzystałaby z takiej oferty.

Także na pytanie, „czy poprawa stanu zagospodarowania turystycznego pod kątem potrzeb osób niepełnosprawnych spowodowałaby, że częściej uprawiałyby one turystykę?”, największa grupa pytanym, odpowiadała, że raczej tak (tab. 19). Zaledwie 2 osoby stwierdziły, że zmiana zagospodarowania nie wpłynęłaby na ich aktywność turystyczną. W zapytaniu tym poproszono o uzasadnienie swojego wyboru. Osoby, które zadeklarowały się, że chętniej uprawiałyby turystykę, wyjaśniały, iż „dzięki poprawie zagospodarowania nie miałyby potrzeby troszczenia się o sprawy związane z niepełnosprawnością i mogłyby skupić się na przyjemnościach,

Tabela 19. Wpływ poprawy zagospodarowania na aktywność turystyczną – opinie osób niepełnosprawnych ruchowo

Odpowiedzi	Czy osoby niepełnosprawne skorzystałyby ze szlaku stworzonego specjalnie z myślą o potrzebach osób niepełnosprawnych ruchowo?		Czy poprawa stanu zagospodarowania turystycznego pod kątem potrzeb osób niepełnosprawnych spowodowałaby, że uprawiałyby częściej turystykę?	
	liczba osób	odsetek osób (%)	liczba osób	odsetek osób (%)
Zdecydowanie tak	33	45,9	24	33,3
Raczej tak	23	31,9	30	41,7
Raczej nie	16	22,2	16	22,2
Zdecydowanie nie	0	0	2	2,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego [n = 72].

a nie przeszkodach”. Ponadto respondenci pisali, że „mogliby odwiedzić większą ilość nowych miejsc, nie martwiąc się o bariery architektoniczne, komunikacyjne, i mogliby poszerzać swoją wiedzę”. Ankietowani zapisywali też, że „pragną wypocząć aktywnie, tak jak ich rówieśnicy”. Pojawiały się także odpowiedzi, że „człowiek czuje się lepiej psychicznie w miejscu przystosowanym również dla jego potrzeb” oraz że „nie zwracano by tak mocno uwagi na niepełnosprawność i że nie byłoby im łatwiej i że mogliby czuć się jak zdrowi ludzie. Natomiast ankietowani, którzy odpowiedzieli, że poprawa zagospodarowania nie zwiększyłaby ich aktywności turystycznej, uzasadniali swoje wybory w następujący sposób:

- w wyniku choroby mam ograniczoną możliwość poruszania się,
- mój stopień niepełnosprawności wyklucza udział w turystyce,
- brak czasu,
- z powodu bariery finansowej,
- nie mam zbyt dużej potrzeby uprawiania turystyki,
- spędzam wolny czas w inny sposób,
- nie pozwala mi na to mój stan zdrowia,
- brak osób, z którymi mógłbym uprawiać turystykę.

Niektórzy podawali, że ich stopień niepełnosprawności nie ogranicza uprawiania turystyki lub że są osobami na tyle sprawnymi, iż radzą sobie bez specjalnego przystosowania.

Opinie ankietowanych pozwalają założyć, że szlaki tworzone specjalnie z myślą o potrzebach osób niepełnosprawnych będą cieszyły się zainteresowaniem. Należy więc zaznaczyć, że poprawa zagospodarowania turystycznego spowoduje, iż osoby o ograniczonej sprawności będą częściej uprawiać turystykę. Warto więc dołożyć wszelkich starań, żeby powstało jak najwięcej takich miejsc.

Chcąc stworzyć propozycję szlaku, który będzie atrakcyjny dla osób niepełnosprawnych, należy zaplanować ciekawe zajęcia w miejscach odpoczynku oraz podczas samej wędrowki. W tym celu zadano kolejne pytanie dotyczące zajęć,

Tabela 20. Zajęcia podczas wycieczki pieszej

Typ zajęć	[%] wskazań
Obserwacje przyrody	68,1
Fotografowanie	41,7
Wędkowanie	18,1
Zbieractwo (grzybów, jagód, malin itp.)	12,5
Inne	4,2

Suma odpowiedzi wynosi ponad 100%, ponieważ respondenci mogli podać więcej wskazań.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego [n = 72].

które osoby niepełnosprawne uznałyby za najbardziej atrakcyjne podczas przemierzania szlaku (tab. 20).

Blisko 50 osób uznało za takie zajęcia obserwacje przyrody, 30 ankietowanych wybrało fotografowanie, a 13 mężczyzn wskazało wędkowanie jako atrakcyjne zajęcie. Natomiast 9 osób z lekkim stopniem niepełnosprawności było zainteresowanych zbieractwem (grzybów, malin, jagód). Kilka osób zaproponowało inne zajęcia, tj. plażowanie czy ciekawe opowieści przewodnika.

Odpowiedzi na dwa ostatnie pytania kwestionariusza stanowiły cenne wskazówki przy opracowywaniu koncepcji szlaków turystycznych (rozdz. 6.1). W jednym poproszono o wskazanie elementów szlaku turystycznego (przyrodniczych i kulturowych), decydujących o jego większej atrakcyjności, w drugim zaś zwrócono się z prośbą o zaproponowanie rozwiązań w miejscu postoju na szlaku turystycznym.

Respondenci za atrakcyjne elementy najczęściej uznawali: urozmaicony krajobraz, punkty widokowe – obserwacyjne, plaże i miejsca odpoczynku, niezakłócony ekosystem, dzieła rąk ludzkich – dobrze zachowane i ciekawe zabytki, różnorodność przyrody – bliskość lasów i jezior, ścieżki edukacyjne, pomniki przyrody, punkty informacyjne, ciekawą informację turystyczną i historyczną przedstawianą na specjalnych tablicach lub w gablotach oraz twarde podłoże.

Natomiast w kwestii miejsc odpoczynku ankietowani proponowali najczęściej: toalety przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych (30 osób), ławki i stoły przystosowane dla osób o ograniczonej mobilności (27 osób), punkty gastronomiczne i informacyjne, zadaszenia, barierki i poręcze, podjazdy, miejsca do zorganizowania ognisk. Osoby niepełnosprawne wymieniały także obserwacje przyrody, opowieści przewodnika o otaczającej przyrodzie i historii miejsca oraz relaks przy dźwiękach natury.

Wyniki badań ankietowych pozwoliły na rozpoznanie zachowań turystycznych osób niepełnosprawnych oraz zebranie wiadomości niezbędnych do opracowania koncepcji szlaków turystycznych adresowanych do osób z ograniczoną mobilnością. Ponadto ujawniły dość duże zainteresowanie turystyką tej grupy adresatów. Potwierdzono też konieczność podejmowania nowych przedsięwzięć, mających na celu przystosowanie zagospodarowania turystycznego do potrzeb osób niepełnosprawnych oraz promowanie wiedzy o tych działaniach. Wyniki badań ankietowych wykazały, że takie zmienne, jak: płeć, miejsce zamieszkania, przyczyna niepełnosprawności czy przynależność do organizacji i stowarzyszeń

działających na rzecz osób niepełnosprawnych, mają nieznaczący wpływ na preferencje i aktywność turystyczną osób niepełnosprawnych ruchowo. Najważniejszą rolę odgrywa w tej kwestii rodzaj niepełnosprawności oraz wiek ankietowanych.

Martyna Jaworska

5.2. Opinie osób słabowidzących i niewidomych

Z osobami niewidomymi i słabowidzącymi przeprowadzono wywiady kwestionariuszowe w okresie od października 2009 r. do kwietnia 2010 r. Badania miały na celu rozpoznanie: cech turystyki osób z dysfunkcją wzroku, zwłaszcza opinii respondentów dotyczących preferencji turystycznych oraz barier, które uniemożliwiają lub utrudniają wyjazdy turystyczne. W badaniu wzięło udział 18 niewidomych lub słabowidzących osób w wieku od 21 do 60 lat. Część z nich była członkami klubów turystycznych zrzeszających osoby niewidome i słabowidzące – można więc przypuszczać, że posiadały one pewną wiedzę oraz doświadczenie w tym zakresie. W badaniu uczestniczyło 11 kobiet oraz 7 mężczyzn w różnym wieku. Większość osób była w wieku między 21 a 30 rokiem życia (tab. 21).

Pod względem wykształcenia dominowała grupa z wykształceniem średnim (9 osób) oraz wyższym (8 osób), jedna osoba miała wykształcenie zawodowe. Zdecydowana większość badanych pochodziła z dużego miasta liczącego powyżej 500 tys. mieszkańców (tab. 22).

Badani zostali poproszeni o podanie przedziału, w jakim mieści się miesięczny dochód na jednego członka ich rodziny. Połowa osób (9) określiła ten przedział między 1201 zł a 2000 zł, 8 osób wybrało przedział do 1200 zł, natomiast tylko jedna między 2501 zł a 3000 zł.

Analiza wypowiedzi respondentów odnośnie do sposobów spędzania wolnego czasu, form i częstotliwości odbywanych wyjazdów turystycznych oraz sposobów ich organizacji wskazuje, że większość osób w wolnym czasie słucha muzyki, czyta bądź spaceruje lub spotyka się ze znajomymi (tab. 23).

Zaledwie 2 spośród badanych osób nie wyjeżdżają w celach turystycznych. Zróżnicowanie form wyjazdów respondentów przedstawiono w tabeli 24. Najczęściej są to wycieczki i wędrówki.

Tabela 21. Wiek uczestników badania

Wiek	[%] wskazań
21–30	39,0
31–40	22,0
41–50	11,0
51–60	28,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów [n=18].

Tabela 22. Miejsce zamieszkania respondentów

Miasto	[%] wskazań
do 10 tys. mieszkańców	5,0
50–100 tys. mieszkańców	6,0
101–500 tys. mieszkańców	11,0
Powyżej 50 tys. mieszkańców	78,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów [n=18].

Tabela 23. Sposoby spędzania wolnego czasu przez uczestników badania

Formy wypoczynku	[%] wskazań
Słuchanie muzyki	67,0
Czytanie	50,0
Inne	39,0
Uprawianie sportu	17,0
Podróżowanie, zwiedzanie	17,0

Suma odpowiedzi wynosi więcej niż 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi.
Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów [n=18].

Tabela 24. Formy wyjazdów turystycznych uczestników badania

Wyjazdy turystyczne	[%] wskazań
Wycieczki, wędrówki	56,0
Turystyka pobytowa (wczasy, obozy)	39,0
Turystyka krajoznawcza	39,0
Turnusy rehabilitacyjne	33,0
Turystyka kwalifikowana	17,0
Biwaki, obozy wędrownie	6,0
Inne	6,0
Nie wyjeżdżam w celach turystycznych	11,0

Suma odpowiedzi wynosi więcej niż 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów [n=18].

Zdecydowana większość respondentów podróżuje 1–2 razy w ciągu roku. Część osób jednak robi to częściej bądź też rzadziej (tab. 25). Przeciętna długość tych wyjazdów to przeważnie kilka dni (44% wskazań) lub do tygodnia pobytu (39% wskazań). Rzadziej wskazywano dłużej niż jeden tydzień (11%) oraz jeden dzień (6%).

Respondenci organizują swoje wyjazdy głównie na dwa sposoby – przez stowarzyszenie lub w gronie rodziny. Pozostałe sposoby wymienione zostały sporadycznie. Jako „inny sposób” określono wyjazdy z przyjaciółmi (tab. 26).

Informacje na temat możliwości wyjazdów turystycznych oraz atrakcyjnych miejsc badane osoby czerpią

Tabela 25. Częstość wyjazdów turystycznych uczestników badania

Wyjazdy	[%] wskazań
1–2 razy w roku	61,0
Rzadziej niż raz w roku	17,0
3–4 razy w roku	11,0
5 razy w roku lub częściej	11,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów [n=18].

Tabela 26. Sposoby organizacji wyjazdów turystycznych przez uczestników badania

Organizacja	[%] wskazań
Przez stowarzyszenie lub fundację	50,0
W gronie rodziny	44,0
Samodzielnie	6,0
Z opiekunem, asystentem	6,0
Przez biuro podróży	6,0
W inny sposób	17,0

Suma odpowiedzi wynosi więcej niż 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi.
Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów [n=18].

Tabela 27. Źródła informacji o możliwościach wyjazdów turystycznych

Źródło informacji	[%] wskazań
Internet	50,0
Znajomi	44,0
Klub turystyczny	39,0
Czasopisma	17,0
Rodzina	17,0
Radio	17,0
Inne	17,0

Suma odpowiedzi wynosi więcej niż 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi
Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów [n=18].

zakwaterowania. Jedna z osób kieruje się zamiłowaniem do regionu, a dwie inne wybierają miejsca, gdzie jeszcze nie były. Dwie osoby odpowiedziały, że o wyborze miejsca wyjazdu decydują za nie inni.

Prawie każdy ma wymarzone miejsce, do którego chciałby pojechać. Oprócz ogólnych odpowiedzi, takich jak morze czy góry, pojawiły się takie destynacje, jak: Grecja, Hiszpania, Norwegia, Francja, Włochy, Krym oraz USA.

Badanych zapytano o najbardziej pozytywne wrażenia z odbytych do tej pory wyjazdów. Największe znaczenie miały dla nich zapachy i odgłosy natury, takie jak: śpiew ptaków, szum wodospadów, drzew, morza, świeże powietrze, a także czas spędzony w gronie rodziny oraz znajomych. Pojawiały się też pojedyncze odpowiedzi, takie jak: rejs statkiem, wspinaczka górską, przejście przez jaskinię, jazda wyciągiem krzesełkowym, możliwość poznania dotykami wyrobów ze szkła oraz dobre jedzenie, uprzejmość obsługi czy ciekawe zabytki. Dla innych ważne były doznania związane ze sportem – lot motolotnią, spływ kajakowy oraz windsurfing.

Największy problem sprawiła odpowiedź na pytanie o wzorcowe rozwiązania dotyczące dostosowania obiektów, szlaków do potrzeb osób niewidomych. Nikt bowiem w takim miejscu nie był, a zaledwie jedna osoba słyszała o istnieniu np. Ogrodu Zmysłów w Bolestraszcach. Pozostałe osoby nie wiedziały, że takie rozwiązania istnieją.

Kolejnym zagadnieniem poddanym analizie były bariery uniemożliwiające lub utrudniające badanym podróżowanie lub korzystanie z czynnych form wypoczynku. Najczęściej wymieniano stan zdrowia oraz podejście społeczeństwa do osób niepełnosprawnych. Często wskazywano także na brak pieniędzy. Wśród innych barier wymieniono brak samodzielności oraz osobistego przewodnika-asystenta (tab. 28).

Respondentów zapytano o to, jak oceniają dostosowanie obiektów turystycznych w Polsce do potrzeb osób niewidomych. W tym względzie wszyscy byli zgodni. Padały tu takie określenia, jak: na niskim poziomie, słabe, złe, niewystarczające, nieodpowiednie. Zaledwie jedna osoba określiła to dostosowanie jako względne, a dwie uznały je za nie najlepsze, lecz jednocześnie podkreśliły, że

przede wszystkim z Internetu, z klubu turystycznego oraz od znajomych. Innymi źródłami wiedzy są czasopisma, rodzina oraz radio (tab. 27).

Respondentów zapytano także o to, czym się kierują przy wyborze miejsca wyjazdu. Najczęściej pojawiającą się odpowiedzią była atrakcyjność turystyczna danego obszaru, w tym jego walory przyrodnicze oraz przystępna cena. Osoby z dysfunkcją wzroku doceniają świeże powietrze oraz śpiew ptaków. Dla niektórych ważna była dostępność miejsca, swoboda poruszania się oraz standard

Tabela 28. Bariery w uprawianiu turystyki wskazywane przez osoby niewidome i słabowidzące

Bariery	[%] wskazań
Stan zdrowia	56,0
Podejście społeczeństwa do osób niepełnosprawnych	56,0
Brak pieniędzy	39,0
Brak odpowiedniej oferty turystycznej	22,0
Brak czasu	22,0
Bariery architektoniczne	11,0
Niechęć opuszczania domu	6,0
Inne	11,0

Suma odpowiedzi wynosi więcej niż 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi
Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów [n=18].

wzdłuż szlaków. Dla części osób dużym udogodnieniem w uprawianiu turystyki byłby własny asystent-przewodnik. Udzielono także jednostkowych odpowiedzi takich, jak: GPS, odpowiedni sprzęt, wykwalifikowana obsługa, znaki wizualne dla osób słabowidzących (np. podświetlane krawędzie schodów), stworzenie jednego źródła informacji o ofercie turystycznej dla osób z dysfunkcją wzroku oraz rabaty i zniżki.

W badaniu poruszono także problem, w jaki sposób zachęcić osoby niewidome i słabowidzące do udziału w turystyce i rekreacji. Najczęściej wskazywano na przygotowanie atrakcyjnej oferty oraz organizowanie grupowych wyjazdów. Często proponowano jako zachętę lepsze przystosowanie obiektów i szlaków do potrzeb osób niewidomych i słabowidzących oraz promocje w mediach. Część osób za dobry sposób uznała przedstawienie własnych relacji z odbytych wyjazdów oraz zapewnienie opieki przewodnika. Jedna osoba zaproponowała, że należy przedstawić korzyści, a inna stwierdziła, że zachętą byłoby dofinansowanie z NFZ.

Respondenci mieli też możliwość przedstawienia swoich spostrzeżeń odnośnie do tego, na co powinni zwrócić większą uwagę organizatorzy turystyki osób niewidomych. Najwięcej osób odpowiedziało, że powinni oni lepiej poznać potrzeby osób z dysfunkcją wzroku i dostosować do nich obiekty i szlaki. Często pojawiały się odpowiedzi sugerujące lepsze przeszkolenie kadry turystycznej, stosowanie sygnałów akustycznych oraz zapewnienie osobistych przewodników. W wypowiedziach jednostkowych sugerowano, by skierować ofertę bezpośrednio do osób niewidomych i słabowidzących oraz, kształtując ją, zwrócić uwagę na zarobki osób niepełnosprawnych.

Ostatnie pytanie miało dostarczyć informacji na temat roli turystyki w integracji osób niewidomych i słabowidzących ze społeczeństwem. W tej kwestii

powoli zaczyna się zmieniać na korzyść. Jedna z osób mówiła o złym oznakowaniu szlaków oraz braku na nich toalet.

Kolejne pytanie dotyczyło udogodnień, które byłyby pomocne w uprawianiu turystyki przez osoby niewidome i słabowidzące. Najczęstsze odpowiedzi to informacje głosowe wydawane przez różne urządzenia audio, przewodniki i opisy w alfabecie Braille'a oraz wszelkie makiety, modele i inne przedmioty, które można poznać za pomocą dotyku. Część badanych mówiła o właściwie przygotowanych i oznakowanych szlakach turystycznych, na których będą znajdowały się toalety. Ciekawym pomysłem były poręcze

respondenci odpowiedzieli prawie jednomyślnie, że turystyka zdecydowanie pozytywnie wpływa na tę integrację (83% wskazań). Zaledwie jedna osoba uznała, że turystyka raczej tej integracji nie sprzyja.

Badania przeprowadzono wśród osób, które wyjeżdżają w celach turystycznych średnio 1–2 razy w roku na kilka dni lub do tygodnia. Osoby te posiadały zatem pewne doświadczenie turystyczne. Określenie przez respondentów sposobu organizacji wyjazdów świadczy jednak o braku samodzielności i potrzebie pomocy w organizacji i uczestnictwie w wyjeździe turystycznym ze strony rodziny lub stowarzyszenia. Nieumiejętność wskazania wzorcowych rozwiązań dotyczących dostosowania obiektów i szlaków do potrzeb osób z dysfunkcją wzroku dowodzi braku takich rozwiązań lub niewystarczającej promocji tych, które istnieją. Respondenci nigdy bowiem nie spotkali się z takimi udogodnieniami, które mogliby podać jako dobry, wzorcowy przykład. W rezultacie poziom dostosowania obiektów turystycznych w Polsce do potrzeb osób niewidomych i słabowidzących oceniony jest jako słaby i nieodpowiedni. Wskazanie przez respondentów barier w uprawianiu turystyki świadczy o nadal niewłaściwym podejściu społeczeństwa do osób niepełnosprawnych oraz o stosunkowo niskich dochodach tej grupy osób. Najlepszym sposobem na to, aby zachęcić osoby z dysfunkcją wzroku do udziału w turystyce jest stworzenie atrakcyjnej oferty, w której uwzględnione zostaną potrzeby i oczekiwania tej grupy osób. Będzie to okazją do zwiększenia integracji osób niepełnosprawnych – niewidomych i słabowidzących – ze społeczeństwem.

6. Propozycje szlaków turystycznych dla osób z dysfunkcjami narządów ruchu oraz wzroku

6.1. Szlaki adresowane do turystów niepełnosprawnych ruchowo

W oparciu o rozpoznanie potrzeb turystycznych osób niepełnosprawnych ruchowo oraz badania terenowe związane z wytypowaniem dróg, które mogą stanowić podstawę do tworzenia szlaków dostępnych dla tej grupy adresatów, opracowano koncepcję dwóch szlaków na obszarze Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Oba proponowane szlaki mają charakter pętli, której początkiem i końcem jest Ośrodek Edukacji Ekologicznej w Chalinie, polecany także jako baza noclegowa i pobytowa.

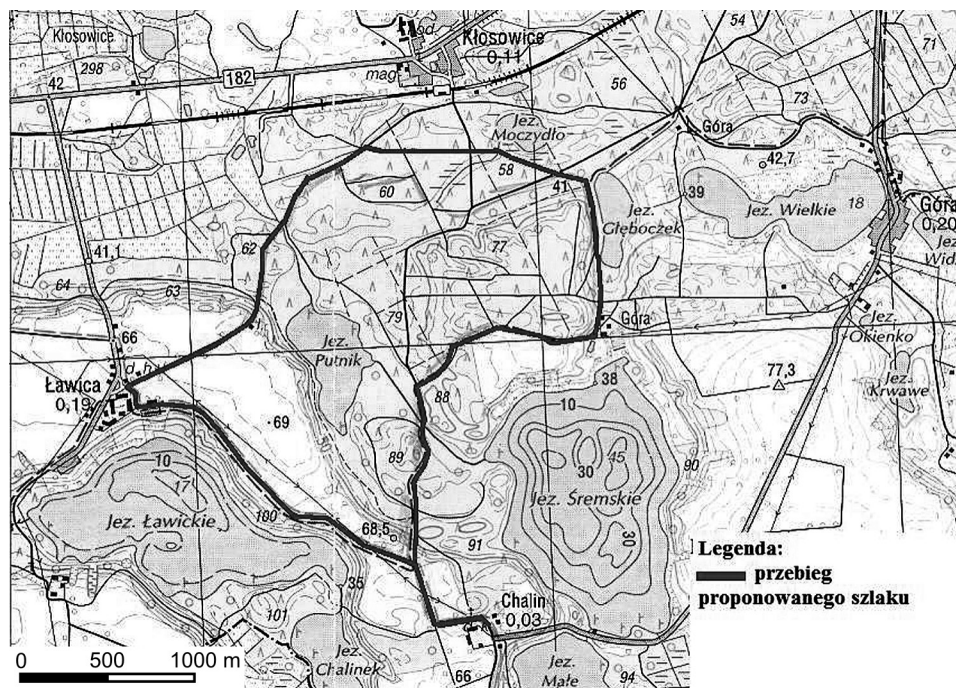
Agata Sklepik

6.1.1. „Konwaliowy szlak bez barier”

1. Przebieg proponowanego szlaku dedykowanego osobom z niepełnosprawnością ruchową obejmuje zachodnią część Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Planowany szlak pieszy przeznaczony jest dla osób w różnym wieku. Będzie on odpowiedni zarówno dla indywidualnych turystów, jak i dla zorganizowanych grup (dzieci w wieku przedszkolnym, uczniów szkół, także osób dorosłych i starszych). Zaproponowana nazwa „Konwaliowy szlak bez barier” związana jest z kwitnącymi w jego otoczeniu konwaliami majowymi, natomiast słowa „bez barier” sugerują, że będzie to szlak dostępny dla każdego, bez względu na ograniczenia fizyczne i motoryczne.

Szlak tworzyć ma rodzaj pętli, której początek i koniec zaplanowano w miejscowości Chalin. Wybór ten wydaje się odpowiednim rozwiązaniem, gdyż zgodnie z wymogami ZG PTTK (*Instrukcja...* 2007) punkty końcowe szlaków turystycznych powinny znajdować się przy obiektach turystycznych bądź w innych łatwo dostępnych miejscach koncentracji ruchu turystycznego. Ośrodek Edukacji Przyrodniczej w Chalinie niewątpliwie spełnia wymogi takiego miejsca. Jego dodatkową zaletą jest przystosowanie do potrzeb turystów niepełnosprawnych ruchowo.

Proponowany szlak wyznaczono w terenie atrakcyjnym pod względem krajobrazowym i przyrodniczym. Przebiega on na północ od miejscowości Chalin,

Mapa 1. Koncepcja przebiegu „Konwaliowego szlaku bez barier”

Źródło: opracowanie własne na podstawie Mapy Topograficznej Polski – Sieraków N-33 129-A, układ 1992, Wyd. Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1998, 1:50 000.

a jego długość wynosi 9,85 km (mapa 1). Po opuszczeniu Ośrodka Edukacji Przyrodniczej trasa prowadzi drogą gruntową, wiejską (fot. 5) do przydrożnego, drewnianego krzyża i dwóch ponadstuletnich lip drobnolistnych, spod których rozciąga się widok na Chaliny i otaczające pola i lasy (fot. 6).

Dalej szlak ciągnie się na zachód w stronę Jeziora Ławickiego. Następnie dochodzi do wsi Ławica, w której znajduje się dwór z połowy XIX w. wraz z zabudowaniami folwarcznymi i przyległym parkiem. Na odcinku między miejscowościami Chaliny i Ławica szlak pokrywa się z istniejącym niebieskim szlakiem pieszym. Nie powinno to stanowić przeszkody, ponieważ szlak proponowany dla osób z ograniczoną mobilnością może być wykorzystywany przez turystów sprawnych. Kolejna część szlaku prowadzi na wschód, drogami gruntowymi polnymi oraz leśnymi, w stronę jeziora Głęboczek. Trasa pokrywa się z istniejącym szlakiem rowerowym. Należy jednak pamiętać, że w *Instrukcji znakowania szlaków turystycznych* (2007) istnieje zasada umożliwiająca zastosowanie takiego rozwiązania w sytuacji, w której nie ma innej możliwości poprowadzenia szlaku. Ponadto droga leśna w tej części jest dość szeroka i pokrycie się szlaków pieszego z rowerowym nie powinno stwarzać zagrożenia dla przebywających na nim turystów. Kolejny odcinek trasy przebiega wzdłuż zachodniego brzegu jeziora Głęboczek i dalej na południowy zachód, w kierunku wsi Chaliny. Tutaj szlak ponownie pokrywa się z niebieskim szlakiem pieszym oraz czarnym. Trasy te istnieją w ewi-

Fot. 5. Droga gruntowa przy dworze

Fot. 6. Przydrożny krzyż koło Chalina

dencji szlaków tego obszaru, aczkolwiek w terenie ich oznakowanie jest niekompletne i wymaga odnowienia. Ostatnia część proponowanej drogi pokrywa się z początkowym odcinkiem szlaku. Rozwiązanie takie wprowadzono ze względu na bardzo strome podejścia na innych, znajdujących się w pobliżu drogach.

Przy wyznaczaniu przebiegu trasy zwracano uwagę na atrakcyjność danych elementów środowiska przyrodniczego oraz dostępność dla potencjalnych turystów o ograniczonej sprawności motorycznej. Niektóre części planowanego szlaku przebiegają po drogach gruntowych niewystarczająco utwardzonych.

2. W planowaniu długości szlaku uwzględniono dzienny odcinek, jaki może pokonać osoba niepełnosprawna ruchowo poruszająca się na wózku inwalidzkim, który wynosi 6–12 km (przy założeniu, że szlak poprowadzony jest ścieżkami utwardzonymi). Przejście takiego dystansu mieści się w normach przewidzianych dla początkujących turystów. Grupy osób z uszkodzoną jedną kończyną dolną lub z wadami rozwojowymi, z wadami postawy bądź z innymi uszkodzeniami są zdolne w ciągu dnia przemierzyć odległość 8–14 km (Łobożewicz, 2000). Jest to dystans, jaki pokonują średnio zaawansowani turyści. Na podstawie tych założeń przyjęto, że długość proponowanego szlaku będzie zawarta w przedziale 6–14 km i w końcowych ustaleniach określono ją na 9,85 km. Dystans ten jest możliwy do pokonania podczas kilkugodzinnej wyprawy, z uwzględnieniem czasu na odpoczynek. Istotne znaczenie dla czasu przebycia trasy ma liczebność grupy. Przy założeniu, że uczestnikami będą osoby o dużym stopniu niepełnosprawności (np. poruszające się na wózkach inwalidzkich), ich liczba nie powinna przekraczać 10 osób łącznie z opiekunami. Ma to bowiem wpływ na mobilność grupy. Idealnym

rozwiązaniem organizacyjnym jest przydzielenie każdemu niepełnosprawnemu pełnosprawnego opiekuna. Jest to konieczne w przypadku organizacji wycieczki dla osób, które niezbyt sprawnie poruszają się na wózkach lub dopiero rozpoczynają uprawianie turystyki.

3. Zaproponowany szlak pod względem podłoża/nawierzchni wiedzie drogami gruntowymi leśnymi oraz polnymi. Gdyby przebiegał ścieżkami o podłożu miękkim (np. pokrytym trawą) czy podłożu nierównym, należałoby rozpatrzyć skrócenie dystansu, gdyż poruszanie się w takich warunkach wymagałoby dużego wysiłku i umiejętności zarówno od osób niepełnosprawnych, jak i ich opiekunów.

Zgodnie z *Instrukcją...* (2007), dotyczącą wytyczania szlaków turystycznych, nie powinny one przebiegać po drogach o utwardzonych nawierzchniach. Ponadto ze względu na przebieg szlaku na terenie cennym przyrodniczo nie istnieje możliwość pokrycia dróg asfaltem czy innym rodzajem nawierzchni twardej. Jednakże z przeprowadzonych badań ankietowych wynika, że osobom niepełnosprawnym najłatwiej jest poruszać się po podłożu twardym (asfalt, chodnik) lub w znacznym stopniu utwardzonym. Bardzo utrudnione i możliwe tylko na krótkich odcinkach jest samodzielne poruszanie się po miękkim podłożu (np. ścieżkach pokrytych trawą lub ściółką). Odcinki błotniste lub piaszczyste mogą być pokonywane tylko z pomocą opiekunów. Dlatego przy wytyczaniu szlaku starano się wykluczyć takie miejsca.

Fot. 7. Droga gruntowa leśna pomiędzy Ławicą i jeziorem Głęboćzek

Zaproponowany szlak przebiega przez leśne i polne drogi gruntowe (fot. 7). W celu ułatwienia poruszania się osobom niepełnosprawnym trzeba wprowadzić kilka rozwiązań. Do najważniejszych należą: wyrównanie dróg, zlikwidowanie przeszkód terenowych, takich jak wystające korzenie, koleiny, powalone drzewa, wysypany gruz.

Na odcinku szlaku prowadzącym wzdłuż brzegu jeziora Głębocezek można zastosować rozwiązanie w postaci drewnianych pomostów. Wprowadzenie takiej metody będzie nie tylko ułatwieniem dla osób o ograniczonej mobilności, ale także może stanowić rodzaj atrakcji turystycznej, wzbogacającej krajobraz. Zakazy zawarte w ustawie o ochronie przyrody oraz w rozporządzeniu nr 6/91 Wojewody Poznańskiego z dnia 12 sierpnia 1991 r. w sprawie utworzenia Sierakowskiego Parku Krajobrazowego nie zabraniają stosowania takich zabiegów, co więcej – w wielu parkach narodowych wprowadza się takie rozwiązanie, zwłaszcza na torfowiskach (terenach podmokłych), nad nierównymi odcinkami oraz na obszarach

Fot. 8. „Kładka wśród bagien” w Narwiańskim Parku Narodowym

Źródło: www.biebrza-narew.pl/galeria.

o miękkim podłożu. Przykład takich pomostów znaleźć można w Narwiańskim Parku Narodowym (patrz fot. 8). Ponieważ rozwiązanie to miałyby służyć osobom z dysfunkcjami narządów ruchu, powinno zostać wykonane z bardzo dużą starannością i precyzją. Jego konstrukcja powinna być stabilna i niepodatna na wywołane przez użytkowników drgania. Sposób ułożenia desek powinien umożliwiać na swobodny przejazd po nich wózków

inwalidzkich, a ich powierzchnia powinna być antypoślizgowa. Nie bez znaczenia jest także szerokość pomostu. Optymalna wynosi 180 cm i umożliwi poruszanie się osób na wózkach inwalidzkich w dwóch kierunkach jednocześnie. Dodatkowym ułatwieniem może być zamontowanie po obu stronach pomostu poręczy o odpowiedniej konstrukcji. Należałoby je zainstalować na wysokości 80 cm nad pomostem, a uchwyt powinien mieć przekrój koła lub owalu o średnicy około 3–5 cm, ponadto powinien być wykonany z materiału gwarantującego pewny uchwyt (Grabowski i in. 2007).

Drewniany pomost można by wprowadzić na całej długości szlaku, ponieważ ułatwiłoby to poruszanie się osobom niepełnosprawnym. Jednakże zastosowanie takiego rozwiązania wiązałoby się z bardzo dużym nakładem kosztów. Dlatego kwestię tę należy pozostawić do rozwiązania organom, które zajęłyby się realizacją proponowanej koncepcji szlaku.

W kwestii wyrównania i utwardzenia dróg najwięcej zmian należy przeprowadzić na odcinku między jeziorem Głębocezek a Chalinem. Drogi w tej części szlaku są w najmniejszym stopniu przejezdne. Bez wykonania prac omówionych na początku podrozdziału poruszanie się po nich osób niepełnosprawnych ruchowo, zwłaszcza użytkowników wózków inwalidzkich będzie niemożliwe. Drogi gruntowe leśne oraz polne będą przejezdne tylko w warunkach dobrej, bezdeszczowej

pogody, natomiast zupełnie niedostępne dla osób niepełnosprawnych ruchowo w okresie intensywnych opadów oraz roztopów.

Istotną rolę w prawidłowym funkcjonowaniu szlaku będzie odgrywać jego systematyczna konserwacja oraz odnawianie. Najważniejsze będą prace związane z przygotowaniem dróg oraz kontrolą ich stanu.

4. Istotnymi elementami szlaku są punkty: początkowe i końcowe oraz miejsca odpoczynku. W przypadku planowanego szlaku punktem wejścia i zejścia będzie Ośrodek Edukacji Przyrodniczej w Chalinie. W związku z tym jego zagospodarowanie pod względem dostępności dla osób niepełnosprawnych ruchowo powinno być przeprowadzone ze szczególną starannością.

Aby szlak mógł być wykorzystywany przez turystę niepełnosprawnego, punkt, z którego będzie rozpoczynała się wyprawa, musi być dostępny dla samochodów osobowych, autokarów i mikrobusów. W przypadku Chaliny warunek ten jest spełniony. Przed obiektem wyznaczono miejsca parkingowe zarówno dla samochodów, jak i dla autokarów. Ponadto przy budynku, po lewej stronie, znajduje się podjazd umożliwiający osobom poruszającym się na wózkach inwalidzkich samodzielny dostęp do obiektu (fot. 9).

Fot. 9. Ośrodek Edukacji Przyrodniczej w Chalinie – podjazd dla osób niepełnosprawnych

Parter budynku jest też dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych ruchowo. Znajdują się tam toalety, łazienki oraz pokoje z udogodnieniami dla ludzi z dysfunkcjami narządów ruchu. Dzięki takim rozwiązaniom parter jest miejscem łatwo dostępnym, pozbawionym barier architektonicznych. Umożliwia szybką obsługę oraz ewakuację. Bezprogowe drzwi ułatwiają przemieszczanie się wewnątrz obiektu. Klamki, uchwyty, przyciski zamontowane są na wysokości nie wyższej niż 80 cm. Funkcjonują wyodrębnione, samodzielne łazienki przeznaczone tylko dla gości niepełnosprawnych ruchowo. Mają one odpowiednią sprawność użytkową, zapewniają bezpieczeństwo oraz gwarantują komfort sanitarny. W budynku znajduje się również apteczka pierwszej pomocy.

Niestety nie wszystkie elementy budynku zostały wystarczająco przystosowane. Dla usprawnienia komunikacji wewnętrznej powinno się zamontować drzwi z systemem otwierania na fotokomórkę. Najczęściej w takich rozwiązaniach stosuje się drzwi szklane, które należy odpowiednio oznakować. Ich dolna krawędź do wysokości minimum 40 cm powinna mieć zabezpieczenie chroniące przed uderzeniem kołami wózka, natomiast oznakowanie powinno znajdować się na wysokości 130–140 cm. Podobnie wskazane jest, żeby zewnętrzna krawędź drzwi szklanych była osłonięta i oznaczona wykończeniem kontrastującym z przeważa-

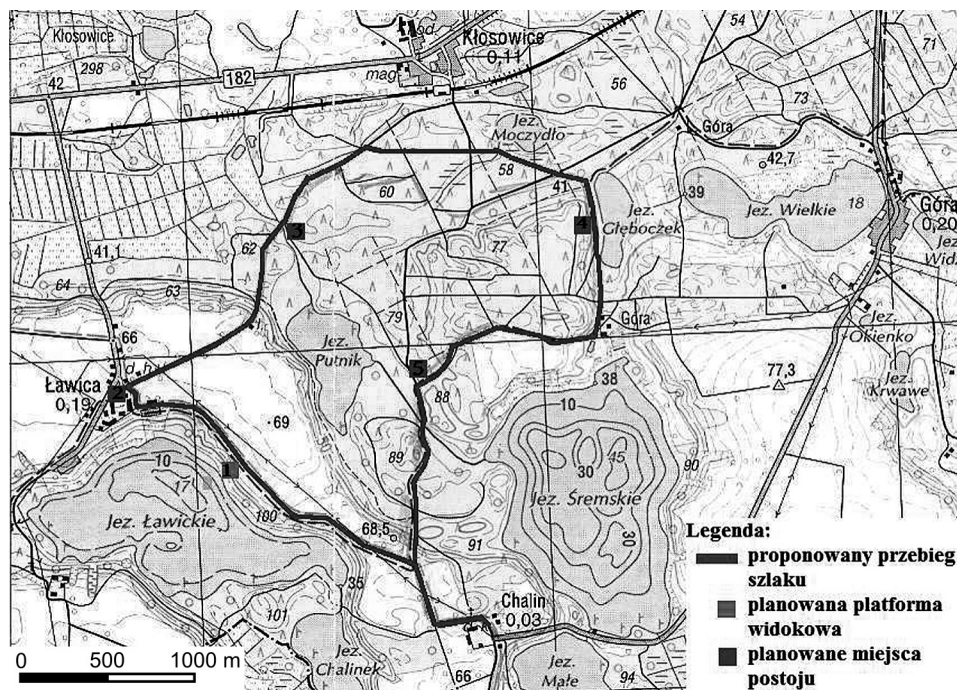
jącym światłem. Szyby należy wykonać ze szkła bezpiecznego, bezodpryskowego (Grabowski i in. 2007).

Ważne jest również odpowiednie przystosowanie recepcji. Należy wydzielić w niej miejsce do obsługi osób niepełnosprawnych ruchowo, przede wszystkim poruszających się na wózkach inwalidzkich. Obsługa wymaga od pracownika recepcji pozycji siedzącej, zapewniającej dobry kontakt wzrokowy. Podjazd wózka do blatu wynosi minimum 67 cm i jest głęboki na co najmniej 30 cm (Grabowski i in., 2007). Należy tak zaaranżować recepcję, żeby móc wygospodarować miejsce do obsługi gościa niepełnosprawnego. Korzystnie byłoby w całym budynku wyłożyć podłogę materiałem antypoślizgowym w celu zmniejszenia ryzyka poślizgnięcia się i upadku.

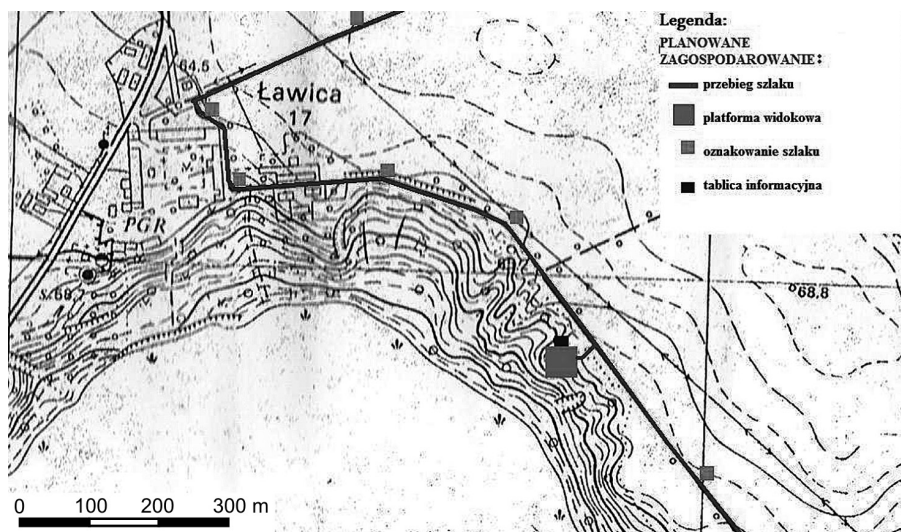
Końcowy punkt szlaku powinien spełniać również funkcję dydaktyczną. W przypadku Chalina wymóg ten jest spełniony. Jednakże należałoby umieścić przy ośrodku tablicę zawierającą informację o szlaku. Jej treść zostanie omówiona w części dotyczącej oznakowania szlaku. Oprócz przystosowania Ośrodka Edukacji Przyrodniczej, spełniającego rolę punktu końcowego szlaku, trzeba odpowiednio zagospodarować miejsca odpoczynku. Są to punkty usytuowane wzdłuż linii szlaku, umożliwiające odpoczynek, spożycie posiłku oraz załatwienie potrzeb fizjologicznych. Infrastruktura tych miejsc nie musi być tak rozbudowana jak w przypadku punktów krańcowych szlaku. Powinny jednak znajdować się tam stoły i miejsca do siedzenia przystosowane do korzystania z nich przez osoby niepełnosprawne ruchowo. Właściwe rozmieszczenie tych miejsc jest bardzo ważnym zadaniem. Muszą one zarówno gwarantować bezpieczeństwo uczestnikom wycieczki, jak i umożliwiać komfortowy wypoczynek. Istotne jest zapewnienie łatwego dostępu do tych punktów z linii szlaku. Dla większej wygody osób z nich korzystających miejsca te powinny zostać zadaszone i zaopatrzone w tablice informacyjne zawierające informacje o szlaku, jak również informacje na temat pomocy w razie wypadku. Na trasie szlaku zaplanowano dwie toalety przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych. Ze względu na znaczną długość szlaku (9,85 km) zaproponowano na nim cztery miejsca odpoczynku oraz jedną platformę widokową, która także może służyć jako miejsce postoju – przerwy w wędrówce (mapa 2).

Pierwsze miejsce postoju i zarazem punkt widokowy stanowić będzie platforma ustawiona nad morenowym jeziorem Ławickim (mapa 3), usytuowana w odległości 1,86 km od Chalina. Wschodni brzeg jeziora, wzdłuż którego przebiegać ma proponowany szlak, jest bardzo stromy (występuje tam kilkunastometrowa skarpa). Miejsce to jest doskonałym punktem widokowym, stwarza możliwość zbudowania platformy. Przykładem zastosowania tego typu rozwiązania jest platforma we wsi Bryzgiel nad jeziorem Wigry w Wigierskim Parku Narodowym (fot. 10).

W celu zbudowania platformy należałoby zamontować drewniany pomost z barierkami i zadaszeniem, będący rodzajem tarasu widokowego. Miejsce to powinno zostać wykonane w bardzo staranny sposób, podobnie jak w przypadku pomostów drewnianych nad brzegiem jeziora Głębozec. Ponieważ punkt ten nie będzie stanowił stricte miejsca odpoczynku, nie będzie tu ani ławek, ani stolików. Ponadto wykonanie dodatkowych elementów byłoby trudne ze względu na

Mapa 2. Przebieg proponowanego „Konwaliowego szlaku bez barier” i miejsca postoju
 Źródło: opracowanie własne na podstawie Mapy Topograficznej Polski – Sieraków N-33 129-A, układ 1992, Wyd. Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1998, 1:50 000.

Mapa 3. Koncepcja platformy widokowej na trasie planowanego „Konwaliowego szlaku bez barier”

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej 412.314 Góra, GUGIK, Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne, Poznań 1981, 1:10 000.

Fot. 10. Platforma widokowa we wsi Bryzgiel nad jeziorem Wigry

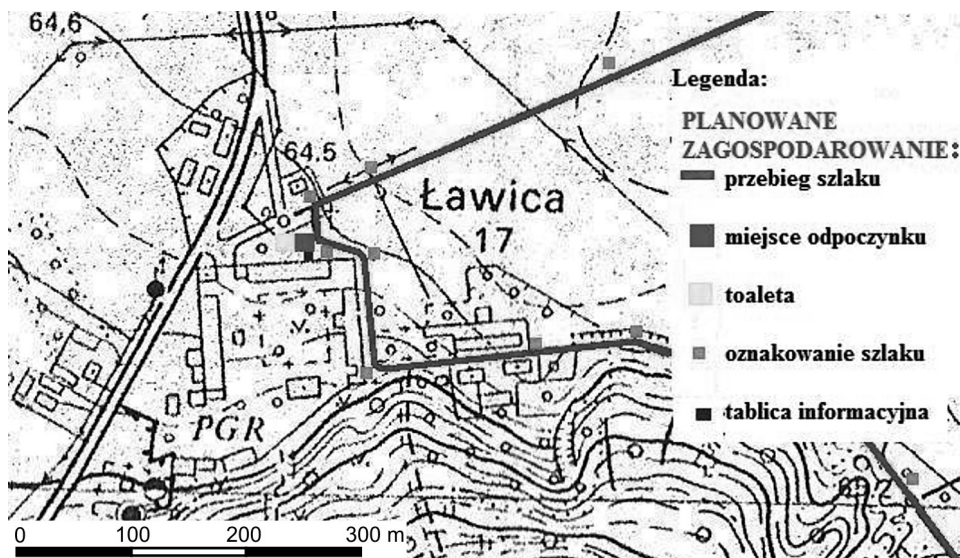
Źródło: www.wigry.win.pl/kwartalnik/nr10_niepel.html.

W Ławicy jest wystarczająco dużo miejsca na stworzenie dogodnego punktu postojowego. W obecnym zagospodarowaniu występuje tu plac zabaw, który może być wykorzystywany przez dzieci z dysfunkcjami narządów ruchu (z lekkim stopniem niepełnosprawności). Na terenie wsi, przy trasie szlaku, znajduje się sklep spożywczy, który również może służyć turystom przemierzającym szlak.

W celu odpowiedniego zagospodarowania punktu postojowego należy stworzyć zadane miejsce, ze stolikami oraz ławkami, które zapewnią ochronę przed deszczem i nadmiernym nasłonecznieniem. Podłoże miejsca postojowego powinno zostać utwardzone. Można tu wykorzystać deski bądź płyty betonowe. Stoliki

ograniczone miejsce do zamontowania platformy.

Kolejnym przystankiem na trasie szlaku jest malowniczo położona wieś Ławica (mapa 4). Jest to doskonale miejsce na zorganizowanie punktu postojowego, które będzie oddalone od platformy widokowej o 0,78 km. Niestety, znajdujący się tu XIX-wieczny dwór jest obecnie niedostępny dla zwiedzających. Jednakże są inne obiekty warte zobaczenia, m.in. figura Matki Boskiej, która została niedawno odrestaurowana, oraz figura św. Antoniego.

Mapa 4. „Konwaliowy szlak bez barier” – koncepcja miejsca odpoczynku we wsi Ławica

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej 412.314 Góra, GUGIK, Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne, Poznań 1981, 1:10 000.

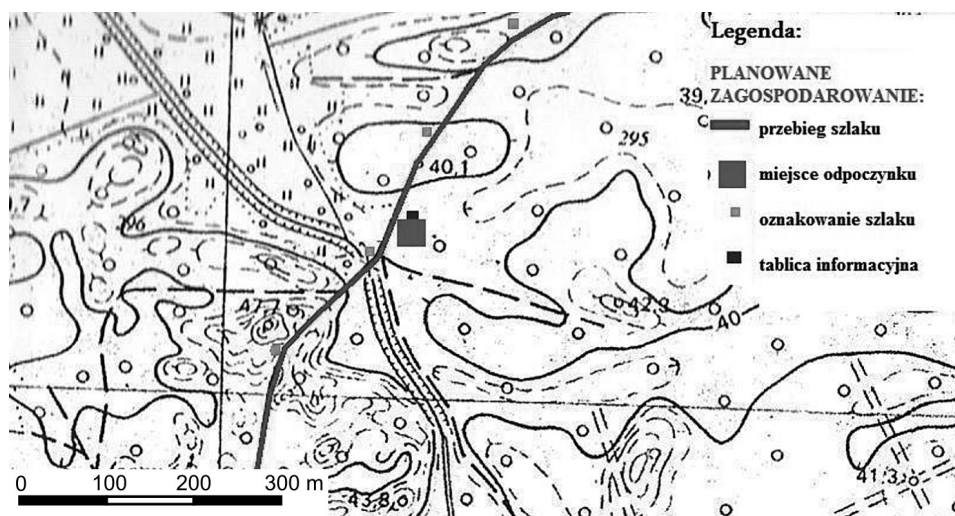
muszą być tak zaprojektowane, żeby można było swobodnie wjechać wózkiem inwalidzkim. Należy zastosować powiększony blat o głębokości 40–50 cm wraz z odpowiednią powierzchnią manewrową przy nim. Poza tym stoły powinny być pozbawione kantów, żeby nikt nie zranił się o nie.

Obok miejsca odpoczynku można postawić niewielki budynek z toaletą przystosowaną dla osób niepełnosprawnych, wyposażoną w szerokie drzwi, uchwyty przy sedesach, wnęki pod umywalkami umożliwiające wjazd wózkiem. W budynku tym należy odpowiednio umieścić włączniki na ścianach, żeby umożliwić samodzielną obsługę osobom niepełnosprawnym. Można też zastosować oświetlenie wyposażone w czujniki ruchu. Podłoga w budynku musi być pozbawiona progów, a posadzka wyłożona materiałem w pełni chroniącym przed poślizgiem.

Kolejny punkt postojowy zaplanowano mniej więcej w połowie drogi między wsią Ławica a jeziorem Głęboćzek, na 4,08 km trasy. Zlokalizowany jest on w lesie, 1,44 km od wsi Ławica, przy drodze gruntowej (mapa 5). W celu umożliwienia komfortowego odpoczynku oraz spożycia posiłku należy ustawić w tym miejscu stoły oraz ławki z zadaszeniem. Powinny one być przystosowane w podobny sposób jak na poprzednim punkcie postojowym. Miejsce to musi być także odpowiednio utwardzone oraz wyrównane (np. podłoże z desek).

Ponieważ przystanek usytuowany jest w lesie, istnieje tu możliwość zbierania owoców leśnych bądź grzybów. Niewątpliwie zajęcie to jest dostępne tylko dla osób z lekkim stopniem niepełnosprawności.

Czwarte miejsce odpoczynku zaplanowano przy brzegu jeziora Głęboćzek. Jest ono oddalone o 2,24 km od trzeciego punktu odpoczynku i 6,32 km od Chalina. Jest to miejsce bardzo atrakcyjne pod względem krajobrazowym, ale także daje wiele możliwości spędzenia wolnego czasu (mapa 6). Wymaga jednak odpowied-

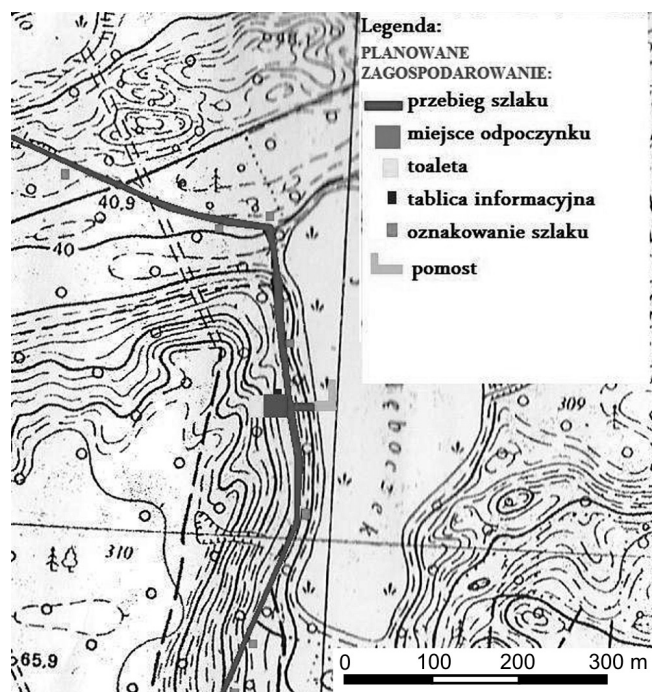

Mapa 5. „Konwaliowy szlak bez barier” – koncepcja miejsca odpoczynku nr 3

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej 412.314 Góra, GUGIK, Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne, Poznań 1981, 1:10 000.

niego zagospodarowania. W części dotyczącej podłoża szlaku przedstawiono propozycję zamontowania drewnianego pomostu wzdłuż brzegu jeziora, natomiast miejsce postoju miałyby być zlokalizowane w środkowym jego odcinku. W tym celu należałoby poszerzyć pomost oraz wprowadzić odpowiednie rozwiązania dla osób niepełnosprawnych. Właściwe zagospodarowanie wiąże się w tym miejscu z wycięciem niewielkiego fragmentu lasu. W punkcie postojowym, oprócz umieszczenia stolików i ławek, można zaproponować urządzenie kąpieliska lub miejsca do wędkowania.

Kąpielisko musi mieć pomosty umożliwiające zejście i wyjście z wody, ponadto musi być strzeżone przez ratownika wodnego i spełniać wymogi bezpieczeństwa, określone w *Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 6 maja 1997 r. w sprawie określenia warunków bezpieczeństwa osób przebywających w górach, pływających, kąpiących się i uprawiających sporty wodne*. Kąpielisko takie byłoby atrakcyjnym rozwiązaniem, zwłaszcza dla osób niepełnosprawnych. Zajęcia ruchowe w wodzie poprawiają nie tylko sprawność fizyczną, ale też psychiczną. Dodatkową zaletą jest fakt, że nawet osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności mogą uprawiać ten rodzaj rekreacji. Jednakże przepisy dotyczące wyznaczania i utrzymywania kąpielisk są dość restrykcyjne. W rozporządzeniu za kąpielisko prowizoryczne uznaje się: „teren położony nad obszarem wodnym, z plażą, przystosowany do sezonowego

Mapa 6. „Konwaliowy szlak bez barier” – koncepcja miejsca odpoczynku nad jeziorem Głębczek

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej 412.314 Góra, GUGIK, Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne, Poznań 1981, 1:10 000.

wykorzystania, z miejscem do kąpielii prowizorycznie oznakowanym oraz wyposażony w urządzenia sanitarne” (Dz.U. z 1997 r. nr 57, poz. 358). Kąpielisko należy zlokalizować tak, aby miało dogodnie ukształtowany brzeg i dno oraz dobre nasłonecznienie. Ponadto jest wymagana pozytywna opinia Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego oraz uzgodnienia z właściwym organem administracji samorządowej. W załączniku do rozporządzenia zawarte są informacje na temat warunków bezpieczeństwa na kąpielisku prowizorycznym, które dotyczą m.in. zapewnienia stałej kontroli przez ratowników lustra wody, oznaczenia strefy dla umiejących i nie umiejących pływać, wyposażenia kąpieliska w apteczkę i sprzęt medyczny pierwszej pomocy, wyposażenia kąpieliska w sprzęt ratunkowy i pomocniczy oraz ustawienia masztu wyposażonego w komplet flag informacyjnych. Utworzenie kąpieliska jest więc zadaniem trudnym, ale z pewnością znacznie zwiększyłoby atrakcyjność szlaku. Należy pamiętać, że pomosty umożliwiające zejście do wody osobom niepełnosprawnym muszą być odpowiednio przystosowane do tego celu. Może to być platforma wyposażona w poręcze oraz schody.

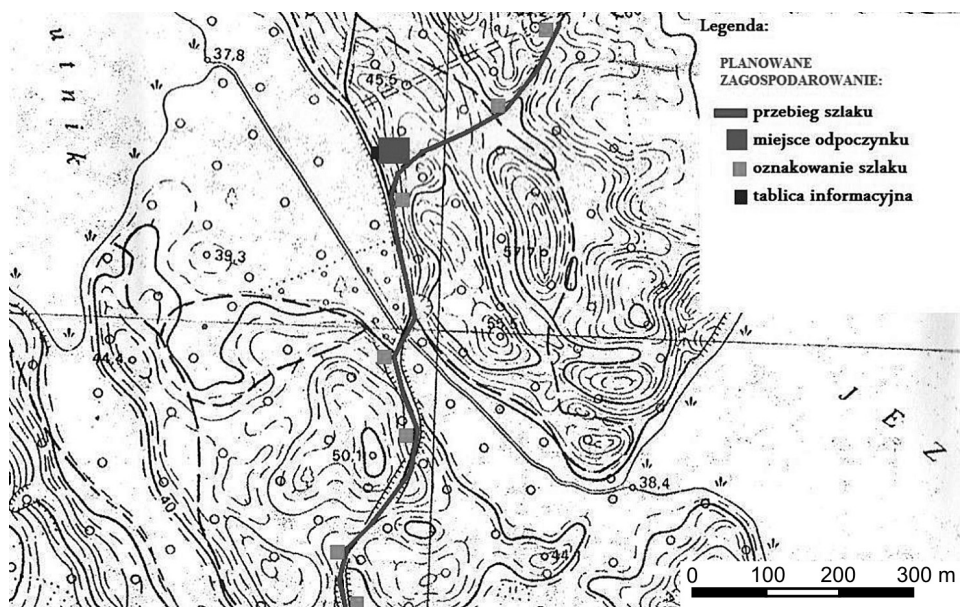
Rozwiązaniem alternatywnym dla kąpieliska jest urządzenie w tym punkcie miejsca do wędkowania. Zajęcie to także wpływa pozytywnie na kondycję psychiczną oraz fizyczną ludzi niepełnosprawnych ruchowo. Łagodzi zaburzenia emocjonalne, pozwala zapomnieć o chorobie, łagodzi nerwice, pomaga w relaksacji. W celu umożliwienia wędkowania należy zbudować pomost wyposażony w barierki. Może on być również zadaszony. Dla uatrakcyjnienia tego zajęcia można zaproponować wędkowanie ze sprzętu pływającego. Trzeba wówczas zbudować specjalną platformę z przystanią, która umożliwi bezpieczne przejście osoby niepełnosprawnej ruchowo do sprzętu pływającego i zejście na ląd.

W miejscu postoju warto zlokalizować toaletę przystosowaną dla osób niepełnosprawnych. Może to być mały budynek z pojedynczą kabiną. Aby nie zakłócał krajobrazu, obiekt ten może być drewniany, wtedy będzie współgrał z pozostałymi elementami zagospodarowania tego punktu odpoczynku. Miejsce to, ze względu na swoje usytuowanie, będzie miało określoną pojemność. Jednak należy pamiętać, że grupy turystów niepełnosprawnych nie powinny przekraczać 10 osób wraz z opiekunami. Przy zachowaniu tej zasady nie pojawią się problemy z korzystaniem z tego punktu.

Ostatni przystanek na szlaku zaplanowano w lesie, na drodze prowadzącej od jeziora Głęboczek do Chalina, na 8,25 km trasy, oddalony od poprzedniego punktu odpoczynku o 1,93 km (mapa 7). Przystanek ten może zostać podobnie wyposażony jak trzeci punkt postojowy, który również jest zlokalizowany w lesie. Zaproponowano tu zadaszone ławki oraz stoliki w miejscu zacienionym. Podłoże powinno zostać utwardzone.

Należy pamiętać o umieszczeniu koszy na śmieci przy wszystkich punktach postojowych oraz o ustawieniu tablic informacyjnych, określających położenie na szlaku i dalszy jego przebieg. Zestawienie wszystkich punktów odpoczynku przedstawiono w tabeli 29.

5. Oznakowanie szlaku nie może budzić najmniejszych wątpliwości. Jak wspomniano, planowany szlak pokrywa się z wytyczonymi wcześniej szlakami

Mapa 7. „Konwaliowy szlak bez barier” – koncepcja miejsca odpoczynku nr 5

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej 412.314 Góra, GUGIK, Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne, Poznań 1981, 1:10 000.

Tabela 29. Zestawienie proponowanych miejsc odpoczynku na trasie „Konwaliowy szlak bez barier”

Km	Rodzaj podłoża	Nr miejsca postoju	Proponowane zagospodarowanie	Charakterystyka
1,86	Drewniany pomost i droga gruntowa polna	1	Drewniany pomost z barierkami i zadaszeniem, stanowiący rodzaj tarasu widokowego	Miejsce to nie stanowi stricte punktu postoju, więc inne zagospodarowanie w postaci ławek i stołów nie będzie tu wprowadzone
2,64	Podłoże asfaltowe i droga gruntowa	2	Zadaszone miejsce ze stolikami i ławkami, toaleta przystosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych	W pobliżu znajduje się sklep spożywczy oraz plac zabaw, jest to odpowiednie miejsce na dłuższy odpoczynek i spożycie posiłku
4,08	Droga gruntowa leśna	3	Zadaszone miejsce ze stolikami i ławkami	Punkt zlokalizowany jest w lesie, w zacienionym miejscu. Zapewnia warunki do komfortowego wypoczynku

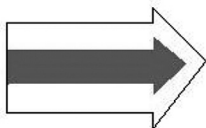
6,32	Drewniany pomost	4	Miejsce odpoczynku ze stolikami i ławkami oraz toaletą przystosowaną do potrzeb osób niepełnosprawnych. Można zaproponować tu również urządzenie kąpieliska lub miejsca do wędkowania	Punkt ten stwarza warunki do atrakcyjnego spędzenia wolnego czasu. Ponadto jest bardzo atrakcyjny pod względem krajobrazowym
8,25	Droga gruntowa leśna	5	Zadaszone miejsce ze stolikami i ławkami z utwardzonym podłożem	Punkt zaproponowany jest w lesie, w zacienionym miejscu

Źródło: opracowanie własne.

turystycznymi pieszymi: niebieskim i czarnym oraz rowerowym (niebieskim). Dla ułatwienia orientacji na wyznaczonej trasie proponuje się wprowadzenie dodatkowych oznaczeń – tablic wskazujących kierunek wędrówki (ryc. 1), jak również odległość do następnego punktu orientacyjnego-miejsca odpoczynku (ryc. 2). Należy też umieścić znaki informujące o lokalizacji toalet.

„Tablice drogowskazy” muszą być zainstalowane w polu widzenia osoby poruszającej się na wózku inwalidzkim, czyli na wysokości 125–160 cm, w widocznym miejscu, na kontrastowym tle, prostopadle lub skośnie do osi drogi, ścieżki. Na prostych odcinkach szlaku, bez skrzyżowań i rozwidleń, znaki powinny być rozmieszczone w odległości nie większej jak 200 m jeden od drugiego. W przypadku rozwidleń, skrętów należy wprowadzić odpowiednie strzałki, ułożone na obiekcie znajdującym się za drogą, ścieżką, w którą trzeba skręcić. Znaki te należy wprowadzić zgodnie z zasadami zawartymi w *Instrukcji...* (2007).

Ponieważ szlak ma służyć osobom niepełnosprawnym, należy umieścić na nim znaki informujące o tym fakcie. Dobrą propozycją wydaje się wprowadzenie przy każdym znaku piktogramu wózka inwalidzkiego (ryc. 3) z podpi-

Ryc. 1. Znak informacyjny – kierunek wędrówki
Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 2. Znak informacyjny – miejsce odpoczynku
Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 3. Piktogram – wózek inwalidzki
Źródło: www.gmv.pl/dzwigi/handicapped.html.

Fot. 11. Oznakowanie szlaku w słowackiej części Tatr

Źródło: www.pit.org.pl.

sem „Trasa dla niepełnosprawnych”. Rozwiązanie takie stosowane jest np. w słowackiej części Tatr, w ramach realizacji projektu *Tatry bez barier* (fot. 11).

Ważnymi elementami infrastruktury szlaku są tablice informacyjne. Powinny one zawierać różnorodne informacje dotyczące przebiegu szlaku. Istotne jest właściwe ich ustawienie. Należy pamiętać, że swobodny dostęp do nich powinny mieć także osoby poruszające się na wózkach inwalidzkich. Dlatego górna krawędź tablicy powinna znajdować się nie wyżej niż

160 cm od poziomu podłoża, a dolna nie niżej niż 70 cm. Tablice informacyjne powinny zostać umieszczone przy każdym miejscu odpoczynku, wówczas osoby przemierzające szlak będą mogły dokładnie zapoznać się z ich treścią.

Dla osób niepełnosprawnych ruchowo duże znaczenie ma podłoże, po jakim się poruszają. Warto zatem przedstawić informacje o rodzaju i stanie dróg. Można to zrobić przy wykorzystaniu map, stosując specjalne oznaczenia (sygnatury). Należy też zawrzeć informację o sezonowej niedostępności niektórych dróg, związanej z roztopami oraz intensywnymi opadami deszczów. Tablice powinny przyciągać uwagę turystów, dlatego trzeba wykonać je starannie. Ich rozkład musi być przejrzysty i czytelny, czcionka łatwa do odczytania, kontrastowa w stosunku do tła. Nie bez znaczenia jest odpowiedni dobór kolorów.

Najważniejszą rolę spełniać będzie tablica informacyjna w końcowym punkcie szlaku. Powinna się znaleźć na niej mapa szlaku wraz z opisem jego przebiegu. Na trasie ustawić można gabloty edukacyjne, zawierające informacje o występujących w parku gatunkach roślin i zwierząt oraz z zakresu ochrony przyrody. Gabloty można także ustawić w miejscach odpoczynku.

6. Możliwości spędzania wolnego czasu na szlaku i w jego otoczeniu będą dostosowane do potrzeb osób w różnym wieku. Oprócz oferty turystycznej, proponowanej przez Ośrodek Edukacji Przyrodniczej w Chalinie, turyści będą mogli skorzystać z zajęć w plenerze. Dla dzieci i młodzieży można zaplanować zabawy edukacyjne związane z występującymi w parku rodzimymi gatunkami roślin i zwierząt oraz z zakresu ochrony przyrody. Przed wyjściem na szlak można zaopatrzyć młodzież w klucze do oznaczania drzew, krzewów oraz innych roślin na podstawie wyglądu liści, nasion i owoców. Podczas wędrowki można wspólnie rozpoznawać gatunki na trasie wycieczki. Należy jednak uprzedzić wcześniej, aby nie zrywano owoców, nasion ani liści. Wędrowka po szlaku stanowi doskonałą okazję do nauki posługiwania się kompasem oraz orientowania w terenie. Zajęcia te powinny być skierowane do dzieci i młodzieży w wieku szkolnym (gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym).

Ryc. 4. Przód i tył tablicy edukacyjnej
Źródło: opracowanie własne.

Dzieci i młodzież szkolna chętnie biorą udział w konkursach plastycznych czy fotograficznych. Dlatego warto zachęcić do organizowania takiej formy zajęć. Można poprosić, żeby podczas wędrowki dzieci robiły zdjęcia lub po jej zakończeniu namalowały to, co im się najbardziej podobało. Zajęcia takie mogą być realizowane w trakcie wędrowek grupowych. Na szlaku wskazane są tablice obrotowe o wymiarach 300 × 420 mm zawierające na jednej stronie zdjęcia wybranych gatunków drzew, ptaków, grzybów, zwierząt i zagadki dotyczące danego gatunku, a na odwrocie ich nazwy oraz odpowiedzi (ryc. 4). Można je także ustawić we wsi Ławica, przy placu zabaw. Dzieci korzystające z niego będą mogły nauczyć się rozpoznawać najbardziej popularne gatunki roślin i zwierząt.

Osobom dorosłym i starszym proponuje się wędkowanie, fotografowanie, obserwację przyrody oraz zbieranie grzybów i owoców leśnych (w przypadku osób z lekkim stopniem niepełnosprawności). Turyści mogą też przy użyciu klucza do oznaczania gatunków roślin i zwierząt poszerzać swoją wiedzę z zakresu gatunków rodzimych występujących na terenie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego.

7. Promocja wiedzy o „Konwaliowym szlaku bez barier” stanowi integralną część planowania przebiegu, zagospodarowania i wykorzystania szlaku. Osobom z dysfunkcjami narządów ruchu należy zaprezentować korzyści płynące z uprawiania turystyki i rekreacji, a także szeroko propagować informacje na temat udogodnień, jakie wprowadzono na szlaku z myślą o osobach z utrudnioną mobilnością. Szlak można popularyzować w szkołach dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej ruchowo, w ośrodkach rehabilitacyjnych, w stowarzyszeniach oraz organizacjach działających na rzecz osób z dysfunkcjami narządów ruchu. Informacje o szlaku można rozpowszechniać za pomocą Internetu (ogłaszając się na stronach wyżej wymienionych instytucji) oraz poprzez rozprowadzanie wcześniej przygotowanych ulotek.

W materiałach reklamowych powinny znaleźć się wiadomości o Ośrodku Edukacji Przyrodniczej w Chalinie i oferowanych na miejscu zajęciach i atrakcjach oraz o zaproponowanym szlaku i wprowadzonych udogodnieniach. Przygotowana oferta reklamowa musi zawierać przede wszystkim rzetelne informacje, zgodne z rzeczywistością, musi być regularnie aktualizowana, wiarygodna, dokładna, potwierdzać, że dane miejsce jest bezpieczne. Katalog czy inny tego

typu materiał reklamowo-informacyjny nie może ograniczać się tylko do prezentacji ogólnej budynku ośrodka, ale musi przedstawiać konkretne przykłady i rozwiązania, które ułatwiają pobyt osobom z różnymi dysfunkcjami. W materiałach promocyjnych należy zamieścić fotografie np. gościa niepełnosprawnego, który załatwia formalności w recepcji, mającej część przystosowaną do potrzeb osób poruszających się na wózku, lub zdjęcie obrazujące wnętrze pokoju bądź toalety dostosowanej do przyjęcia osób na wózku. Trzeba wizualnie udowodnić wszystkie udogodnienia i zlikwidowane bariery. Turysta z dysfunkcjami nabierze wówczas przekonania i zaufania do takiego miejsca. Należy podkreślać fakt, że proponowany szlak został pozbawiony barier. Trzeba również wspomnieć o zalecie szlaku, którą jest usytuowanie w niewielkiej odległości od Poznania, co sprawia, że może on być celem wyjazdów znacznej liczby turystów. Ponadto powinno się zwrócić uwagę na fakt, że długość szlaku umożliwi odbycie jednodniowej wycieczki, podczas której turysta może aktywnie wypocząć, ale również zregenerować siły i poznać piękno otaczającej go przyrody. Warto więc zaznaczyć, że teren ten jest idealnym miejscem wypoczynku dla osób niepełnosprawnych, dla których dłuższy wyjazd i pokonywanie większych odległości stanowią często bariery niemożliwe do pokonania.

Mając też na względzie barierę finansową, utrudniającą osobom niepełnosprawnym uprawianie turystyki, należy zaznaczyć w materiałach reklamowych, że przyjazd do Chaliny będzie tanim wyjazdem, osiągalnym dla wielu osób. Turysta niepełnosprawny zwraca szczególną uwagę na wiarygodny i czytelny przekaz, który wskazuje na zapewnienie mu poczucia bezpieczeństwa ze strony organizatorów. Dlatego niezwykle ważne jest nawiązanie przyjaznych relacji między turystą niepełnosprawnym a gospodarzami. Goście niepełnosprawni nie mogą wzbudzać sensacji, niechęci czy litości. Powinni mieć także zagwarantowaną możliwość dokonania podstawowych napraw sprzętu, który jest im niezbędny do funkcjonowania.

W celu popularyzacji wiedzy o ośrodku w Chalinie i proponowanym szlaku można zaplanować prowadzenie szkoleń o turystyce osób niepełnosprawnych. Szkolenia mogłyby dotyczyć osób niepełnosprawnych ruchowo, ale też niewidomych, ze względu na fakt, że w okolicy Chaliny planowane są szlaki dostosowane do potrzeb osób niewidomych i niedowidzących. Zaletą szkoleń mogłoby być zapoznanie uczestników z funkcjonowaniem szlaków i zaprezentowanie wprowadzonych udogodnień. Zakres szkoleń może obejmować różnorodną problematykę: pomoc osobom o różnym stopniu i rodzaju niepełnosprawności, sposób komunikowania się, jak również stosunek do klienta niepełnosprawnego. Zwłaszcza na fakt, że turystyka osób niepełnosprawnych staje się coraz większą niszą gospodarki turystycznej, zainteresowanie takimi szkoleniami powinno być dość duże.

Należy uczynić wszystko, żeby turysta niepełnosprawny poczuł się turystą pełnoprawnym. Trzeba zachęcać osoby niepełnosprawne do uczestnictwa w różnych formach turystyki, w tym do turystyki na obszarach cennych przyrodniczo. Warto też promować hasło „Przyroda uczy najpiękniej”.

Justyna Przybylska

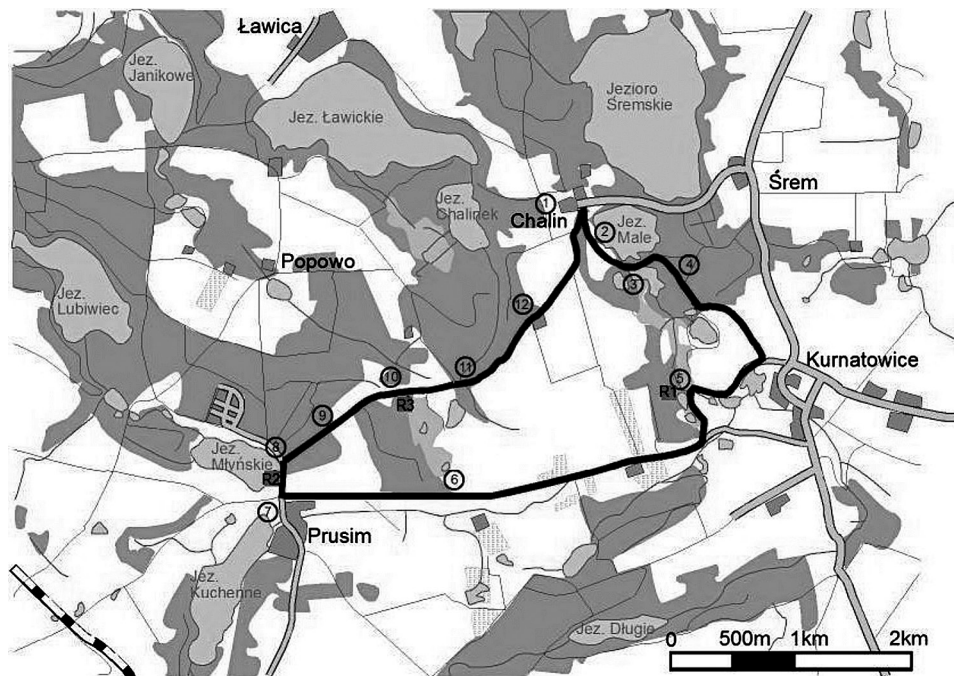
6.1.2. „Fiołkowy trakt bez barier”

1. Proponowany szlak przebiega przez południowo-zachodnią część Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Prowadzi przez porośnięty lasami pagórkowaty teren pojezierza, ukształtowany przez lądolód, który pozostawił po sobie liczne wzgórza morenowe, doliny rzek i polodowcowe jeziora. Poza walorami przyrodniczymi szlak umożliwia zapoznanie się z kulturą Olendrów i obejrzenie zabytkowych dworów z parkami. Projektowany szlak ma długość 10,5 km. Rozpoczyna się i kończy w Chalinie, tworząc pętlę biegnącą przez takie miejscowości, jak Kurnatowice i Prusim.

Wędrówka rozpoczyna się i kończy przy Ośrodku Edukacji Przyrodniczej w Chalinie. Chalin to nieduża miejscowość Pojezierza Międzychodzko-Sierakowskiego, leżąca między jeziorami Śremskim i Małym. Wieś ta składa się z kilku gospodarstw, folwarku (XX-wieczna stodoła i owczarnia z 1866 r.) i zespołu dworsko-parkowego. Dwór w Chalinie to neobarokowy parterowy budynek wzniesiony w połowie XIX w. dla Apolinarego Kurnatowskiego, ówczesnego właściciela wsi (Łęcki 2003). Obecnie ma tu swoją siedzibę Ośrodek Edukacji Przyrodniczej należący do Zespołu Parków Krajobrazowych Wielkopolski.

We dworze mieści się kolekcja przyrodnicza z eksponatami zwierząt, roślin i minerałów oraz imitacja jaskini. W ośrodku odbywają się zajęcia na temat ochrony środowiska i poznawania przyrody. Ośrodek w Chalinie ma pełne zaplecze noclegowo-gastronomiczne przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych, które mieści się w zbudowanej obok dworu oficynie. Dwór otoczony jest czterohektarowym parkiem w stylu angielskim, w którym zobaczyć można ciekawe okazy dendrologiczne – wiekowe drzewa takie, jak: kasztan jadalny (*Castanea sativa*), platan klonolistny (*Platanus acerifolia*) czy choina kanadyjska (*Tsuga canadensis*), będące pomnikami przyrody, oraz dąb wyhodowany z żołądki sławnego dębu „Robin Hood” z lasu Sherwood. Tuż za parkiem znajduje się wigwam i ogród ziołowo-kwiatowy. Z Chalina projektowany szlak mógłby prowadzić w kierunku południowo-wschodnim brzegiem Jeziora Małego.

Jezioro Małe to zbiornik o powierzchni 20,5 ha, o maksymalnej głębokości sięgającej ponad 23 m. Jest to jezioro typu polodowcowego, oczko wytopiskowe. Położone jest w rynn timer polodowcowej, którą wykorzystuje przepływająca przez nie Struga Śremska. Ma ono regularny kształt zbliżony do koła i niezbyt urozmaiconą linię brzegową. Jest to zbiornik o stromych brzegach z wąskim pasem roślinności przybrzeżnej (trzcina, pałka wąskolistna, sitowie, tatarak). Na zachodnim brzegu jeziora istnieje prześwit między otaczającymi zbiornik drzewami pozwalający bliżej przyjrzeć się tym roślinom oraz wiekowemu powalonemu dębowi. W pobliżu znajduje się również osobliwa stara wiśnia (*Cerasus vulgaris*), w której pnium widoczne są liczne dziuple zamieszkałe przez dzięcioły. A wśród przybrzeżnej roślinności żyją tutaj takie ptaki, jak kaczka krzyżówka czy łyska, napotkać można czaplę siwą i łabędzia niemego. Idąc dalej w stronę starego żelaznego mnicha stawowego, po prawej stronie szlaku zobaczyć można urokliwie położone stawy. Są to cztery stawy

Mapa 8. Proponowany przebieg szlaku „Fiołkowy trakt bez barier”

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów ZPK.

rybne otoczone od południa i południowego wschodu stokami porośniętymi lasem bukowym. Co pewien czas woda jest z nich całkowicie usuwana. Wtedy też widoczne są wystające z dna pniaki pozostałe po ściętych drzewach. Idąc dalej szlakiem, który biegnie groblą między stawami, dochodzi się do pobliskiego lasu bukowego.

Las porastający teren w okolicy Jeziora Małego jest nazywany buczyną pomorską. Jest to zbiorowisko roślinne silnie związane z występującymi również tutaj formami morenowymi. Drzewostan ten zdominowany jest przez buka zwyczajnego (*Fagus sylvatica*) – drzewo o szerokiej koronie i srebrzystoszarej, gładkiej korze. Występuje też niewielka domieszka dębu, graba i jaworu. Warstwa krzewów jest słabo wykształcona, najczęściej składa się z podrostu bukowego. W runie zobaczyć można takie gatunki charakterystyczne dla buczyny, jak trujący zawilec żółty (*Anemone ranunculoides*) czy marzanka wonna (*Galium odoratum*), objęta częściową ochroną gatunkową w Polsce, roślina lecznicza, stosowana jako przyprawa cukiernicza, lecz w dużych ilościach trująca. Tuż przy szlaku spotkać można okazy takich roślin, jak: fiołek leśny (*Viola reichenbachiana*), dąbrówka rozłogowa (*Ajuga reptans*) czy jasnota purpurowa (*Lamium purpureum*). Okazy fiołka leśnego występują licznie na całej trasie i z tego względu zaproponowano „Fiołkowy trakt bez barier” jako nazwę szlaku. Następnie szlak wychodzi z lasu bukowego i poprowadzony jest na skarpie, z której roztacza się widok na niewielki zbiornik wodny obfitujący w zarośla trzcinowe.

Kolejnym etapem wędrowki byłoby przejście starą aleją drzew owocowych aż do wsi Kurnatowice, której zabudowania pojawiają się po lewej stronie. Potem podziwiać można liczne jeziora, usytuowane w zagłębieniach wśród pól o zróżnicowanym ukształtowaniu terenu i kęp drzew. Dalej proponowany szlak prowadzi do „Zielonej Doliny”.

„Zielona Dolina” to urokliwie położone łowisko. Obejmuje ono pięć zbiorników wodnych. Najpierw szlak dociera do dwóch jezior, gdzie zaobserwować można przepływ wody ze zbiornika wyżej położonego do niższego. Następnie, mijając zabudowania gospodarcze i domostwo właścicieli łowiska – do kolejnych trzech, większych akwenów będących stawami rybnymi, które są miejscem bytowania wielu kaczek krzyżówek oraz łabędzi niemych. Tutaj właśnie, nad strumieniem, obok uprawy orzecha włoskiego, zaplanowane jest pierwsze miejsce na odpoczynek.

Po zregenerowaniu sił proponowanym szlakiem prowadzącym na południe można dotrzeć do młodego świerkowego lasu, gdzie widoczne są liczne ślady bytowania dzików. Zobaczyć tutaj można ich buchtowiska, a często i same dziki. Dalej szlak biegnie wzdłuż asfaltowej, bardzo rzadko uczęszczanej drogi do Prusimia. Mijając ostatnie zabudowania Kurnatowic, zanurza się w borze sosnowym, najbardziej charakterystycznym i najczęściej spotykanym zbiorowiskiem leśnym w naszym kraju. Bory sosnowe występują na ubogich i suchych siedliskach piaszczystych, takich jak np. piaski i żwiry akumulacji wodnolodowcowej oraz piaski rzecznych tarasów akumulacyjnych. W warstwie drzew mają niemal wyłącznie sosnę o smukłych pniach. W podszycie rośnie jałowiec, żarnowiec i jarząb. Runo jest pod względem ilości gatunków ubogie. Występują tu wrzosy, mchy i porosty. Następnie szlak wiedzie do miejscowości Prusim, gdzie planowane jest utworzenie skansenu Olendrów¹.

W Prusimiu nad Jeziorem Kuchennym zlokalizowany jest zespół dworsko-pałacowy, dawna posiadłość niemieckiej rodziny von Reiche. Na jej terenie zachował się dwór z pierwszej połowy XIX w., obok niego piętrowy spichlerz z 1846 r. i XIX-wieczne kamienne zabudowania folwarczne. Zabytkowy dwór i spichlerz, wcześniej bardzo zaniedbane, w obecnym czasie są odnawiane, a w odrestaurowanych wnętrzach powstają luksusowe apartamenty (dwór) i pokoje hotelowe wraz z zapleczem gastronomicznym (spichlerz). Na terenie sześćohektarowej posiadłości utworzony zostanie skansen „Olandia”, który ukazywać ma kulturę tej ludności złożonej z osadników przybyłych z Fryzji i Niderlandów w XVI i XVII w. Była to ludność wyznania menonickiego potocznie zwana właśnie Olędrami lub Olandrami. W skansenie można będzie zobaczyć piec olenderski wykonany w oryginalnej technologii, czynny i wykorzystywany do wypieku chleba. W starym spichlerzu zlokalizowano salę z ekspozycją przedstawiającą historię osadnictwa olenderskiego i galerię z rękodziełem. Poza tym w skansenie można będzie obejrzeć ekspozycje prezentujące sceny z życia codziennego Olendrów, poznać ich narzędzia rolnicze wykorzystywane w pracy czy elementy typowych olenderskich zabudowań gospodarczych, np. oryginalne koło młyńskie o średnicy ponad półtora metra.

¹ <http://www.olandia.pl/skansen-olenderski/idea/fundacja-olendrzy-dla-polski>.

Dalej proponowany szlak wiedzie przez Prusim w kierunku północnym. Za skrzyżowaniem z drogą prowadzącą do Kamionnej, po lewej stronie, ustawiona jest stara armata i tablica informacyjna ukazująca historię rodziny Taylorów, żyjących na tych terenach w czasach napoleońskich i walczących w powstaniu kościuszkowskim. Po drodze można odpocząć na jednej z oryginalnych ławeczek nazwanych żeńskimi imionami („Stefka”, „Irenka” czy „Frانيا”), ale kilkaset metrów dalej jest przy Jeziorze Młyńskim miejsce odpowiednie na dłuższy wypoczynek, gdzie też prowadzi proponowany szlak.

W niedużej odległości od Jeziora Młyńskiego, na rozwidleniu dróg do Popowa i Chalina, znajdują się pozostałości cmentarza ewangelickiego. Zachowały się tylko fragmenty bramy, dwa ceglane słupy i niewielkie pozostałości nagrobków. Miejsce to otaczają stare drzewa. Wśród nich są pomniki przyrody: dwie lipy drobnolistne (*Tilia cordata*) i dwa, o rzadko spotykanych rozmiarach, żywotniki zachodnie (*Thuja occidentalis*). Na tym zapomnianym cmentarzu licznie rośnie śnieżyczka przebiśnieg (*Galanthus nivalis*) i fiołek leśny (*Viola reichenbachiana*). Występuje też rzadko rosnący dziko barwinek pospolity (*Vinca minor*), a wiele drzew jest porośniętych bluszczem pospolitym (*Hedera helix*), zimozielonym pnączem.

W pobliżu starego cmentarza znajdują się „Prusimskie Hawaje”. Jest to potoczna nazwa urokliwej plaży nad Jeziorem Młyńskim, gdzie odbywają się m.in. takie imprezy, jak maraton pływacki czy coroczne Grand Prix w siatkówce plażowej o Puchar Wójta Gminy Kwilcz, ale przede wszystkim jest to drugie planowane miejsce do odpoczynku. Dalej projektowany szlak prowadzi na północny wschód drogą do Chalina. Po lewej stronie rośnie żyzny wielogatunkowy las z bukiem, dębem, sosną i klonem, z bogatym runem. Po prawej stronie szlaku ciągnie się szpaler wierzb wiciowych (*Salix viminalis*). Aleje wierzbowe są naturalnym elementem krajobrazu rolniczego Polski. Na otaczających polach zaobserwować można liczne wytopiskowe oczka śródpolne. Szlak, wybiegając z wierzbowej alei, prowadzi skarpą nad malowniczą doliną.

Część położonej po lewej stronie szlaku doliny zajmują nadal grunty rolne, mimo trudności napotykanych przy pracach na terenie o znacznych spadkach, część stanowi prywatną posiadłość, na którą składa się m.in. duże domostwo położone nad malowniczym jeziorkiem. Na skraju doliny, tuż przy trasie, podziwiać można robinie akacjowe (*Robinia pseudoacacia*) z ciekawymi naroślami, tzw. różami, na sękach tworzącymi wzór na korze przypominający właśnie paki róż, oraz dwa sporych rozmiarów głązy narzutowe. Kilkaset metrów dalej leży kolejny głąz narzutowy z pamiątkową tablicą.

Na polach w pobliżu miejscowości Popowo 10 marca 1769 r. w bitwie z rosyjskim korpusem interwencyjnym poległo 300 konfederatów barskich. Tego dnia jako tylna straż wycofującego się do Międzychodu pułkownika Ignacego Skarbka Malczewskiego walczyli z 1600 kozakami pod wodzą majora Johana von Drewitza. Wszyscy zginęli, a krwawa bitwa pod Popowem była ostatnim epizodem walk konfederackich na tym terenie. Dlatego na rozwidleniu dróg ludność powiatu międzychodzkiego ufundowała tablicę na ogromnym głązie narzutowym, upamiętniającą to tragiczne wydarzenie.

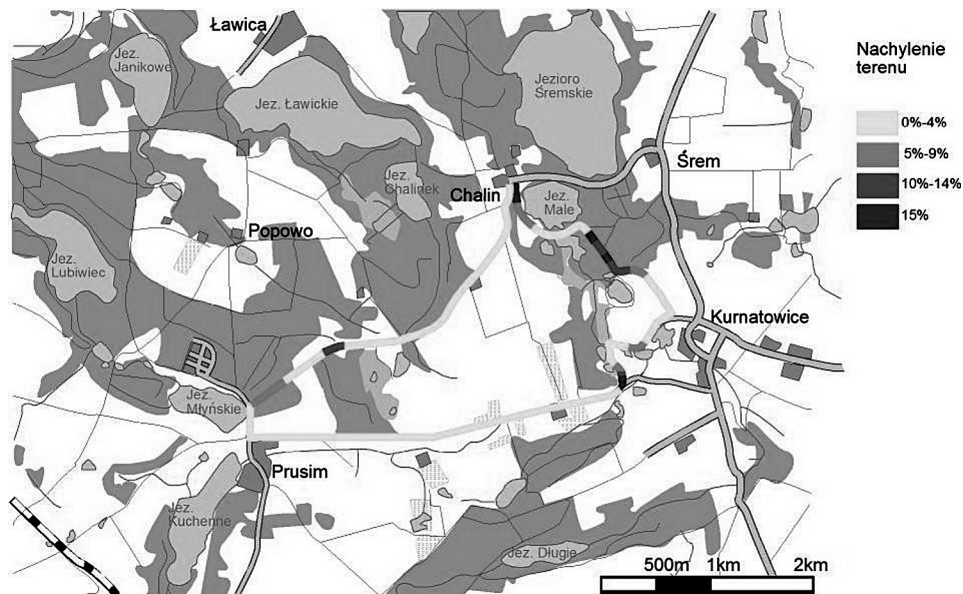
Mijając głaz, szlak dociera do wilgotnego siedliska leśnego – olsu. Dostrzec tutaj można charakterystyczne dla tego typu zbiorowisk podłoże, na którym rośnie las o strukturze kępkowo-dolinkowej. Las ten jest okresowo zalewany wodą z pobliskiego cieku wodnego, lecz zagłębienia między kępami są stale wilgotne i rosną tutaj gatunki roślin charakterystycznych dla bagien. Las ten tworzy głównie olsza czarna (*Alnus glutinosa*) z domieszką brzozy omszonej (*Betula pubescens*). Następnie proponowana trasa wiedzie przez ponadstuletni las dębowo-bukowy, dalej wzdłuż młodej buczyny aż do Jaru Chalińskiego. Jar koło Chalina to rynna polodowcowa, w której położone jest jezioro Chalinek i wypływająca z niego struga. Szlak prowadzi na skraju 150-letniego lasu bukowego, który porasta zbocze rynny, urozmaicone licznymi rozcięciami erozyjnymi powstałymi wskutek spływu wód opadowych. Las ten to również buczyna pomorska, czyli zespół tzw. żyznej buczyny niżowej. W runie tego drzewostanu zobaczyć można takie gatunki, jak marzanka wonna czy szczyr trwały (*Mercurialis perennis*).

Na przeciwległym zboczu rynny zaobserwować można malowniczy bór sosnowy z domieszką brzozy, której białe pnie są doskonale widoczne. Dalej szlak prowadzi do Chalina drogą obsadzoną jabłonią, wśród których odnaleźć można 20 starych odmian, obecnie już coraz rzadziej występujących. Wychodząc z alei jabłoniowej, trasa prowadzi obok pozostałości zabudowań starego folwarku wzniesionego z łupanych głazów narzutowych, a potem do Dworu w Chalinie, będącego końcem szlaku.

2. Pod względem dostępności szlaku dla osób z niepełnosprawnością ruchową największym utrudnieniem okazał się stan nawierzchni proponowanych tras. Występuje na nich nieutwardzone podłoże i nierówności, które powodują zmęczenie. Sypki piasek i żwir, ale również grząskie błoto, sprawiają, że przejazd wózkiem inwalidzkim jest utrudniony. Na stan szlaków wpływają też nierówności, takie jak wystające korzenie i skały czy roślinność. Także strome podejścia i zjazdy są utrudnieniem. Dlatego przeprowadzono analizę przebiegu szlaku pod tym właśnie względem. Innym aspektem warunkującym komfort poruszania się trasą tej grupy jest jej nachylenie.

Szlak dla osób z niepełnosprawnością ruchową powinien przebiegać po terenie o spadkach nieprzekraczających 15% (zmiana wysokości o 15 m, na 100 m długości szlaku). Duże nachylenie terenu dyskwalifikuje obszar jako przystępny dla tej grupy. Na mapie 9 przedstawiono przebieg szlaku z uwzględnieniem spadków terenu. Jak z niej wynika, na odcinku pomiędzy Chalinem a Kurnatowicami występuje zróżnicowanie nachylenia podłużnego szlaku. Waha się ono od 0% (teren płaski) do 15% (znaczne spadki terenu, utrudniające poruszanie się osobom o ograniczonej mobilności). Biorąc pod uwagę, że grupa turystów niepełnosprawnych ruchowo nie powinna być zbyt liczna, a każdej osobie powinien towarzyszyć opiekun, należy uznać, że szlak jest możliwy do przebycia. Wędrówka wymaga jednak zwiększonego wysiłku zarówno ze strony osoby z niepełnosprawnością, jak i jej opiekuna.

Szlak na odcinku od ostatnich zabudowań wsi Kurnatowice do Prusimia, gdzie wiedzie wzdłuż rzadko uczęszczanej drogi asfaltowej o znikomym natężeniu ruchu kołowego, w ogóle nie nastęrcza trudności w poruszaniu się osobom z nie-

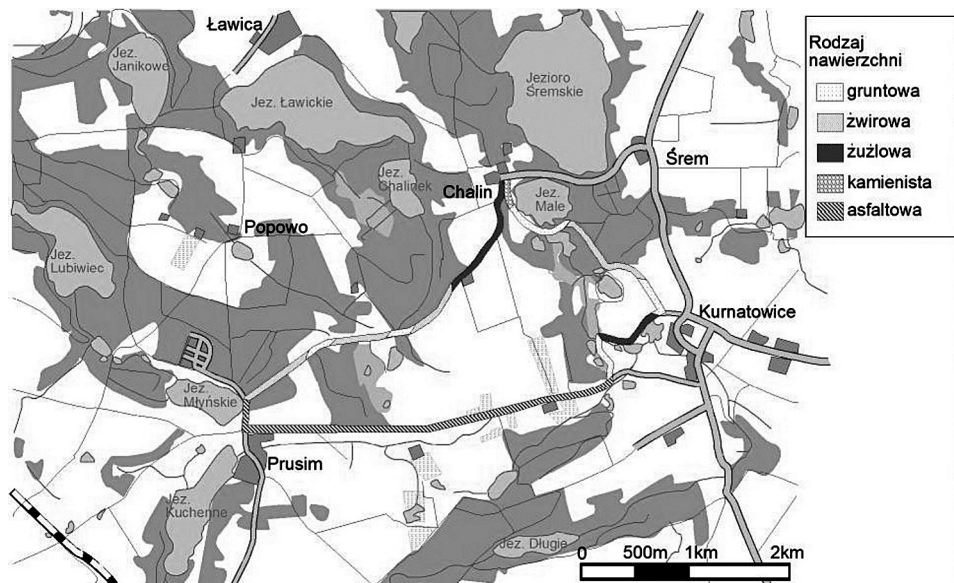

Mapa 9. Spadki terenu po którym przebiega proponowany „Fiołkowy trakt bez barier”
 Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów ZPK.

pełnosprawnością ruchową. Również na odcinku między Prusimem a Chalinem zróżnicowanie terenu (spadki) nie jest duże. Nachylenie poprzeczne szlaku jest praktycznie równe 0% – nie występuje spadek ani w kierunku osi, ani poboczu szlaku, manewrowanie wózkiem i poruszanie się o kulach nie jest więc utrudnione. Na mapie 10 przedstawiony jest przebieg szlaku z uwzględnieniem rodzaju podłoża, po jakim prowadzi trasa. Poza odcinkiem między Kurnatowicami a Prusimem, gdzie szlak wiedzie wzdłuż drogi o nawierzchni bitumicznej, podłoże na trasie jest nieutwardzone. Ponieważ jednak w większości nawierzchnia szlaku jest żwirowa bądź żuźlowa, nawet podczas opadów deszczu trasa jest dostępna. Jedynie po ulewnych deszczach w miejscach, gdzie prowadzony jest wywóz drewna z lasu bądź intensywne prace rolne (np. orka), w wyniku rozjechania odcinków szlaku przez ciężkie środki transportu mogą one stać się niedostępne. Na krótkich odcinkach występuje sporadycznie nawierzchnia gruntowa, która bywa (również ze względu na bliskość zbiornika wodnego – zwłaszcza w okolicy Jeziora Małego) po opadach deszczu czasowo niedostępna.

Na całej długości szlaku jego szerokość wynosi minimum 4 m, miejscami wzrastając do 6 m. Możliwy jest więc swobodny przejazd nie tylko jednego wózka inwalidzkiego, ale miejscami nawet trzech w jednym szeregu.

3. Analiza dostępności infrastruktury turystycznej dla osób z niepełnosprawnością ruchową Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie wskazuje, że jest on doskonałą bazą pobytową i wypadową dla tej grupy turystów. Dostęp do tego obiektu osobom na wózku inwalidzkim umożliwi pochylnia przylegająca do frontu budynku. Kąt nachylenia pochylni względem podłoża wynosi około 5°. Nie

Mapa 10. Rodzaj nawierzchni na proponowanym „Fiołkowym trakcie bez barier”

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów ZPK.

jest więc trudna do pokonania dla niepełnosprawnych. Jest to stabilna murowana konstrukcja, wyłożona antypoślizgowym gresem i ograniczona z obu stron poręczami wykonanymi z metalowych rur, gwarantującymi bezpieczeństwo. Drzwi wejściowe do ośrodka pozwalają na swobodny przejazd wózkiem, ich ciężar jest na tyle nieduży, że nie powinien sprawiać trudności w otwieraniu, a przeszklona jest tylko ich górna część. Recepcja znajduje się tuż przy wejściu i jedna ze stron kontuaru jest na poziomie pozwalającym na komfortowe załatwienie formalności meldunkowych. W części ogólnodostępnej, obok recepcji, znajduje się toaleta przystosowana dla osób z niepełnosprawnością ruchową. Ośrodek dysponuje trzema pokojami przygotowanymi na przyjęcie osób z niepełnosprawnością ruchową. Są to dwa pokoje dwuosobowe i jeden pokój jednoosobowy na parterze budynku. Pomieszczenia są łatwo dostępne, z możliwością szybkiej ewakuacji. Drzwi otwierają się do wewnątrz pokoi, a ich szerokość wynosi 90 cm, co umożliwia łatwy przejazd wózkiem. Podłogi w tych pomieszczeniach wyłożone są gładką wykładziną. Powierzchnia pokoi jest na tyle duża, że możliwe jest swobodne manewrowanie wózkiem inwalidzkim. W pokoju jednoosobowym istnieje możliwość dostawienia łóżka przeznaczonego dla opiekuna osoby niepełnosprawnej. Pokój jednoosobowy i jeden z dwuosobowych przylegające do siebie mają jedną wspólną łazienkę zlokalizowaną między nimi. Drugi z pokoi dwuosobowych ma własną. Obie łazienki są przystosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością ruchową. Zarówno nawierzchnia podłogi, jak i powierzchnia łazienki pozwala na bezpieczne i wygodne poruszanie się wózkiem inwalidzkim. Łazienki wyposażone są w natrysk z odchylanym siedziskiem i baterią w zasięgu ręki osoby na nim siedzącej. Pod umywalką i wokół niej pozostawiona jest przestrzeń pozwalająca

na podjazd wózkiem, a umieszczone nad nią lustro ma możliwość regulacji kąta nachylenia. Również usytuowanie miski ustępowej oraz zamontowana przy niej poręcz pozwala na łatwy dostęp i wygodę korzystania.

Dostęp do części gastronomicznej także nie sprawia problemów osobom z niepełnosprawnością ruchową. Powierzchnia sali jadalnej jest na tyle duża, że możliwe jest swobodne poruszanie się wózkiem między stolikami. Niestety wysokość blatów stołów wynosi tylko 65 cm ponad poziom podłogi, co uniemożliwia podjazd pod blat niektórych modeli wózków.

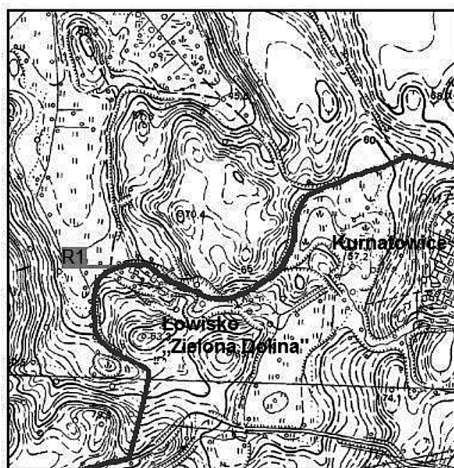
Również otoczenie ośrodka jest przyjazne osobom z niepełnosprawnością ruchową. Teren przed budynkiem oficyny i dworu jest wyłożony kostką granitową. Poprowadzone są ścieżki z tego samego materiału do wigwamu i ogródka ziołowego. Ekspozycja znajdująca się we dworze jest dostępna pod warunkiem pomocy ze strony innych przy pokonywaniu niewielkiego dziesięciocentymetrowego schodka przy wejściu.

Następnym obiektem turystycznym na szlaku jest Skansen Olenderski „Olandia”. Jest to kompleks będący obecnie w budowie. Jeden z pokoi na piętrze hotelu Spichlerz został przystosowany do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Na etapie budowy funkcjonuje winda mająca umożliwić dostęp na wyższe kondygnacje.

Plaża nad Jeziorem Młyńskim potocznie nazywana „Prusimskimi Hawajami” ze względu na nawierzchnię nie jest dostępna dla osób z niepełnosprawnością ruchową. Grząski piasek i roślinność na skraju plaży utrudniają poruszanie się wózkiem.

4. Adaptacja i niezbędne przystosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnością ruchową obejmują kilka etapów działań. Pierwszym etapem prac adaptacyjnych powinno być zlikwidowanie bądź znaczące zmniejszenie różnicy wysokości, czyli niwelacja terenu w taki sposób, aby spadki wynosiły nie więcej niż 15%, a najlepiej nie więcej niż około 10% w miejscach, gdzie były większe. Można tego dokonać za pomocą spycharki poprzez odspojenie i zebranie nadmiaru gruntu bądź poprzez nawiezienie materiału w obniżeniu terenu. Kolejną czynnością winno być utwardzenie podłoża na szlaku poprzez wykonanie nawierzchni asfaltowej bądź żwirowej lub żużlowej pod warunkiem znacznego zagęszczenia tego materiału w celu osiągnięcia większej jego stabilności i odporności na rozmywanie. Należy zadbać o odpowiedni drenaż, aby zabezpieczyć nawierzchnię przed szkodliwym działaniem filtracji wody opadowej, która może spowodować zmiany strukturalne w podłożu, a w konsekwencji powstawanie kałuż i nierówności na trasie utrudniających poruszanie się szlakiem.

Następną kwestią jest przygotowanie odpowiednich miejsc odpoczynku. Podstawowym wymogiem jest ich dostępność z linii szlaku oraz utwardzone i wyrównane podłoże. Należy również zadbać o odpowiednie zagospodarowanie miejsca odpoczynku. Stoły powinny być ustawione w takich odstępach od siebie, by zapewnić swobodę manewrowania wózkiem. Należałoby także bezpośrednio przy stołach pozostawić wolne miejsca, nie ustawiając z jednej strony stołu ławek. Blaty stołów winny cechować się taką wysokością (ok. 70–80 cm), aby osoba na wózku inwalidzkim mogła przysunąć się jak najbliższej stołu. W przypadku przygotowania paleniska

R1 miejsce odpoczynku
 — szlak

Mapa 11. Proponowana lokalizacja pierwszego miejsca odpoczynku na szlaku „Fiołkowy trakt bez barier”

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej w skali 1:10 000, arkusz Kwilcz, 412.332, GUGIK, Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne w Poznaniu, Poznań 1981.

R2 miejsce odpoczynku
 — szlak

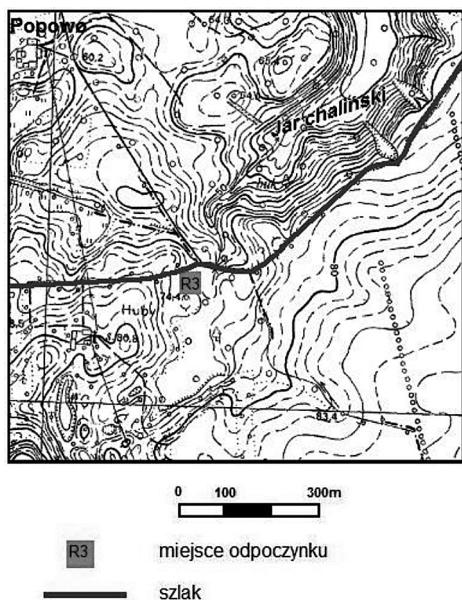
Mapa 12. Proponowana lokalizacja drugiego miejsca odpoczynku na szlaku „Fiołkowy trakt bez barier”

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej w skali 1:10 000, arkusz Kwilcz, 412.332, GUGIK, Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne w Poznaniu, Poznań 1981.

do organizacji ogniska, grilla nie należy otaczać go ławkami ze wszystkich stron, by zapewnić dostęp również osobom na wózkach.

Oczywista jest konieczność wyposażenia takich miejsc w toaletę przystosowaną do potrzeb osób z niepełnosprawnością ruchową. Niezbędne jest też wykonanie zadania o powierzchni dającej schronienie także grupie osób poruszających się na wózkach. Obiekty takie muszą mieć odpowiednią konstrukcję, by zbyt duża liczba wsporników zadania nie utrudniała przebywania pod nim osobom na wózkach. Zadaszenia takie winny być wyposażone w siedziska, by przy dłuższym czasie oczekiwania na zakończenie opadów osoby mające trudności w poruszaniu się, np. chodzące o kulach, mogły usiąść. Przy organizacji miejsca wypoczynku na plaży, nad Jeziorem Młyńskim w Prusimiu, należy zadbać o dostępność pomostu. Konieczne jest dostosowanie jego poziomu do poziomu plaży bądź zbudowanie podjazdu oraz otoczenie jego krawędzi balustradą zapewniającą bezpieczeństwo poruszania się.

Następne proponowane miejsce odpoczynku cechuje skromniejsze zagospodarowanie. Zostało ono ograniczone tylko do ławek, na których mogliby odpocząć strudzeni niepełnosprawni turyści (poruszający się bez pomocy wózków inwalidzkich), oraz przystosowanej toalety i tablicy informującej o dalszym przebiegu szlaku.

Mapa 13. Proponowana lokalizacja trzeciego miejsca odpoczynku na szlaku „Fioletowy trakt bez barier”

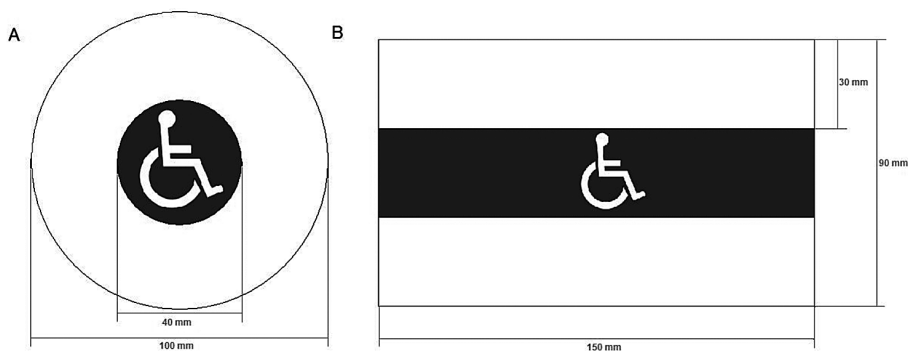
Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej w skali 1:10 000, arkusz Kwilcz, 412.332, GUGIK, Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne w Poznaniu, Poznań 1981.

bądź rozwidlenie dróg, by poprowadzenie turysty było prawidłowe i niebudzące żadnych wątpliwości, możliwe jest umieszczenie znaków nawet w mniejszej odległości.

Po dokonaniu powyższych adaptacji projektowany szlak na całej długości będzie dostępny dla osób z niepełnosprawnością ruchową. Jednak mimo jego dostępności zalecane jest, aby turyści z niepełnosprawnością ruchową odbywali wędrowkę w towarzystwie osób w pełni sprawnych, które w razie nieprzewidzianych sytuacji służyłyby pomocą pozostałym. Ze względu na specyfikę tej grupy turystów konieczność dostosowania tempa pokonywania szlaku do możliwości uczestników zaleca się grupy nie większe niż 10 osób. Wtedy to można przebyć szlak w sposób komfortowy, a wyjaśnienia i informacje przewodnika będą mogły być przekazywane w formie przystępnej dla turystów. W przypadku nieprzeprowadzenia prac modernizacyjnych możliwe jest wykorzystanie szlaku na odcinku od Kurnatowic do Chalina. Inną alternatywą (odnoszącą się do mniej doświadczonych niepełnosprawnych turystów) jest wykorzystanie proponowanego szlaku tylko na odcinku do Prusimia do Chalina. Osoby z niepełnosprawnością ruchową mogłyby być dowożone do Prusimia, następnie zwiedzić Skansen Olen-derski i przebyć dalej szlak do Chalina.

Wszystkie tablice (zarówno informujące o przebiegu i długości szlaku, jak i opisujące mijane obiekty kulturalne czy przyrodnicze) winny być umieszczone na odpowiedniej wysokości – najlepiej w przedziale od 100 do 160 cm od podłoża. Oznakowanie przebiegu szlaku winno być umieszczone na wysokości wzroku osoby poruszającej się na wózku, czyli około 130–140 cm nad poziomem podłoża. Przy tworzeniu oznakowania najlepiej wyróżniającego proponowany szlak wśród innych można wykorzystać międzynarodowy znak niepełnosprawności przedstawiający osobę na wózku inwalidzkim. Taki piktogram wykonany na drzewach, głązach i innych obiektach wzdłuż trasy w kolorze fioletowym (w nawiązaniu do proponowanej nazwy szlaku) mógłby towarzyszyć niepełnosprawnym turystom na całej trasie.

Na proponowanym szlaku znaki winny być umieszczone w odległości nie większej niż co 200 m. W sytuacji, gdy na trasie występuje skrzyżowanie

Ryc. 5. Proponowane oznakowanie szlaku „Fiołkowy szlak bez barier” (A – znak: początek/koniec szlaku, B – znak: przebieg szlaku)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Instrukcja...* (2007).

Tabela 30. Propozycja przebiegu szlaku i jego zagospodarowania

km	Stanowisko	Proponowane zagospodarowanie	Charakterystyka proponowanego zagospodarowania
0,0	1. Dwór w Chalinie	Tablica informacyjna	Historia dworu, opis parku, przebieg proponowanego szlaku
0,5	2. Jezioro Małe	Tablica informacyjna	Charakterystyka Jeziora Małego, opis flory i fauny jeziora
0,75	3. Stawy rybne		
1,0	4. Buczyna	Tablica informacyjna	Charakterystyka siedliska, opis występującej roślinności
2,5	5. Łowisko „Zielona Dolina”		
2,75		Miejsce odpoczynku 1	Podłoże utwardzone, toaleta przystosowana dla osób z niepełnosprawnością ruchową, stoliki o blatach na wysokości min. 80 cm od podłoża, z jednej strony bez ustawionych ławek, zadaszenie o powierzchni min. 20 m ² z miejscami do siedzenia, kosze na odpadki, tablica informacyjna o pokonywanym szlaku i pozycji na nim
4,5	6. Bór sosnowy	Tablica informacyjna	Charakterystyka siedliska, opis występującej roślinności
6,5	7. Skansen Olenderski	Tablica informacyjna	Historia Olendrów, opis kultury olenderskiej

6,75		Miejsce odpoczynku 2	Podłoże utwardzone, toaleta przystosowana dla osób z niepełnosprawnością ruchową, stoliki o blatach na wysokości min. 80 cm od podłoża, z jednej strony bez ustawionych ławek, zadaszenie z miejscami do siedzenia, kosze na odpadki, tablica informacyjna o pokonywanym szlaku i pozycji na nim, przystosowanie pomostu nad jeziorem – wyrównanie nawierzchni i wykonanie balustrady
7,0	8. Stary cmentarz	Tablica informacyjna	Opis pomników przyrody i innej występującej roślinności
7,5	9. Aleja wierzbowa	Tablica informacyjna	Opis gatunku wierzba wiciowa
8,0	10. Dom w dolinie		
8,75	11. Pamięci konfederatów	Miejsce odpoczynku 3	Podłoże utwardzone, ławki, przystosowana toaleta, tablica informacyjna o pokonywanym szlaku i pozycji na nim
9,0	12. Jar w Chalinie	Tablica informacyjna	Geneza powstania jaru, charakterystyka roślinności
10,5	1. Dwór w Chalinie		

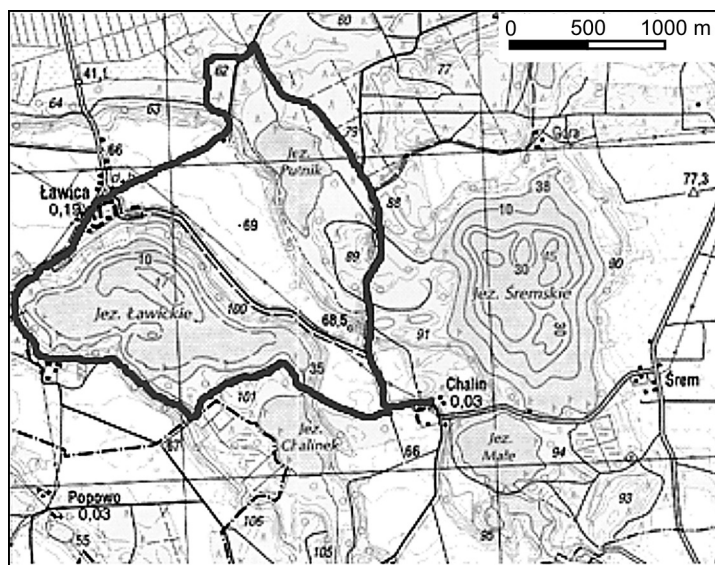
Źródło: opracowanie własne.

6.2. Szlaki przeznaczone dla osób niepełnosprawnych wzrokowo

Izabela Czaplicka

6.2.1. „Leśny szlak zmysłów”

1. Proponowany „Leśny szlak zmysłów” przeznaczony dla osób niewidomych i niedowidzących przebiega przez teren gminy Sieraków, obszar Sierakowskiego Parku Krajobrazowego w jego zachodniej części. Ma on formę pętli – zarówno rozpoczyna się, jak i kończy we wsi Chalin, a dokładniej przed dworem, w którym mieści się siedziba Ośrodka Edukacji Przyrodniczej (mapa 14).

Mapa 14. Przebieg proponowanego „Leśnego szlaku zmysłów”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. Sieraków N-33-129-A, Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1998.

Pierwszy odcinek szlaku prowadzi na zachód od budynku OEP, przez aleję o nazwie „Jabłoniowy szlak” (inicjatywa na rzecz ochrony zadrzewień śródpolnych, alei i tradycyjnych sadów). Wzdłuż drogi rosną stare jabłonie oferujące dawne odmiany jabłek (na terenie Chalina znajduje się ponad dwadzieścia odmian). Aleja prowadzi do rozwidlenia dróg, na którym stoi krzyż. Ciekawostką jest to, że są na nim dwa wizerunki Jezusa (po obu stronach krzyża), od strony „Jabłoniowego szlaku” nowy, a po przeciwnej stronie stary. Długość tego odcinka wynosi 300 m.

Przy krzyżu szlak zmienia kierunek na północny. Następnie prowadzi 350 m do skrzyżowania z drogą biegnącą na północny zachód do miejscowości Ławica. Szlak nie zmienia jednak kierunku, będzie prosto w dalszym ciągu na północ. Od

Fot. 12. „Jabłoniowy szlak w Chalinie”

Fot. 13. Droga pomiędzy jeziorem Putnik i Jeziorem Sremskim

Fot. 14. Jezioro Putnik

Fot. 15. Jezioro Ławica

tego skrzyżowania prowadzi przez las pomiędzy Jeziorem Śremskim po stronie wschodniej i jeziorem Putnik po stronie zachodniej. Szlak przecina strumień łączący oba jeziora. 400 m za strumieniem skręca na północny zachód.

Następnie prowadzi węższą ścieżką, nadal przez las. Biegnie wzdłuż północno-wschodniego brzegu jeziora Putnik, dalej wzdłuż strumienia po jego zachodniej stronie. Szlak dochodzi do drogi łączącej Kłosowice z Ławicą i skręca na południowy zachód w stronę wsi Ławica. Po 100 m skręca na zachód, następnie prowadzi 350 m na południe, po czym zmienia kierunek na wschodni, aby powrócić na drogę łączącą Kłosowice z Ławicą. Biegnie tą drogą w kierunku południowo-zachodnim w stronę wsi Ławica. Szlak opuszcza las i prowadzi pomiędzy polami. Długość tego odcinka wynosi 1500 m.

W Ławicy szlak dochodzi do drogi asfaltowej i wiedzie nią dalej w kierunku południowo-zachodnim nad zachodni brzeg jeziora Ławica. Tam skręca na wschód i prowadzi przez las 2350 m wzdłuż południowego brzegu jeziora. Po tym odcinku przecina strumień łączący jezioro Ławica z jeziorem Chalinek. Następnie prowadzi 600 m na południowy wschód, po czym dochodzi do skrzyżowania dróg i skręca na północ, a po 50 m skręca na wschód i ponownie biegnie „Jabłoniowym szlakiem” w stronę Ośrodka Edukacji Przyrodniczej. Łączna długość trasy wynosi 10,25 km.

2. Urządzenia i udogodnienia ułatwiające osobom niewidomym i niedowidzącym korzystanie ze szlaku służą zagwarantowaniu komfortu i bezpieczeństwa pobytu. Osoby niepełnosprawne wzrokowo znajdujące się na szlaku nie mogą zastanawiać się, czy idą w dobrym kierunku, czy nic im nie grozi. Należy tak zaprojektować szlak, aby wędrówka po nim nie była stresująca. Bardzo ważne jest też, aby osoba niewidoma lub niedowidząca mogła poradzić sobie na szlaku ze wszystkim sama. Należy zwłaszcza zadbać o odpowiednie podłoże. Ścieżka, po której ma poruszać się osoba niewidoma lub niedowidząca, powinna być na całej długości szlaku wykonana z tego samego materiału, tak by osoba niewidoma wiedziała, że jeśli idzie po danym podłożu, oznacza to, że nie zoczyła ze szlaku, że zmierza w odpowiednim kierunku. Zapewnia to poczucie bezpieczeństwa, ponieważ osoba niepełnosprawna wzrokowo wie, że jeśli cały czas będzie szła po konkretnym podłożu dojdzie do miejsca, w którym zaczynała wędrówkę. Waż-

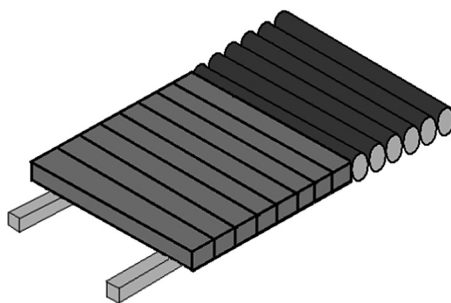
ne jest, aby materiał, z którego będzie wykonana ścieżka, pasował do krajobrazu. Odpowiednia byłaby ścieżka przypominająca pomost, wykonana z połączonych ze sobą desek. Najlepiej współgrałaby ona z otoczeniem, dobrze komponowałaby się z leśną roślinnością. Deski nie powinny mieć kontaktu z gruntem, gdyż prowadzi to do ich szybkiego niszczenia. Powinny być zamocowane na odpowiednim stelażu około 15 cm nad ziemią, dzięki czemu szybciej będą mogły wyschnąć.

Powinny to być deski ryflowane – z wyżłobionymi wzdłuż rowkami, co zapewni, że nie będą śliskie nawet wtedy, gdy będą mokre. Najodpowiedniejsze byłoby drewno trwałe, odporne na zniszczenia np. dąb. Mogą to być również dużo tańsze deski sosnowe, jednak muszą być dobrze zaimpregnowane, aby były bardziej wytrzymałe. Proponowana długość deski, a tym samym szerokość ścieżki to 150 cm. Jest to wystarczająca szerokość, aby na ścieżce mogli iść obok siebie osoba niewidoma lub niedowidząca wraz z przewodnikiem.

Aby zwiększyć bezpieczeństwo na trasie z prawej strony ścieżki, między drzewami rosnącymi wzdłuż szlaku, powinna wisieć lina, której osoba niepełnosprawna wzrokowo będzie mogła się trzymać. Będzie to dodatkowe zabezpieczenie przed zbczeniem z trasy. Na odcinkach, gdzie nie będzie drzew, pomiędzy którymi można by rozwiesić linę powinny zostać postawione drewniane bariereki.

Ważne jest również, aby odpowiednio oznaczyć miejsca na szlaku, w których znajdować się będą tablice informacyjne, drogowskazy, atrakcje oraz zejścia ze szlaku. Tu także główną rolę odgrywać będzie podłoże. Jeśli osoba niepełnosprawna wzrokowo poczuje, że weszła na inne podłoże, oznaczać to będzie, że po prawej stronie znajduje się tablica. Może ona dotyczyć m.in. przebiegu szlaku, zawierać informacje o Sierakowskim Parku Krajobrazowym lub o danej atrakcji. Ścieżka w miejscu ustawienia tablicy informacyjnej zbudowana będzie z drewnianych pali, które są łatwo wyczuwalne dla osób niewidomych i niedowidzących. Zostaną one ułożone na odcinku 150 cm, a więc fragment ścieżki informujący o tablicy będzie miał kształt kwadratu o wymiarach 150×150 cm. Dzięki temu osoby niepełnosprawne wzrokowo nie będą miały problemu ze znalezieniem tablicy. Jeśli wyczują zmianę podłoża z desek na pale, będzie to oznaczało, że należy obrócić się w prawo, a tablica informacyjna będzie na wprost nich.

Z tych samych pali zbudowane będą ścieżki odchodzące od głównego traktu, aby je od niego odróżnić. Ścieżki te będą odchodzić od szlaku zawsze w lewo, po ich prawej stronie znajdować się będzie drewniana barierka. Dzięki temu osoby niewidome i niedowidzące będą wiedziały, że jeśli chcą powrócić na szlak, barierka musi się znajdować po ich lewej stronie. Tutaj sytuacja z oznaczeniem miejsca, w którym znajduje się tablica informacyjna, będzie odwrotna. O jej lokalizacji informować będzie odcinek ścieżki ułożony z desek, a nie z palików, jak będzie to miało miejsce na

Ryc. 6. Zmiana podłoża oznaczająca występowanie tablicy informacyjnej
Źródło: opracowanie własne.

szlaku głównym. Ścieżki, które będą odchodzić od głównego szlaku, będą prowadzić m.in. do toalety, miejsca odpoczynku i spożywania posiłku, w którym będzie się znajdować stół z ławkami, lub do jeziora albo na pomost. O tym, dokąd ta ścieżka prowadzi, osoba niepełnosprawna wzrokowo dowie się z tablicy informacyjnej.

Na tablicach informacyjnych zostanie wykorzystane pismo Braille'a. Będą one rozstawione wzdłuż szlaku mniej więcej co 500 m, po jego prawej stronie. Zostaną podzielone na dwa rodzaje – dotyczące przebiegu szlaku oraz zawierające informacje na temat przyrody Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Tablice informujące o przebiegu szlaku będzie wyróżniać, wyraźnie wyczuwalna dla osób z dysfunkcją wzroku, wystająca ramka. Będą one informować o:

- długości szlaku, jaka jeszcze pozostała do przebycia,
- orientacyjnym czasie przejścia danego odcinka,
- znajdujących się w pobliżu obiektach,
- prowadzących do nich ścieżkach.

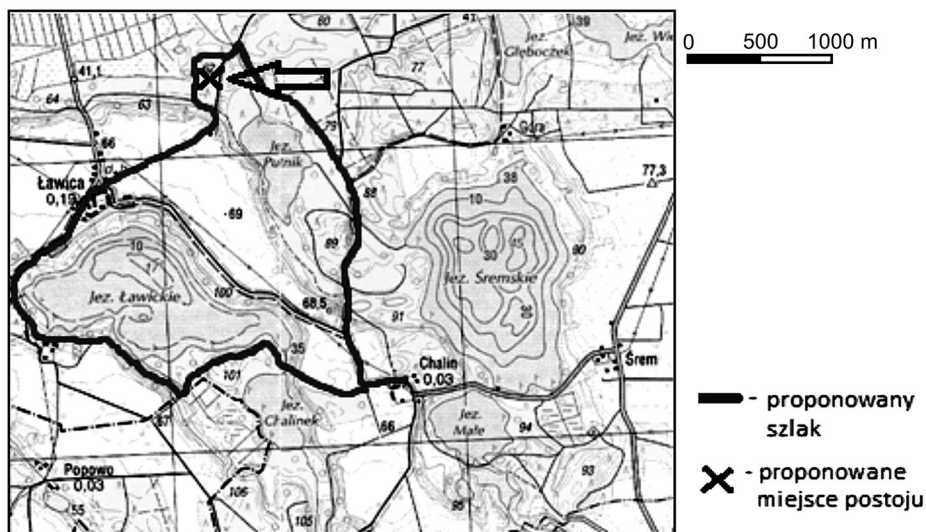
Drugi rodzaj tablic będzie zapoznawał osoby niewidome i niedowidzące z atrakcjami na szlaku, różnego rodzaju ciekawostkami związanymi z występującą tu roślinnością i żyjącymi na tym obszarze zwierzętami.

Na każdym stanowisku będą dwie tablice – dla osób niewidomych i słabowidzących. Informacje na tablicy dla osób niewidomych zapisane zostaną w alfabecie Braille'a. Tablica ta będzie ustawiona bezpośrednio przy ścieżce, tak by można było jej dotknąć i przeczytać znajdujące się na niej informacje, nie schodząc z trasy. Umieszczona będzie na wysokości 120 cm. Tablice dla osób słabowidzących zainstalowane zostaną za wcześniej wspomnianymi tablicami dla osób niewidomych, na wysokości 150 cm. Informacje zapisane zostaną na niej dużą i kolorową czcionką, ponieważ napisy barwne są o około 35% bardziej widoczne od czarno-białych. Tablice muszą być dobrze oświetlone, nie powinny stać w zacienionych miejscach, ale równocześnie nie można dopuścić do zjawiska olśnienia bezpośredniego lub pośredniego występującego przy niewłaściwym oświetleniu, gdy tablica wykonana jest z materiału mocno odbijającego światło.

Dla osób niewidomych nie znających alfabetu Braille'a przygotowane zostaną odtwarzacze mp3 z nagranymi informacjami znajdującymi się na tablicach. Na przedniej stronie obudowy będą przyciski z numerami od 1 do 9. Ponumerowane zostaną również tablice – wypukły numer będzie umieszczony w górnym prawym rogu. Kiedy osoba niewidoma go odczyta, wybierze ten numer na odtwarzaczu mp3 i dzięki temu będzie mogła wysłuchać informacji związanych z miejscem, w którym będzie się akurat znajdować.

Ścieżki od szlaku głównego odchodziły będą w dwóch miejscach. Będą to miejsca, w których osoby niewidome i niedowidzące będą mogły odpocząć, zjeść posiłek lub skorzystać z toalety. Także tu zostaną osobom niewidomym i niedowidzącym zapewnione różnego rodzaju atrakcje. Pierwsze miejsce, w którym osoby niewidome i niedowidzące będą mogły odpocząć, przerwać na chwilę wędrówkę, znajdować się będzie w lesie na północny wschód od wsi Ławica (mapa 15).

Będzie tu można skorzystać z toalety lub posiedzieć na ławce przy stole (ryc. 7). Odchodząca od głównego szlaku ścieżka będzie miała kształt litery „L”, dzięki czemu będzie można łatwo rozplanować rozmieszczenie wzdłuż niej poszczegól-

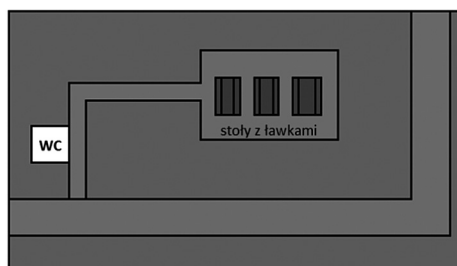

Mapa 15. Proponowane miejsce pierwszego postoju na „Leśnym szlaku zmysłów”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. Sieraków N-33-129-A, Wyd. Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1998.

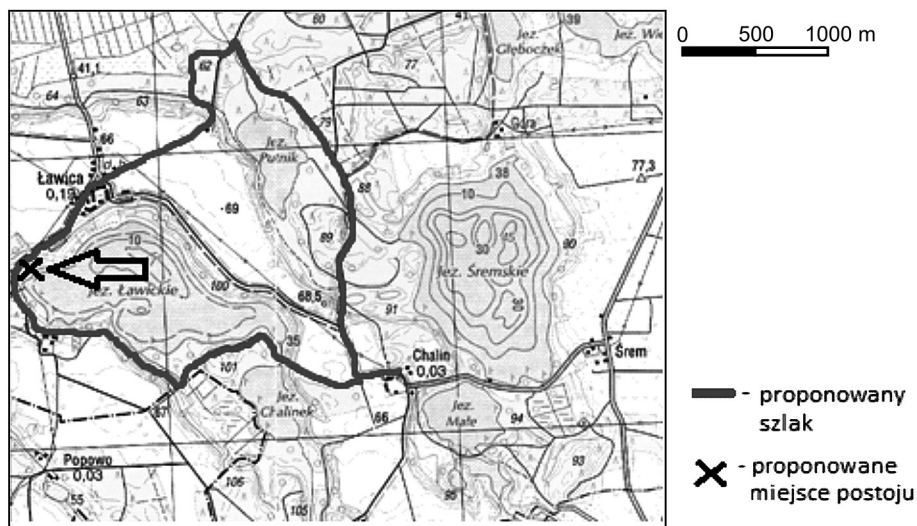
nych obiektów bez konieczności rozwidlania się tej ścieżki, co mogłoby wywołać wśród osób niewidomych i niedowidzących lęk przed zgubieniem się, utratą orientacji w terenie. Ścieżka prowadzić będzie od głównego szlaku w lewą stronę, do toalety. Przy toalecie skróci w prawo, a na samym końcu rozszerzy się, tworząc taras, na którym ustawione będą trzy drewniane stoły z ławkami. Zadaszenie będzie dawało cień i zarazem chroniło przed ewentualnym deszczem. W odpowiedniej odległości przed tarasem umieszczona zostanie tablica informacyjna. Informacja o toalecie i tarasie ze stołami znajdzie się też na tablicy przy szlaku głównym, aby osoby niewidome i niedowidzące mogły zdecydować, czy chcą ten szlak w ogóle opuścić, czy może nie potrzebują przerwy i wolą iść dalej.

Drugie miejsce wypoczynku zlokalizowane będzie na zachodnim brzegu jeziora Ławica (mapa 16). Dostosowana do potrzeb osób niewidomych i niedowidzących zostanie znajdująca się tam plaża, obecnie w żaden sposób niezagospodarowana – jest tam jedynie pomost, który nadaje się tylko do rozbiórki. Jego stan techniczny nie pozwala na dalsze użytkowanie. Należy postawić nowy pomost, bezpieczniejszy, z którego będą mogły korzystać osoby niewidome i niedowidzące. Jeśli zostanie dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych wzrokowo, zapewni możliwość bezpiecznej kąpieli.

Ryc. 7. Plan pierwszego miejsca przeznaczonego do postoju

Źródło: opracowanie własne.

Mapa 16. Proponowane miejsce drugiego postoju na „Leśnym szlaku zmysłów”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. Sieraków N-33-129-A, Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1998.

Nowy pomost powinien mieć kształt zbliżony do litery „U” zwróconej górnymi końcami w stronę plaży. Kształt ten zapewni możliwość stworzenia po jego wewnętrznej stronie kąpieliska dla osób niewidomych i niedowidzących. Kąpielisko powinno być odgródzone ze wszystkich stron pomostem dzięki czemu osoby niepełnosprawne wzrokowo będą mogły czuć się bezpiecznie, wiedząc, że nie mają możliwości wypłynięcia na otwartą wodę. Aby osoby niewidome i niedowidzące nie miały problemu z wejściem do wody ani z wyjściem z niej po wewnętrznej stronie pomostu, na jego całej długości, znajdować się będą schody prowadzące do wody. Dzięki temu osoba niewidoma lub niedowidząca przebywająca w wodzie będzie mogła z łatwością z niej wyjść w dowolnym miejscu. Pierwszy stopień nie będzie zanurzony w wodzie, aby osoby nie mające ochoty na kąpiel, mogły sobie na nim usiąść, moczając jedynie nogi. Schody powinny być wykonane z materiału zapobiegającego poślizgnięciu się. Po zewnętrznej stronie pomostu zamocowane zostaną barierki zabezpieczające przed wpadnięciem do wody.

Zejsście z pomostu na szlak znajdować się będzie tylko po jednej stronie, aby poruszanie się po nim było dla osób niewidomych i niedowidzących jak najmniej skomplikowane. Ścieżka odchodzić będzie od szlaku w lewą stronę. Na pierwszym jej odcinku usytuowana będzie toaleta, następnie ścieżka skręci w prawo i kolejnym obiektem będzie przebieralnia. Za przebieralnią ścieżka skręci w lewo i będzie prowadzić już prosto na pomost. Przed pomostem ustawiona będzie tablica informująca o tym, jak został on skonstruowany.

Zanim osoby niepełnosprawne wzrokowo wyjdą na szlak, muszą dowiedzieć się wszystkiego o występujących na nim udogodnieniach. Zatem już wcześniej muszą się zapoznać z tym, jak szlak został zorganizowany. Informacji tych będą udzielać pracownicy Ośrodka Edukacji Przyrodniczej, jednak zostaną w tym celu

wykorzystane również odtwarzacze mp3, dzięki którym osoby niewidome i niedowidzące będą mogły wysłuchać informacji na temat ścieżek, znaczenia zmiany nawierzchni, rozmieszczenia tablic informacyjnych oraz innych ważnych obiektów na szlaku. Odtwarzacze te będą przystosowane do potrzeb osób niewidomych i niedowidzących, czyli proste w obsłudze, z przyciskami na przedniej stronie obudowy, bardzo łatwo wyczuwalnymi. Takie odtwarzacze będą udostępnione dla osób niewidomych i niedowidzących w Ośrodku Edukacji Przyrodniczej w Chalinie. Na czas wędrowki można będzie zabrać je ze sobą. Informacje te powinny być również dostępne w formacie mp3 na stronie internetowej Sierakowskiego Parku Krajobrazowego oraz stronie Ośrodka Edukacji Przyrodniczej. Umożliwi to wcześniejsze zapoznanie się ze szlakiem, ale może też zachęcić większą liczbę osób niewidomych i słabowidzących do skorzystania z tego, co szlak oferuje.

Powinien także zostać wydany przewodnik w alfabecie Braille'a na temat Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Osoby zainteresowane będą mogły zapoznać się z historią SPK, jego florą, fauną, genezą ukształtowania powierzchni, dowiedzieć się, w jaki sposób powstały liczne tu jeziora. Osoby planujące wybrać się na szlak będą miały możliwość zapoznania się z tym obszarem, a być może wędrowka szlakiem skłoni je do przeczytania przewodnika w celu pogłębienia swojej wiedzy.

Dobrze byłoby sporządzić specjalnie dla osób z niepełnosprawnością wzrokową wypukłe mapy. Zaznaczony zostałby na nich w wyraźny sposób początek i zarazem koniec szlaku. Mając przy sobie mapę, osoby niepełnosprawne wzrokowo mogłyby cały czas śledzić, w którym miejscu się aktualnie znajdują. W orientacji na mapie pomogłaby im numeracja tablic informacyjnych, gdyż te same numery co na poszczególnych tablicach zostałyby naniesione na mapę. Dzięki temu na każdym przystanku można by było poznać swoje dokładne położenie. Mapy umożliwiłyby też zlokalizowanie miejsc, w których od głównego szlaku odchodzą ścieżki prowadzące do poszczególnych obiektów, także zaznaczonych na mapie. Można by było zorientować się w przebiegu tych ścieżek, co w znacznym stopniu ułatwiłoby poruszanie się po nich.

Do potrzeb osób niewidomych i niedowidzących powinna być również dostosowana baza noclegowa. Ponieważ na tym obszarze głównym obiektem oferującym noclegi jest Ośrodek Edukacji Przyrodniczej w Chalinie, musi on być odpowiednio przygotowany. Przede wszystkim wewnątrz budynku należy zastosować kontrastowe kolory. Podłogi powinny znacząco różnić się kolorystycznie od ścian. Należałoby też zadbać o to, by drzwi pokoi gościnnych były dobrze widoczne na tle ścian korytarza. Na drzwiach powinny znajdować się duże wypukłe numeryki, a pod nimi numery zapisane pismem Braille'a. W podobny sposób należałoby oznaczyć toalety. Pokoje dla osób niewidomych i niedowidzących również powinny cechować kontrastowe kolory oraz bardzo dobre oświetlenie. Powinny być wystarczająco przestronne, aby można było bez problemu się po nich poruszać. Przyciski pilota telewizora czy innych urządzeń, np. radia, też powinny być oznaczone znakami alfabetu Braille'a. Na schodach prowadzących do budynku powinna znajdować się balustrada, przy drzwiach nie powinno być progów ani wycieraczek, o które bardzo łatwo się potknąć. Baza żywieniowa dla osób niewi-

domych i niedowidzących nie różni się niczym od ogólnie przyjętych standardów. Ważne jest jedynie to, aby personel był odpowiednio wyszkolony w zakresie obsługi osób niepełnosprawnych wzrokowo.

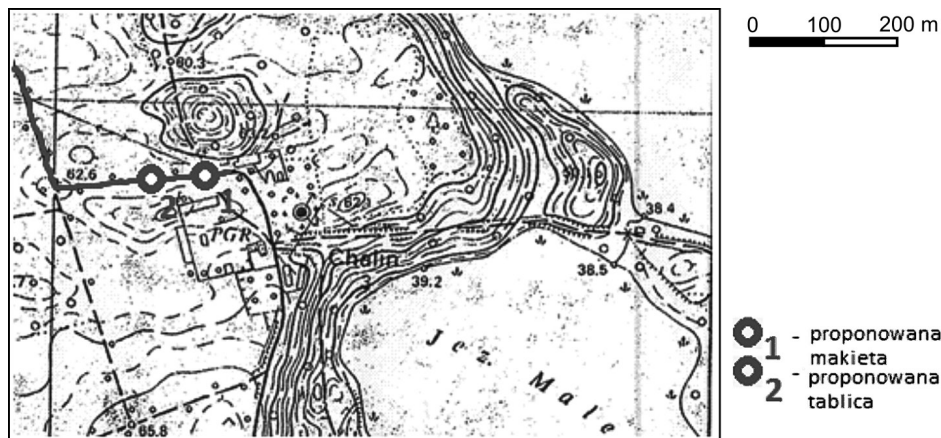
Zaproponowane tu udogodnienia dotyczące szlaku turystycznego oraz bazy noclegowej powinny ułatwić poruszanie się osobom niewidomym i niedowidzącym w nieznanym im terenie oraz zapewnić bezpieczeństwo zarówno na szlaku jak i w obiekcie noclegowym. Udogodnienia te mogłyby nakłonić większą liczbę osób niewidomych i niedowidzących do odwiedzenia Sierakowskiego Parku Krajobrazowego i wypróbowania swoich sił w terenie.

3. Atrakcje na szlaku powinny oddziaływać na zmysły dotyku, słuchu, węchu oraz smaku. Należy zadbać o to, by pokonanie tego szlaku nie było tylko zwykłym spacerem. Osoby niepełnosprawne wzrokowo powinny tu miło spędzać czas, ale również mieć możliwość zdobycia wiedzy o miejscu, w którym się znajdują. W tym celu należy stworzyć atrakcje, które zaspokoją obie te potrzeby.

Na początku szlaku, jako pierwszą atrakcją (mapa 17) powinna znaleźć się makieta obrazująca ukształtowanie terenu, przez który przebiega szlak. Dzięki niej osoby niewidome i niedowidzące będą mogły za pomocą dotyku dowiedzieć się, jak są rozmieszczone m.in. wzgórza, doliny, jeziora, jakie mają kształty i jakie są ich nazwy zapisane w alfabecie Braille'a. Makieta umożliwi osobom niepełnosprawnym wzrokowo poznanie przebiegu szlaku, wyraźnie zaznaczonego w postaci czerwonej, wypukłej krzywej. Powinna mieć długość 1 m i szerokość 80 cm. Ponieważ osoby niewidome i niedowidzące będą odczytywać tę makietę za pomocą dotyku, zbyt duży rozmiar mógłby im to znacznie utrudnić. Makieta należy zainstalować na wysokości 1 m.

Pierwszy odcinek trasy stanowi „Jabłoniowy szlak”. Rosną tu bardzo stare jabłonie rzadkich gatunków. W związku z tym powinna się tu znajdować tablica informacyjna (mapa 17). Będą się na niej znajdować m.in. informacje na temat wieku tych drzew, odmian jabłek, jakie tu rosną. Kiedy osoby niewidome i niedowidzące znajdują się na szlaku w odpowiednim okresie, w którym będą akurat owoce, będzie można ich spróbować, poczuć ich smak i zapach. W czasie, kiedy jabłonie będą kwitły, będzie można poczuć charakterystyczny zapach kwiatów. W pozostałej części roku będzie jedynie możliwość poznania kształtu i faktury liści (z wyjątkiem zimy), które ze względu na małą wysokość drzew będą łatwo osiągalne, oraz faktury kory.

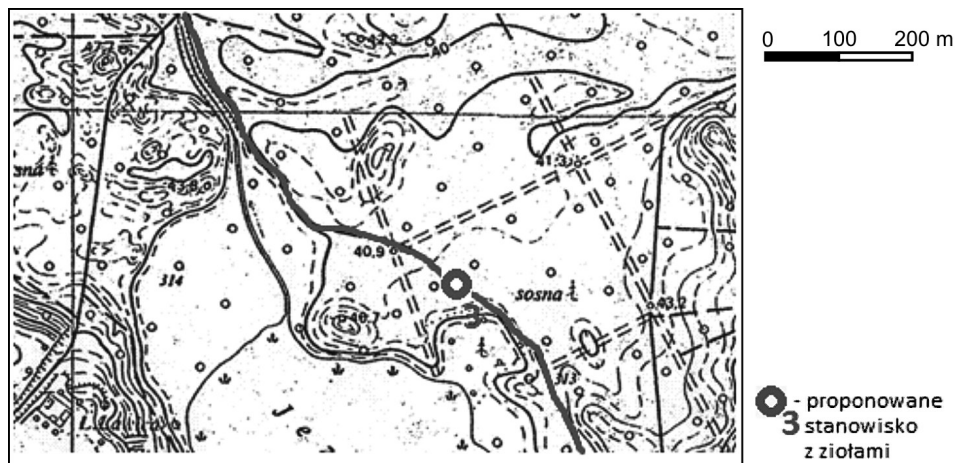
W kolejnym miejscu na osoby niewidome i niedowidzące będą oddziaływały jednocześnie bodźce zapachowe, smakowe oraz dotykowe. Będzie można zapoznać się z różnymi gatunkami ziół (mapa 18). Osoba niewidoma lub niedowidząca będzie miała możliwość dotknięcia roślin, sama będzie mogła je zerwać, powąchać, ale również posmakować ich. Wybór ziół powinien być dobrze przemyślany, ograniczony do takich roślin, które mają specyficzny i wyraźny zapach, są charakterystyczne w dotyku, a także mają ciekawy smak. Zioła zostaną posadzone w osobnych donicach na wysokości 120 cm, która zapewni osobom niewidomym i niedowidzącym możliwość dotykania i wąchania tych ziół bez konieczności schylenia się. Przed każdą donicą z konkretnym gatunkiem ziół umieszczona będzie

Mapa 17. Koncepcja zagospodarowania „Leśnego szlaku zmysłów” – makieta oraz tablica informująca o „Jabłoniowym szlaku”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. 412.314 Góra, OPGK, Poznań 1981.

tabliczka, na której brajlem zostaną podane informacje dotyczące pochodzenia, występowania, zastosowania oraz właściwości leczniczych tych ziół. Dla osób niedowidzących tablice o tej samej treści, lecz napisane dużą czcionką umieszczone zostaną za donicami z ziołami na większej wysokości. Zioła będą zmieniane tak, aby przez jak najdłuższy czas były obecne na szlaku. Ponieważ różne gatunki ziół rosną w różnym czasie, należy tak to zaplanować, by gdy jedno już przekwitną, posadzić w ich miejsce inne rosnące później. W tym celu oprócz ziół na szlaku powinny być uprawiane późniejsze odmiany ziół w innym miejscu, z którego można by je przesadzić na szlak, gdyby te, które do tej pory na nim rosły zwiędły.

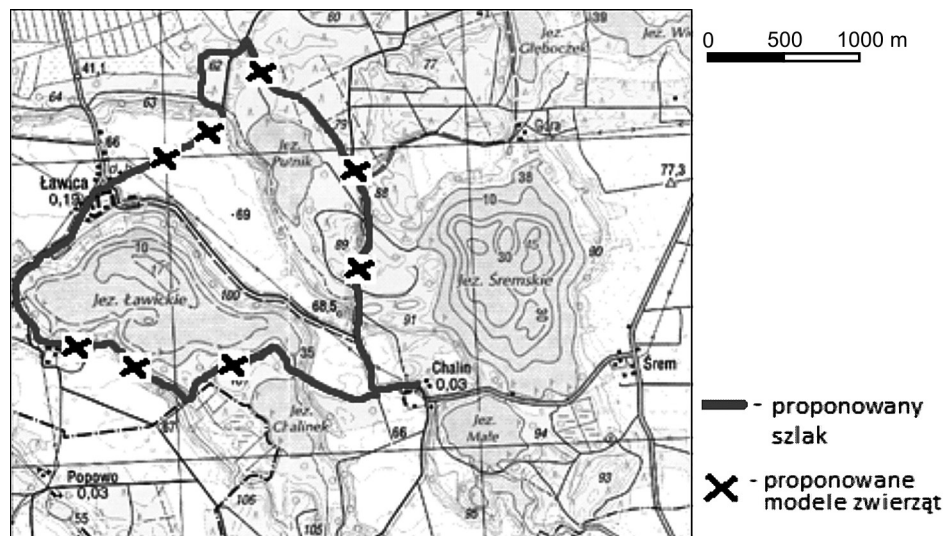

Mapa 18. Koncepcja zagospodarowania „Leśnego szlaku zmysłów” – stanowisko z ziołami

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. 412.314 Góra, OPGK, Poznań 1981.

Kolejną atrakcją przygotowaną dla osób niewidomych i niedowidzących będą modele zwierząt występujących na terenie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Modele te będą naturalnych rozmiarów, dzięki czemu osobie niepełnosprawnej wzrokowo łatwiej będzie wyobrazić sobie, jak dane zwierzę wygląda w rzeczywistości. Modele zostaną wykonane z drewna. Rozstawione będą wzdłuż całego szlaku (mapa 19). Zwierzęta większe, jak np. jelen, będą ustawione bezpośrednio na ziemi, a te mniejsze, rozmiarem zbliżone np. do lisa, umieszczone zostaną na postumentach, aby ułatwić osobom niewidomym i niedowidzącym ich odnalezienie i oglądanie za pomocą dotyku. Należy wybrać zwierzęta różnicowane i zarazem charakterystyczne dla tego obszaru. Ze zwierząt leśnych mogłyby to być modele jelenia, sarny, dzika oraz lisa. Zwierzęta żyjące w wodzie mogłyby reprezentować bóbr oraz jakiś gatunek ryb, np. rzadka ryba występująca w Jeziorze Śremskim jak sieja lub sielawa. SPK słynie z bogatej awifauny, dlatego też nie może zabraknąć paru modeli ptaków, np. bociana czarnego, rybołowa czy łabędzia krzykliwego. Przy każdym przedstawicielu danego gatunku znajdować się będzie tablica informacyjna opisująca dany okaz.

Inną atrakcją oddziałującą na zmysł dotyku osób niewidomych i niedowidzących będzie ścieżka specjalnie dla nich przygotowana podobna do tej, która znajduje się w ogrodzie zmysłów obok budynku Dyrekcji Babiogórskiego Parku Narodowego. Będzie to ścieżka wyłożona różnymi materiałami pochodzenia naturalnego, które występują w lesie. Ścieżka będzie miała drewnianą konstrukcję podzieloną na pięć równych części o długości 1,5 m i szerokości 1 m. Każda z tych części wypełniona będzie innym materiałem. Poszczególne segmenty muszą się od siebie znacznie różnić, aby zmiany były wyraźnie wyczuwalne. Wypełnione będą szyszkami, piaskiem, liśćmi, kamieniami oraz igliwem. Przed ścieżką znaj-

Mapa 19. Koncepcja rozmieszczenia modeli zwierząt na „Leśnym szlaku zmysłów”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. Sieraków N-33-129-A, Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1998.

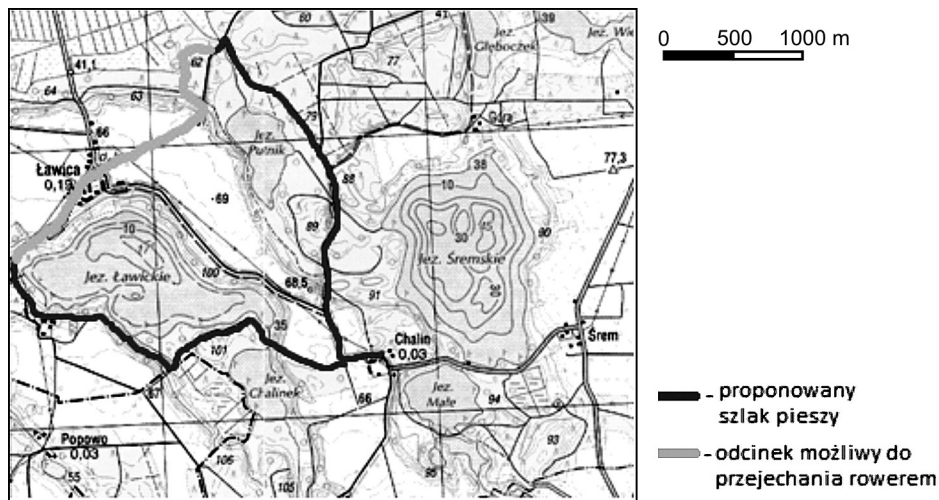
dować się będzie tablica informująca o jej położeniu i zalecająca ściągnięcie obuwia w celu lepszego odbioru bodźców działających na stopę. Ścieżka będzie wytyczona na terenie pierwszego miejsca przeznaczonego do odpoczynku (mapa 20), na odcinku prowadzącym w stronę tarasu. Ponieważ przewidziano tam ławki, będzie to wygodne miejsce do zakładania obuwia, a ponadto w przypadku większej grupy osób na szlaku zapobiegnie to utworzeniu się na nim kolejki przez osoby czekające na możliwość przejścia utrudnionego przez zakładających za ścieżką buty.

W tym samym miejscu na turystów niewidomych i niedowidzących będzie czekała kolejna atrakcja – możliwość przejażdżki rowerem. W tym przypadku niezbędna będzie jednak pomoc przewodnika. Dla osób niepełnosprawnych wzrokowo udostępnione zostaną tandemy. Siedzący z przodu przewodnik zadba o ich bezpieczeństwo oraz kierunek jazdy. Dla rowerów zostanie wybudowany mały garaż w pobliżu tarasu ze stołami. Kiedy osoba niepełnosprawna wzrokowo zadeklaruje chęć jazdy na rowerze, jej przewodnik dostanie w Ośrodku Edukacji Przyrodniczej klucz do tego garażu, który będzie musiał oddać po powrocie ze szlaku. Będzie możliwość zostawienia roweru w innym miejscu. Osoba niepełnosprawna wzrokowo lub niedowidząca będzie mogła wraz ze swoim przewodnikiem dojechać na rowerze na brzeg jeziora Ławica. Tu będzie się znajdować drugi garaż dla rowerów. Ponieważ szlak pomiędzy tymi dwoma miejscami biegnie początkowo przez las, a następnie wzdłuż szerokiej utwardzonej drogi, istnieje tam możliwość bezpiecznej i wygodnej jazdy na rowerze. Na tym odcinku osoby niewidome i niedowidzące wraz ze swoimi przewodnikami nie będą się poruszać na rowerach po specjalnie zbudowanym dla nich szlaku, lecz wzdłuż niego, aby nie przeszkadzać wędrującym pieszo.

Mapa 20. Koncepcja zagospodarowania pierwszego miejsca przeznaczonego do odpoczynku na „Leśnym szlaku zmysłów”

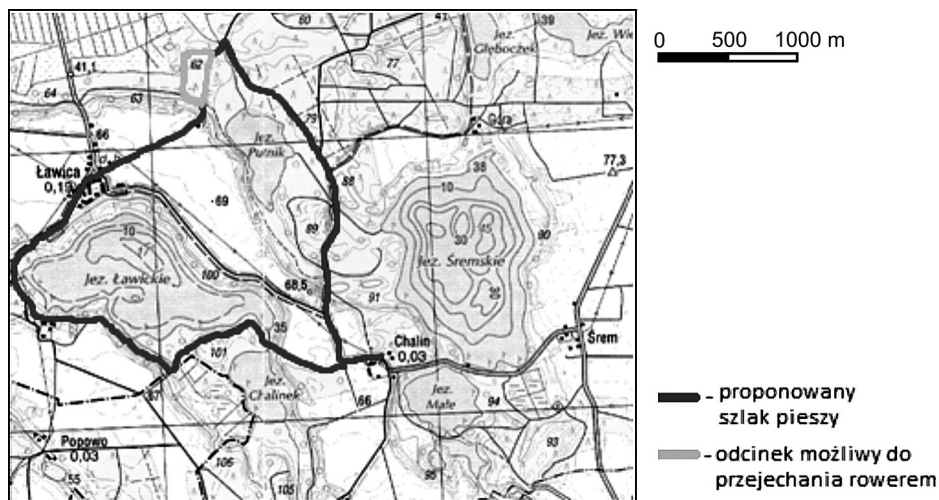
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. 412.314 Góra, OPGK, Poznań 1981

Mapa 21. Proponowany odcinek „Leśnego szlaku zmysłów”, na którym istnieje możliwość jazdy rowerem

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. Sieraków N-33-129-A, Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1998.

W przypadku większych grup dzieci, kiedy nie będzie wystarczającej liczby rowerów, ale również z powodu niebezpieczeństwa związanego z przemieszczaniem się zbyt dużej grupy rowerzystów, można wybrać krótszą trasę mającą formę pętli wokół miejsca pierwszego postoju.

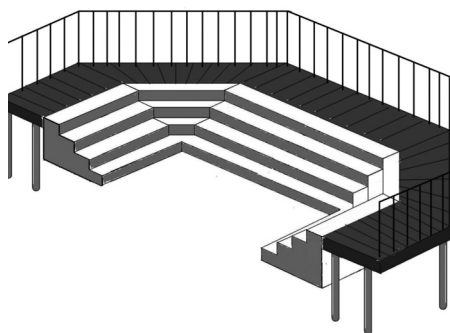
Mapa 22. Pętla na „Leśnym szlaku zmysłów”, wzdłuż której istnieje możliwość jazdy na rowerze

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. Sieraków N-33-129-A, Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1998.

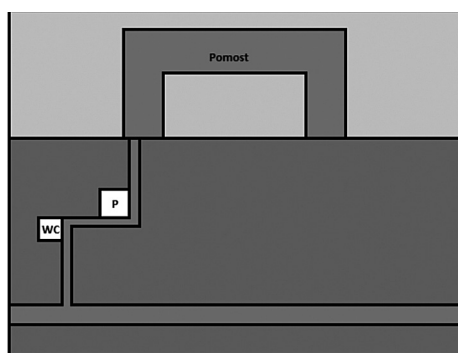
Jest to odpowiednie miejsce na tego typu bazę wypadową, ponieważ w czasie gdy jeden lub dwóch opiekunów jeździłoby po kolei z dziećmi na rowerze, reszta dzieci mogłaby w tym czasie odpoczywać, siedząc na ławkach i czekając na swoją kolej, lub bawić się pod okiem innego opiekuna. Będzie to również dobra trasa dla indywidualnych turystów, którzy nie chcą zbyt długo jeździć na rowerze, a jedynie tego spróbować. W obu przypadkach osoby poruszające się na rowerach będą jechały wzdłuż lewej strony szlaku (z wyjątkiem fragmentu pętli niepokrywającego się ze szlakiem).

Następną atrakcją na szlaku będzie jezioro Ławica (mapa 23). Został tu zaprojektowany specjalny pomost (ryc. 8, 9), zapewniający osobom niewidomym i niedowidzącym odpowiednie warunki do wypoczynku. Dzięki niemu będą one mogły latem bezpiecznie się kąpać, pływać w jeziorze. Pomost został tak zaprojektowany, aby zabezpieczał przed nadmiernym oddaleniem się od brzegu i umożliwiał wyjście z wody na całej jego długości.

Na środku kąpieliska znajdować się będzie pływająca prostokątna tratwa, przymocowana łańcuchem do dna. Z każdej strony będzie zamocowana drabinka ułatwiająca wejście na nią. Osoby niepełnosprawne wzrokowo znajdujące się na tej tratwie będą mogły poczuć, jak unosi się ona na wodzie, jak się kołysze. Kołysanie się na tratwie może być szczególnie atrakcyjne dla dzieci. Osoby, które nie będą miały ochoty na kąpiel, będą mogły moczyć nogi w wodzie, siedząc na schodkach prowadzących z pomostu. W chłodniejsze dni natomiast będzie można posiedzieć na pomoście i wsłuchiwać się w szum wody, śpiew ptaków. Dla osób, które wolą spędzać czas w sposób bardziej aktywny, udostępnionych będzie parę kajaków. Tak samo jak w przypadku jazdy na rowerze, konieczna będzie obecność przewodników osób niewidomych i niedowidzących, którzy zapewnią pomoc w pływaniu kajakiem oraz bezpieczeństwo. Kajaki te powinny być lekkie, plastikowe, łatwe do przenoszenia. Będą one przechowywane w tym samym garażu co rowery, do którego klucz będzie dostępny w budynku Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie.

Ryc. 8. Pomost ze schodkami ułatwiającymi wchodzenie i wychodzenie z wody
Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 9. Plan drugiego miejsca przeznaczonego do odpoczynku
Źródło: opracowanie własne.

Mapa 23. Koncepcja zagospodarowania drugiego miejsca przeznaczonego do odpoczynku na „Leśnym szlaku zmysłów”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. 412.314 Góra, OPGK, Poznań 1981.

Następna tablica (mapa 24) na szlaku pomoże osobom niewidomym i niedowidzącym w rozpoznawaniu poszczególnych gatunków drzew po ich liściach. Na tablicy tej znajdować się będą wypukłe rysunki liści, każdy z nich odpowiednio opisany. Zostaną wybrane przede wszystkim liście charakterystyczne o specyficznych kształtach. Pod rysunkami umieszczona będzie szklana gablota wypełniona naturalnymi liśćmi, tych samych gatunków drzew, które zostały zaprezentowane na tablicy. Będzie ona chronić je przed deszczem, a jednocześnie umożliwi łatwy do nich dostęp. Gablota zostanie tak skonstruowana, aby przednia jej ściana była

Mapa 24. Koncepcja zagospodarowania „Leśnego szlaku zmysłów” – gablota oraz plansza z liśćmi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. 412.314 Góra, OPGK, Poznań 1981.

ruchoma. Osoba chcąc dotknąć liści będzie musiała jedynie popchnąć ją lekko do przodu, aby móc włożyć do niej rękę. Po zapoznaniu się z kształtami liści na wypukłych rysunkach, osoby niewidome i niedowidzące będą mogły się sprawdzić i spróbować rozpoznać liście naturalne w gablocie.

Kolejna atrakcja oddziaływać będzie na zmysł słuchu osób niewidomych i niedowidzących. Będzie to miejsce, w którym osoby te będą mogły poznać odgłosy ptaków występujących licznie na terenie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. W tym celu zostanie tu zamontowana tablica (mapa 25), na której zapisane będą w alfabecie Braille'a oraz dużą czcionką nazwy gatunków ptaków. Na tle nazwy zapisanej dużą czcionką znajdować się będzie napis w alfabecie Braille'a. Osoby niewidome i niedowidzące po naciśnięciu dłonią którejś z nazw ptaków usłyszą odpowiedni dla danego gatunku odgłos. Dzięki temu nauczą się rozpoznawać ptaki, a podczas dalszej wędrowki będą mogły próbować zidentyfikować w naturze niektóre z wcześniej usłyszanych odgłosów. Kolejna tablica umożliwi niewidomym turystom sprawdzenie, w jakim stopniu opanowali sztukę rozróżniania poszczególnych gatunków ptaków. Po lewej stronie tablicy znajdować się będą przyciski, których naciśnięcie spowoduje wydobyć się odgłosu określonego gatunku ptaka, po prawej stronie natomiast umieszczone będą przyciski z nazwami ptaków w alfabecie Braille'a. Osoba niewidoma lub niedowidząca może naciśnąć jakiś przycisk po lewej stronie, następnie po prawej stronie wybrać nazwę ptaka, do którego jej zdaniem ten odgłos jest przypisany. Po naciśnięciu obu przycisków jednocześnie (z nazwą ptaka oraz jego odgłosem) rozlegnie się dźwięk, który będzie informował o poprawności wyboru lub o błędzie. Dla dobrego wyboru mogą to być na przykład oklaski, inny dźwięk będzie oznaczał pomyłkę. Czynność tę należy powtórzyć tyle razy, ile nazw ptaków zostało zapisanych na tablicy.

Głównym celem wyżej opisanych atrakcji jest urozmaicenie wędrowki turystom niewidomym i niedowidzącym, zapewnienie im na szlaku rozrywki. Pozwa-

Mapa 25. Koncepcja zagospodarowania „Leśnego szlaku zmysłów” – stanowiska oddziałujące na słuch osób niewidomych i niedowidzących

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa topograficzna Polski. 412.314 Góra, OPGK, Poznań 1981.

Tabela 31. Zagospodarowanie turystyczne proponowanego „Leśnego szlaku zmysłów” dla osób niewidomych i niedowidzących

Przebieg szlaku [km]	Nr miejsca	Proponowane zagospodarowanie	Charakterystyka zagospodarowania
0,05	1	Makieta	Makieta ukazywać będzie ukształtowanie terenu okolic Chalina oraz przebieg szlaku
0,15	2	Tablica opisująca „Jabłoniowy szlak”	Na tablicy znajdować się będą informacje na temat wieku, gatunku oraz wyglądu jabłoni
2,8	3	Zioła	W miejscu tym będzie można dotknąć, powąchać lub posmakować różnych gatunków ziół oraz zapoznać się z informacjami na ich temat
3,8	4	Pierwsze miejsce odpoczynku: „ścieżka zmysłów”, garaż na rowery, stoły z ławkami, toaleta	W niewielkiej odległości od szlaku znajdować się będzie taras ze stołami i ławkami oraz toaleta. Ponadto będzie możliwość przejścia ścieżki wyłożonej różnego rodzaju materiałami oraz skorzystania ze znajdujących się tu rowerów
6,45	5	Drugie miejsce odpoczynku: pomost, przebieralnia, garaż na kajaki, toaleta	Główną atrakcją będzie tutaj pomost przystosowany specjalnie do potrzeb osób niewidomych i niedowidzących. Będzie również możliwość skorzystania z kajaków. Przed pomostem znajdować się będzie przebieralnia oraz toaleta
8,35	6	Gablota i tablica z liśćmi	Na tablicy zamieszczone będą wypukłe rysunki liści. Po zapoznaniu się z nimi można będzie spróbować rozpoznać prawdziwe liście znajdujące się w gablocie
9,1	7	Plansza z odgłosami ptaków	Będzie to plansza, na której zapisane będą brajlem nazwy ptaków, ich naciśnięcie spowoduje wydobyć się odpowiedniego odgłosu
9,65	8	Plansza z odgłosami ptaków	Po jednej stronie tablicy znajdować się będą przyciski z nazwami ptaków, po drugiej przyciski z odgłosami ptaków. Równoczesne naciśnięcie odpowiednich dwóch przycisków umożliwi sprawdzenie umiejętności rozpoznawania ptaków po głosie nabytej na poprzednim stanowisku
1,3 2,15 3,4 4,4 5,0 7,35 7,8 8,7	9	Modele zwierząt	Wzdłuż szlaku ustawionych zostanie kilka modeli zwierząt w naturalnych rozmiarach wykonanych z drewna

Źródło: opracowanie własne.

Fot. 16. Droga po wyjściu z Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie

Fot. 17. Odrestaurowane zabudowania dworskie w Ławicy

i zaraz za nim, odłączając się od szlaku niebieskiego skręca w prawo. Po ok. 350 m dochodzi do J. Janikowego, a następnie prowadzi leśną drogą wschodnim brzegiem jeziora przez około 1,25 km (fot. 20).

Na skrzyżowaniu dróg skręca w prawo, po 250 m ponownie w prawo, a za 300 m, na następnym rozstaju dróg, w lewo – przecinając szlak żółty. Przez ponad 900 m szlak prowadzi prosto, a następnie przechodzi przez asfaltową drogę łączącą Ławicę z drogą wojewódzką nr 182. Po przejściu na jej drugą stronę, po kolejnych 900 m, szlak dociera do skrzyżowania ze szlakiem niebieskim – skręca w lewo i prowadzi razem z nim przez około 500 m. Na kolejnym skrzyżowaniu dróg szlak skręca w prawo w dół. Po ponad kilometrze, mijając po prawej stronie jezioro Putnik, szlak dochodzi do skrzyżowania, przez które prowadzi dalej prosto, łącząc się ze szlakiem niebieskim i razem z nim przebiega na odcinku około 1,1 km, mijając po prawej stronie obszary podmokłe (fot. 21). Następnie szlak niebieski skręca w prawo, a szlak dla osób niewidomych i słabowidzących, pokrywając się ze szlakiem żółtym, wiedzie prosto i dochodzi do krzyża z dwoma Chrystusami, po czym skręca w lewo do Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie, gdzie kończy swój bieg.

Fot. 18. Droga asfaltowa przez Ławicę

Fot. 19. Kąpielisko nad Jezorem Ławickim

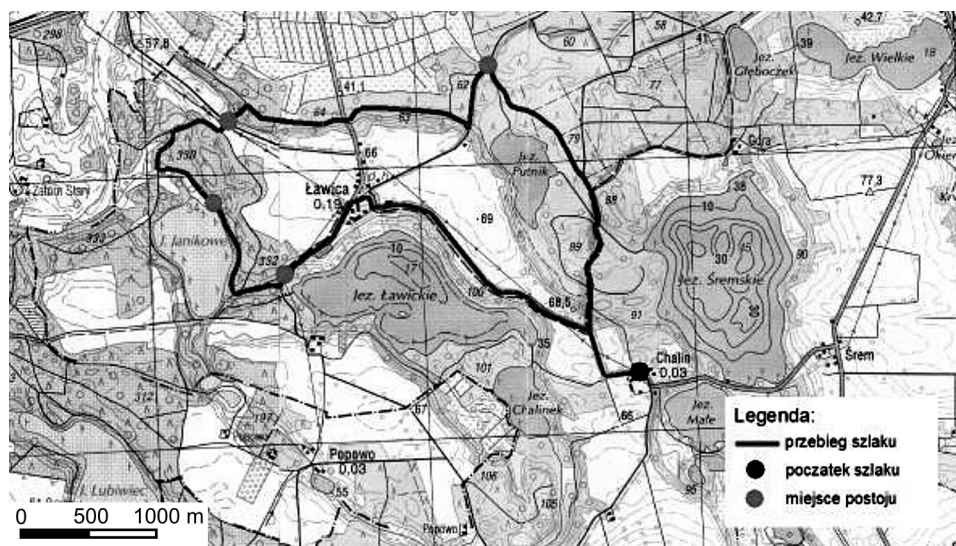
Fot. 20. Droga nad Jeziorem Janikowym

Fot. 21. Obszary podmokłe w okolicach jeziora Putnik

2. Proponowane zagospodarowanie turystyczne szlaku „Zmysły natury” polega na ułatwieniach dla osób niewidomych i słabowidzących w poznawaniu jego walorów oraz aktywnym wypoczynku. Należy jednak podkreślić, że osoba niewidoma nie jest w stanie samodzielnie przejść tego szlaku. Niezbędna jest pomoc asystenta-przewodnika. Na szlaku przewidziano cztery miejsca postojowe, gdzie osoby z dysfunkcją wzroku mogą odpocząć oraz uzyskać informacje przyrodnicze. Ich usytuowanie przedstawiono na mapie 27.

Szlak rozpoczyna się przed Ośrodkiem Edukacji Przyrodniczej w Chalinie (mapa 28). Tam powinna znajdować się wypukła makieta przedstawiająca tra-

Mapa 27. Miejsca postojowe na proponowanym szlaku „Zmysły natury” – mapa w skali 1:50 000

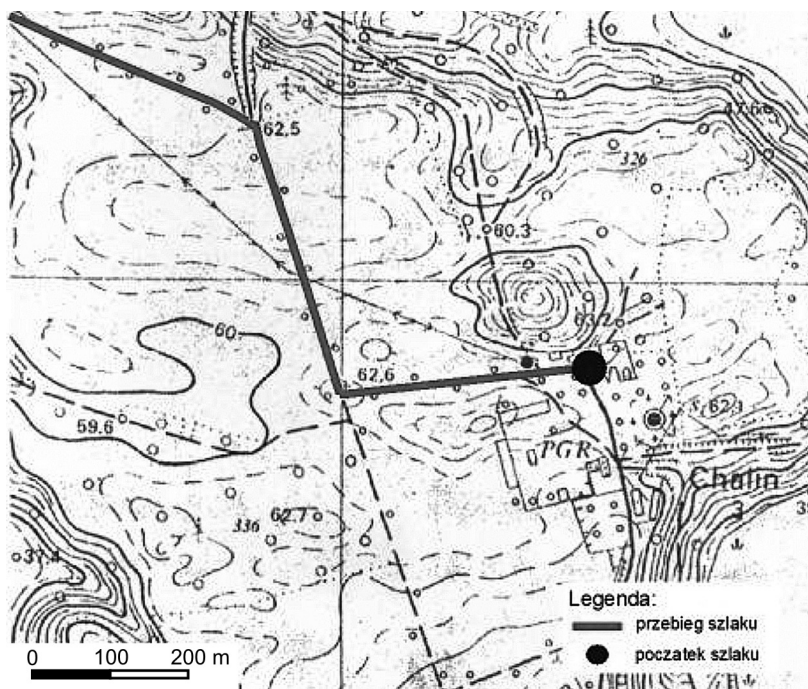
Źródło: opracowanie własne na podstawie map topograficznych 1:50 000 Sieraków N-33-129-A oraz Międzychód N-33-128-B.

Fot. 22. Tablica informacyjna dotycząca „Jabłoniowego szlaku”

sę wędrowki. Bardzo ważne jest bowiem, aby osoba niewidoma przed wyjściem na szlak знаła jego przebieg – pomaga to orientować się w pokonywanych odcinkach. Dzięki temu turysta niepełnosprawny wzrokowo pełniej uczestniczy w przemierzaniu szlaku.

Początkowo planowana trasa pokrywa się z przebiegiem „Jabłoniowego szlaku” – prowadzi wraz z nim aż do wsi Ławica. „Jabłoniowy szlak” jest inicjatywą podjętą na rzecz ochrony zadrzewień śródpolnych, alei i tradycyjnych sadow w Chalinie. Ochroną objęto tu ponad 20 dawnych odmian jabłoni. Zaraz po wyjściu poza teren ośrodka znajduje się tablica informująca o projekcie (fot. 22). W aktualnej postaci jest ona jednak nieczytelna dla osób niewidomych. Aby przekazać im

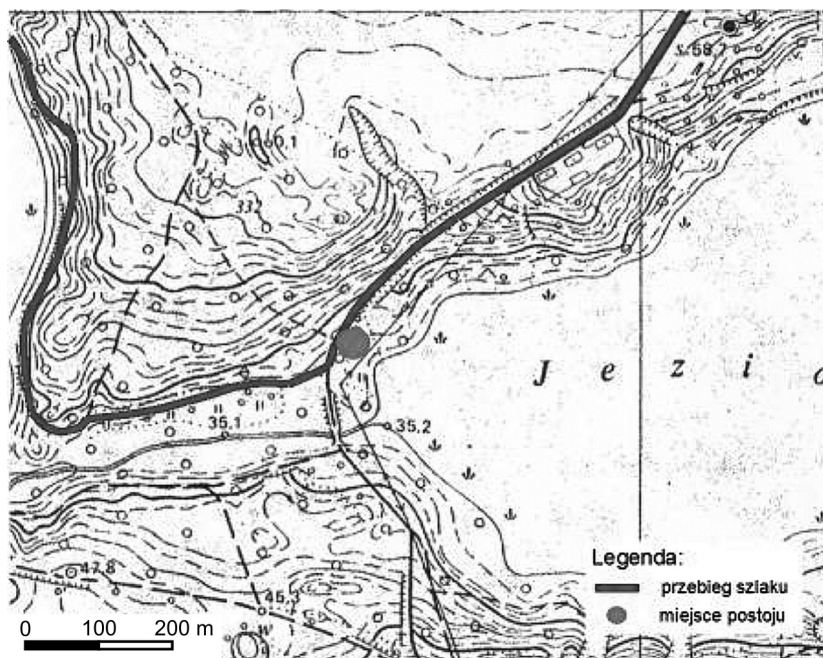
Mapa 28. Początek proponowanego szlaku „Zmysły natury” – mapa w skali 1:10 000
Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej 1:10 000 Góra 412.314.

wiadomości na temat jabłoniowych alei, należy obok tablicy ustawić urządzenie multimedialne, które po wciśnięciu przycisku opowie o podjętej inicjatywie.

Pierwsze miejsce odpoczynku przewidziano na polu biwakowym nad Jeziorem Ławickim (mapa 29, fot. 23). Miejsce to należy odpowiednio dostosować, tzn. wyposażyć w ławki i stoliki – aby można było wygodnie odpocząć i spożyć posiłek. Powinny znaleźć się tam też kosze na śmieci oraz toaleta. Pomocna w orientacji osobom niewidomym może być również wypukła makieta z przebiegiem szlaku z zaznaczonym miejscem, w którym turysta się znajduje.

Naprzeciwko pola biwakowego ustawiona jest tablica informująca o ekologicznej roli lasu (fot. 24). Aby jednak przekazać te informacje osobom niewidomym, należy umieścić obok na stojaku mniejszą tabliczkę napisaną alfabetem Braille’a.

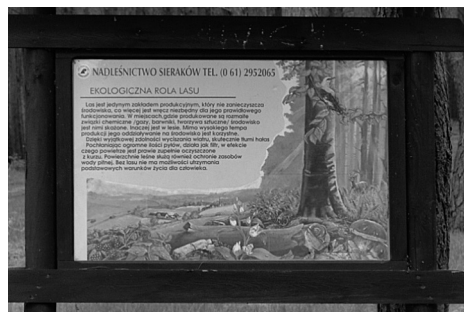
Inną możliwością uatrakcyjnienia osobom z dysfunkcją wzroku spędzenia czasu nad Jeziorem Ławickim jest zorganizowanie wycieczki kajakami po jeziorze. W tym celu należy wybudować zamknięte pomieszczenie, gdzie byłyby przechowywane i wypożyczane kajaki. Wsiadanie do sprzętu pływającego ułatwiłby niewielki pomost, który mógłby zostać zbudowany na brzegu jeziora. Niezbędnym warunkiem przy pływaniu kajakiem dla osoby niewidomej lub słabowidzącej jest obecność pełnosprawnego przewodnika, który zajmie w kajaku tylne miejsce, co umożliwi mu sterowanie. Innymi wymaganiami w stosunku do osoby z dysfunkcją wzroku jest umiejętność pływania oraz wiosłowania. Taka forma rekreacji może być dla osoby niewidomej bardzo ciekawym doświadczeniem, m.in. ze względu na możliwość rozwijania większego tempa niż podczas marszu drogą.

Mapa 29. Pierwsze miejsce odpoczynku na szlaku „Zmysły natury” – mapa w skali 1:10 000
 Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej 1:10 000 Góra 412.314.

Fot. 23. Pole biwakowe nad Jeziorem Ławickim

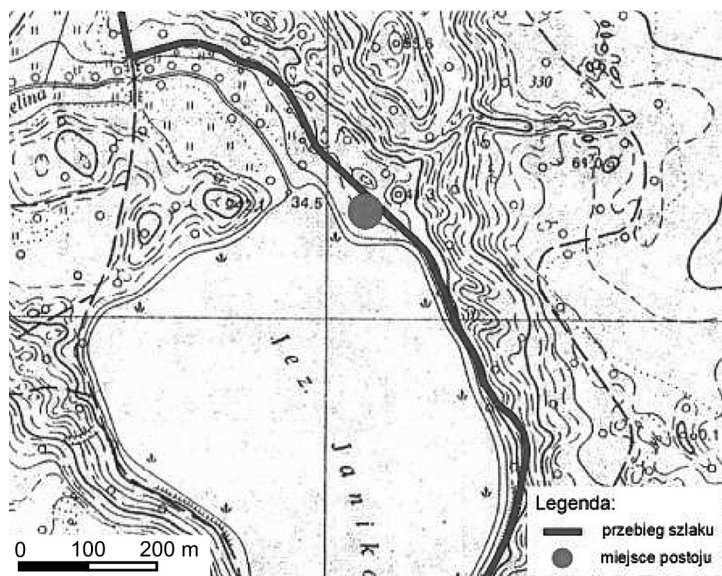

Fot. 24. Tablica dotycząca ekologicznej roli lasu

Należy tylko odpowiednio zgrać się z przewodnikiem. Konieczne jest również posiadanie kamizełek ratunkowych.

Po zakończeniu wodnej rekreacji niepełnosprawni mogą udać się w dalszą drogę wytyczonym szlakiem. Za polem biwakowym skręca on w leśną ścieżkę, którą dochodzi do Jeziora Janikowego, a następnie prowadzi jego brzegiem. Należy zadbać, aby z drogi zostały usunięte wszelkie gałęzie oraz inne przeszkody, o które osoby niewidome mogłyby się potknąć. W miejscu zaznaczonym na mapie 30 znajduje się fragment otwartej przestrzeni umożliwiającej dojście do jeziora (fot. 25).

Warto zatrzymać się tam i wsłuchać w odgłosy otaczającej przyrody. Mogłyby się tam znajdować ławki – aby móc usiąść i chwilę odetchnąć. Jest to miejsce, gdzie można zapoznać osoby niewidome i słabowidzące z odgłosami ptaków, któ-

Mapa 30. Drugie miejsce odpoczynku na szlaku „Zmysły natury” – mapa w skali 1:10 000
 Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej Góra 412.314.

Fot. 25. Dojście do Jeziora Janikowego

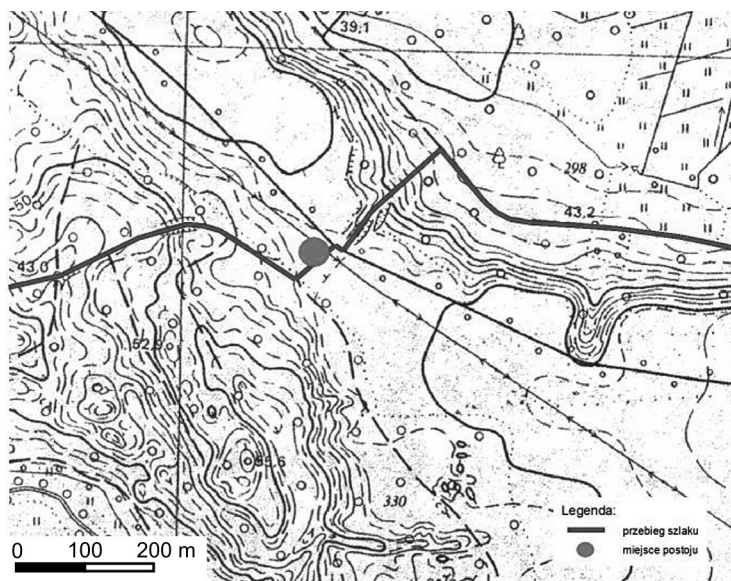

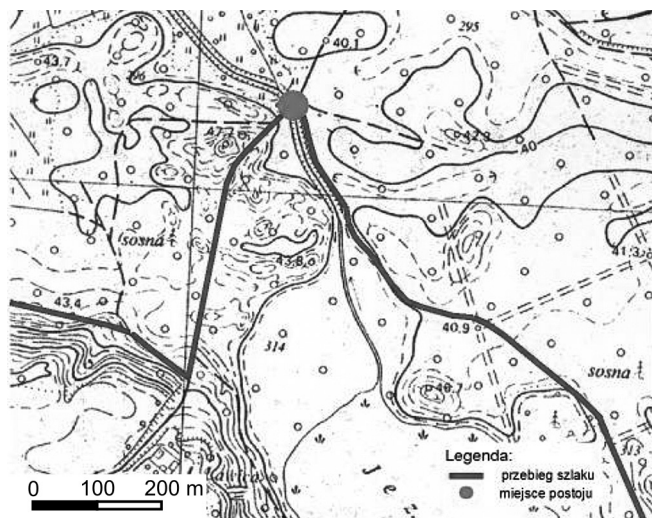
Fot. 26. Otwarta przestrzeń między lasami

re występują w granicach Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Niezbędne do tego jest urządzenie multimedialne, które te odgłosy będzie odtwarzało oraz informowało o tym, jaki ptak je wydaje.

Idąc dalej proponowanym szlakiem, dochodzi się do większej otwartej przestrzeni, położonej między obszarami leśnymi (patrz mapa 31 i fot. 26). Jest tu wystarczająco dużo terenu, aby zorganizować kolejne miejsce postojowe.

Zaplanowano tu stworzenie zadaszzonego miejsca odpoczynku z ławkami i stolikami, gdzie możliwe będzie spożycie posiłku oraz regeneracja sił. W miejscu tym powinny się także znajdować kosze na śmieci oraz toalety. Istotne jest również ustawienie wypukłej mapy z zaznaczonym miejscem postoju, umożliwiającej osobie z dysfunkcją wzroku orientację w terenie. Rozległa przestrzeń daje też

Mapa 32. Czwarte miejsce odpoczynku na „Leśnym szlaku zmysłów”- mapa w skali 1:10 000

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej Góra 412.314.

możliwość wydzielenia jej części i stworzenia rabat zielowych, na których rosłyby zioła łąkowe oraz rośliny leśnego runa. Osoby niewidome i słabowidzące mogłyby uczyć się je rozpoznawać za pomocą zmysłów zapachu oraz dotyku. Przydatne byłyby w tym umieszczone przy każdej roślinie tabliczki z opisami w alfabecie Braille’a. Przemierzając kolejny odcinek trasy, dociera się do miejsca, gdzie projektowany szlak łączy się ze szlakiem do nordic walkingu (mapa 32, fot. 27). Jest to ostatnie miejsce, gdzie zaplanowany został odpoczynek.

Tę niewielką przestrzeń należy odpowiednio zagospodarować, aby ustawić tam kilka ławek, które umożliwią ostatni już wypoczynek na trasie. Ma to być również miejsce, gdzie osoby z dysfunkcją wzroku nauczą się rozpoznawać drzewa po ich korze. W tym celu niewielkie fragmenty kory poszczególnych drzew umieszczone

Fot. 27. Ostatnie miejsce postojowe na szlaku „Zmysły natury”

będą na stojakach i odpowiednio oznaczone pismem Braille’a. Osoba niewidoma będzie mogła tej kory dotknąć oraz dowiedzieć się, z jakiego drzewa ona pochodzi. Zestawienie proponowanego zagospodarowania zawiera tabela 32.

Poza pieszym pokonaniem wyżej opisanej trasy istnieje także możliwość przejechania jej rowerem. Kolarstwo tandemowe wśród osób niewidomych zyskuje coraz większą popularność. Podróżowanie tandemem wraz z przewodnikiem jest dla

Tabela 32. Proponowane zagospodarowanie szlaku „Zmysły natury” oraz jego charakterystyka

Km szlaku	Nr postoju	Rodzaj podłoża	Proponowane zagospodarowanie	Charakterystyka zagospodarowania
0	początek szlaku	podłoże utwardzone – kostka brukowa	makieta przedstawiająca trasę wędrówki	wypukła makieta ma pozwolić osobom niewidomym za pomocą dotyku poznać przebieg trasy
		nietwardzone podłoże trawiaste	urządzenie multimedialne prezentujące informacje o „Jabłoniowym szlaku”	po wciśnięciu przycisku osoby z dysfunkcją wzroku uzyskają informację na temat znajdujących się w Chalinie dawnych odmian jabłoni
3,6	1	nietwardzone podłoże trawiaste	ławki, stoliki, kosze na śmieci, toaleta	miejsce to ma służyć do odpoczynku, istnieje tu możliwość spożycia posiłku
			makieta przedstawiająca przebieg szlaku	wypukła makieta ma informować osobę niewidomą, gdzie aktualnie się znajduje i jak przebiega dalsza trasa
		stojak z tabliczką informującą o ekologicznej roli lasu w alfabecie Braille’a	stojak przekazujący osobom niewidomym informacje za pomocą pisma Braille’a ma być ustawiony obok istniejącej tablicy z informacjami o ekologicznej roli lasu	
		nietwardzone podłoże trawiaste oraz brzeg jeziora	wypożyczalnia kajaków, pomost na brzegu jeziora	proponowane zagospodarowanie ma umożliwić osobom z dysfunkcją wzroku odbycie wycieczki kajakiem po Jeziorze Ławickim; pomost ma ułatwić wsiadanie do kajaka
4,7	2	nietwardzone podłoże trawiaste	ławki	ławki mają umożliwić chwilowy odpoczynek
			urządzenie multimedialne z odgłosami ptaków	na urządzeniu ma się znajdować kilkanaście przycisków z różnymi odgłosami ptaków; po wciśnięciu przycisku urządzenie wydaje odgłos ptaka oraz informuje o tym, co to za ptak

5,9	3	nieutwardzone podłoże trawiaste	zadaszone ławki i stoliki, kosze na śmieci, toalety	miejsce ma służyć do odpoczynku i regeneracji sił, także w niesprzyjających warunkach atmosferycznych
			makieta przedstawiająca przebieg szlaku	wypukła mapa ma informować osobę z dysfunkcją wzroku o tym, gdzie się aktualnie znajduje i jak przebiega dalsza trasa
			rabaty ziołowe z ziołami łąkowymi oraz roślinami leśnego runa podpisane pismem Braille'a	przy każdej roślinie powinny zostać umieszczone tabliczki z opisami w alfabecie Braille'a tak, aby za pomocą dotyku i zapachu osoba niewidoma mogła je rozpoznać
8,2	4	nieutwardzone podłoże leśne	ławki	miejsce ma dawać możliwość ostatniego odpoczynku na trasie
			stojaki z korą podpisane alfabetem Braille'a	osoba z dysfunkcją wzroku będzie mogła dotknąć poszczególnych rodzajów kory, a dzięki opisom w brajlu dowie się, z jakiego drzewa jest to kora

Źródło: opracowanie własne.

osób z dysfunkcją wzroku jedyną możliwością, kiedy mogą doświadczyć jazdy rowerem. A jest ona dla nich niewątpliwie ciekawym odczuciem, gdyż pomimo ograniczonej orientacji mogą oni na rowerze rozwijać dużą prędkość. Z uwagi na fakt, że problemem mogłoby być dowiezienie tandemów do Chaliny, należy stworzyć możliwość wypożyczenia ich w Ośrodku Edukacji Przyrodniczej.

3. **Formy aktywności dla osób niewidomych i słabowidzących w Chaliny i jego okolicach** obejmują nie tylko zwiedzanie szlaku, ale także spotkania integracyjne w Ośrodku Edukacji Ekologicznej. Na początku wspólnego pobytu można zorganizować zabawę integracyjną polegającą na opowiadaniu o sobie. Uczestników należy dobrać w pary, najlepiej tak, aby osoby w parach wiedziały o sobie jak najmniej. Przez 5–10 minut każdy opowiada swojemu partnerowi o sobie – skąd pochodzi, czym się zajmuje, co go interesuje, jakie ma upodobania itp. Następnie przed całą grupą każdy opowiada to, co zapamiętał o swoim partnerze.

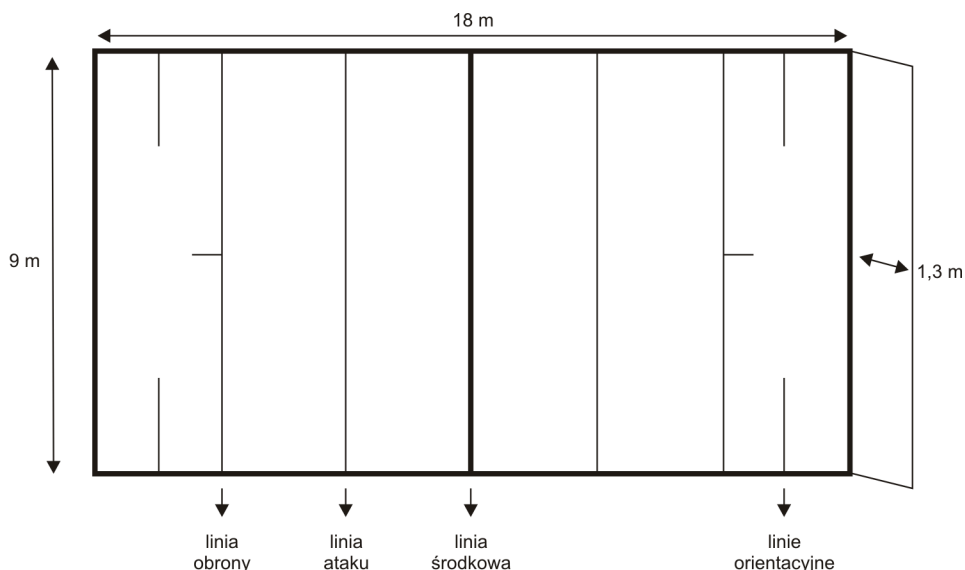
Inna zabawa pozwala na budowanie w grupie poczucia bezpieczeństwa. W tym celu wszystkie osoby biorące udział w zabawie ustawiają się, tworząc krąg, i mocno chwytają się za ręce. Na przemian jedna osoba pochyla się do przodu, druga natomiast odchyła się do tyłu. W tej pozycji starają się wytrzymać kilka sekund. Następnie osoby zamieniają się rolami – te, które się pochylały, odchylają się i na odwrót. Zabawa taka kształtuje wzajemne zaufanie i korzystnie wpływa na relacje

w grupie. Kolejną propozycją dla osób niewidomych i słabowidzących jest sportowa gra zespołowa goalball. Boisko do tej gry mogłoby znajdować się na terenie Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie.

Goalball to gra, którą stworzono w 1946 r., aby zwiększyć efektywność procesu rehabilitacji osób z uszkodzeniem narządu wzroku. Wtedy rehabilitacja ta dotyczyła przede wszystkim weteranów II wojny światowej. Obecnie w goalball rozgrywane są mistrzostwa świata, Europy i Polski, a od 1980 r. jest on pełnoprawną dyscypliną paraolimpijską. Do gry używa się specjalnych piłek dźwiękowych, wewnątrz których umieszczone są metalowe kulki. Pozwalają one „śledzić” toczenie się piłki wyłącznie za pomocą zmysłu słuchu. Dlatego podczas gry musi panować absolutna cisza. Piłka waży 1,25 kg i ma obwód 76 cm. Wydobywający się z niej dźwięk jest lepiej słyszalny dzięki wykonanym w piłce otworom.

W grze biorą udział dwie drużyny. Każda ma po sześciu zawodników, którzy się zmieniają – trzech znajduje się na boisku, trzech jest rezerwowych. W związku z tym, że w grze biorą udział osoby zarówno całkowicie niewidome, jak i słabowidzące, w celu wyrównania szans zawodników stosuje się specjalne osłony na oczy. Cel gry to toczenie piłki przez drużynę atakującą w taki sposób, aby przekroczyła linię bramkową drużyny broniącej.

Gra w goalballa zgodnie z przepisami odbywa się w hali. Dla celów rekreacyjnych jednak w Chalinie boisko mogłoby znajdować się na otwartej przestrzeni i być jedynie zabezpieczone ogrodzeniem. Wymiary boiska to 9×18 m. Na krótszym boku prostokąta znajduje się bramka, której wysokość wynosi 1,3 m. Schemat boiska przedstawiono na rycinie 10. Mecz goalballa trwa dwa razy po 10

Ryc. 10. Schemat boiska do gry w goalball

Źródło: Molik (2009).

minut z 5-minutową przerwą. W przypadku remisu dopuszcza się przeprowadzenie trzech 3-minutowych dogrywek (Molik 2009).

Warto zachęcać osoby niepełnosprawne wzrokowo do uczestniczenia w zespołowych grach z piłkami dźwiękowymi. Badania dowiodły bowiem, że korzystnie wpływają one na sprawność i koordynację ruchową, doskonałą także zmysły jak słuch i dotyk, oraz poprawiają orientację przestrzenną. Ponadto pozwalają pokonywać szereg barier psychicznych oraz uczyć koleżeństwa i współpracy w zespole (Bolach 1986).

Teren Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie stwarza także inne możliwości integracji osobom niewidomym i słabowidzącym. W znajdującym się tam wigwamie można zorganizować ognisko. Wspólne pieczenie kiełbasek i śpiewy z pewnością wpłyną korzystnie na wzajemne relacje i panującą atmosferę.

Zakończenie

Niniejsze opracowanie ukazuje problem niepełnosprawności w kontekście uprawiania turystyki i rekreacji. Głównym jego założeniem było stworzenie koncepcji produktu turystycznego mającego służyć osobom niepełnosprawnym, czyli zaproponowanie rozwiązań korzystnych dla osób niepełnosprawnych ruchowo, niewidomych i słabowidzących.

Wyjazdy terenowe do Sierakowskiego Parku Krajobrazowego pozwalają na stwierdzenie, że obecny stan zagospodarowania turystycznego utrudnia, a w niektórych przypadkach uniemożliwia uprawianie na jego obszarze turystyki przez osoby niewidome oraz niepełnosprawne ruchowo. Dlatego niezbędne jest wprowadzenie odpowiednich rozwiązań i udogodnień dla osób niepełnosprawnych.

Przeprowadzone badania oraz analiza materiałów wtórnych pozwoliły na sformułowanie twierdzenia, że turystyka nie tylko umożliwi regenerację sił fizycznych i psychicznych człowieka niepełnosprawnego, ale jest też źródłem nowych wrażeń i spostrzeżeń, które oddziałują stymulująco na rozwój osobisty oraz dają szansę rozszerzania indywidualnych możliwości i pokonywanie własnych słabości. Należy więc dążyć do promowania aktywności turystycznej wśród osób z dysfunkcjami narządów ruchu oraz osób niewidomych. Turystyka może przeciwdziałać negatywnym skutkom niepełnosprawności i wspomagać proces integracji osób pełnosprawnych z niepełnosprawnymi. Rola turystyki polega także na wydobywaniu ludzi niepełnosprawnych ze społecznej izolacji, na przerywaniu monotonii życia, dostarczaniu niecodziennych przeżyć, pobudzaniu chęci do życia.

Zgłębienie tematu aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych pozwoliło na wysnucie wniosku, że uprawianie turystyki i krajoznawstwa wyzwala ich aktywność, kształtuje motywacje do uprawiania innych form ruchu, wzbudza potrzebę aktywnego spędzania wolnego czasu. Ponadto pomaga przekraczać własne granice fizyczne i psychiczne.

Najważniejszą kwestią poruszonego tematu jest jednak odpowiednie dostosowanie atrakcji turystycznych do obsługi turystów niepełnosprawnych. Żeby turystyka mogła rzeczywiście być jedną z form aktywności osób o ograniczonej sprawności, niedowidzących oraz niewidomych, musi być odpowiednio zorganizowana i dostosowana do potrzeb i możliwości tych ludzi.

Właściwe organizowanie turystyki osób niepełnosprawnych musi uwzględniać poniższe założenia:

- przygotowanie bazy turystycznej: w przypadku proponowanego szlaku trzeba zadbać o dostosowanie: podłoża, punktów krańcowych i punktów odpoczynku oraz wprowadzić odpowiednie oznakowanie,

- zapewnienie odpowiednio wykształconej kadry organizatorskiej i pracowników obiektów turystycznych, znających specyfikę różnych rodzajów niepełnosprawności,
- przygotowanie kondycyjne i psychiczne turystów niepełnosprawnych,
- przygotowanie materiałów promocyjnych, propagujących uprawianie turystyki przez osoby niepełnosprawne oraz materiałów informacyjnych o planowanym szlaku.

Nadrzędną zasadą, która powinna być respektowana w działaniach w odniesieniu do osób niepełnosprawnych, jest jedno z haseł Deklaracji Madryckiej, przyjętej podczas Europejskiego Kongresu na rzecz Osób Niepełnosprawnych w 2002 r., które brzmi: *Nic o ludziach niepełnosprawnych bez osób niepełnosprawnych*. Należy więc włączać w organizację różnych przedsięwzięć osoby niepełnosprawne, **zasięgać ich opinii, korzystać z ich doświadczenia. Organizatorzy turystyki osób niepełnosprawnych nie osiągną sukcesu, jeśli w swoich pomysłach i działaniach nie uwzględnią pomysłów i krytyki samych zainteresowanych.**

Trzeba także pamiętać, że osoby niepełnosprawne chcą równych szans, a nie litości, dlatego wszystkie projekty realizowane z myślą o nich powinny być tak przeprowadzone i dopracowane, by główni zainteresowani mogli z nich korzystać w sposób komfortowy, zapewniający satysfakcję.

Summary

Propositions of making accessible the Sierakowski Natural Landscape Park for visually and physically disabled persons

Since the last decade of the 20th century, a significant increase of the interest in activities aiming to make accessible tourist places, objects and services for disabled persons is observed. These activities are the result of two important reasons. An increasing competition on tourist market and politics referring to prices, the quality of services lengthening the tourist season and gaining new groups of clients, who, owing to various reasons (including disability), rarely took part in tourist trips, are the basic ones. Demographic changes – observed increase of the amount of seniors and disabled persons are another important reason. Forecasts indicate that the amount of people at the age of 65+ in European population will be three times higher in 2050 in comparison with 2003¹. Nowadays, disabled persons consist 15% of the population in the European Union (75 million people)² and 12.2% in Poland (4.7 million people)³. These changes provoke that the needs regarding the tourist trips of older or disabled persons cannot be treated as marginal or “special”. The answer to these needs should be visible in accessibility of both tourist space and offer. This direction of required activities is also implied by transformations that take place in a social mentality. They refer to the perception of disability not only from the medical but also social point of view. Moreover, they find a reflection in the legal acts aiming to “equalizing chances”. At present, the key role in within this range is played by the Convention of Laws of Disabled Persons passed by the General Assembly of the United Nations in September 2012.

Adjusting the tourist offer to the needs of persons with disabilities requires guaranteeing its complex (regarding all elements) accessibility. The definition of accessibility means the degree at which a given person is able to visit building, other devices and open areas in a free and independent way without special arrangements⁴. Nowadays, the condition of the accessibility is met in cases of objects, however, less frequently in relation to attractive areas owing to their natural values as well as tourist routes. Such a situation made the authors of the

¹ European Commission Enterprise and Industry Sectors Tourism Accessibility http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/accessibility/index_en.htm

² European Commission Health-EU My Health People with Disabilities, 2012

³ Narodowy Spis Powszechny 2011, GUS.

⁴ Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010 – 2020: Odnowione zobowiązanie w sprawie budowy Europy bez barier. KOM(2010) 636.

monograph attempt to work out a proposition of adjusting of chosen routes to the needs of disabled persons (with physical and visual dysfunctions) in a protected area (Sierakowski Natural Landscape Park) characterized by a rich natural and cultural potential.

To a great degree, this research work is the effect of a cooperation of a team of four graduates of tourism and recreation at Adam Mickiewicz University: Izabela Czaplicka, Martyna Jaworska, Justyna Przybylska i Agata Sklepik. The study is based on chosen results of M.Sc. theses prepared by these authors within a M.Sc. seminar conducted by Ph.D. Alina Zajadacz in the years 2009-2010. The chapter introducing to the problems of the tourism of people with physical and visual dysfunctions was prepared by Ph.D. Anna Kołodziejczak, from the perspective of a theorist as well as experience of a physically disabled person.

The book consists of a few parts. The first one (chapter I and II) refers to the problems of tourism of disabled persons as well as an attempt of its solving or leveling out through an introduction of various improvements. A review of good practices that aim to increase the accessibility, including the comfort of leisure referring to free and independent moving of physically and visually disabled people in a tourist space, provides important knowledge regarding the optimal solutions. The main conditions of development of disabled persons tourism and basic rules regarding the services for chosen target groups (physically and visually disabled persons) were discussed.

The second part of the book (chapter III and IV) characterizes the research area taking into account tourist values, the condition of the tourist traffic in the area of Sierakowski Natural Landscape Park as well as broader research issues referring to making accessible forms of nature protection (Sierakowski Natural Landscape Park) for tourist use. The authors also discussed the rules of marking out tourist routes, which were used in their projects shown in chapter VI.

The third contains the results of the authors' research including questionnaire interviews conducted with physically and visually disabled people. The results of opinion polls and field research (inventory and valorization of chosen routes in Sierakowski Natural Landscape Park aiming to analyze its use for physically and visually disabled persons) were used in preparing the proposition of the course and tourist management of four routes. Two of them are prepared for the persons using wheelchairs and the other two form unsighted persons. The routes have a shape of loops with a junction point located in the Center of Natural Education in Chalin. The Centre is also proposed to be an accommodation base. In the last part of the book, conclusions and recommendations for the possibilities of development of tourism of disabled persons were presented.

The books contains the author's conception regarding the improvement of accessibility of the area characterized by high landscape values for people with chosen types of disability. It propagates an idea of a universal design taking into account the opinion of recipients of the proposed routes. Furthermore, it exposes a very important rule that the design should be realized both "for" and "with" disabled persons.

Translated by Marcin Słowik

Literatura

- Balcerzak-Paradowska B. (red.), 2002, *Sytuacja osób niepełnosprawnych w Polsce*, Raport Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Bieganowska A., 2005, *Teoretyczny kontekst roli turystyki osób niepełnosprawnych w procesie kształtowania postaw społecznych*, [w:] D. Ślęzak (red.), *Spoleczne i organizacyjne aspekty aktywności turystyczno-rekreacyjnej osób niepełnosprawnych*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Warszawa.
- Bochniak J., 1998, *Sierakowski Park Krajobrazowy a rozwój gminy Sieraków. Korzyści i pojawiające się problemy*, Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski, 3, Poznań.
- Bolach E., 1986, *Sportowe gry zespołowe dla osób niepełnosprawnych*, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Borowicka A., 2003, *Niepełnosprawny turysta. Poradnik dla pilotów i przewodników turystycznych*, Forum Turystyki Pomorza Zachodniego, Szczecin.
- Borowicka A., 2008, *Sprawnie dla niepełnosprawnych*. Forum Turystyki Regionów, Szczecin.
- Borowicka A., Borowicka A., Heliński W., 2007, *Tworzenie i dostosowywanie produktów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych*, Forum Turystyki Regionów, Szczecin.
- Borowicka A., Ramik-Mażewska I., 2008, *Sprawnie dla niepełnosprawnych. Profesjonalna obsługa turysty niepełnosprawnego*, Forum Turystyki Regionów, Szczecin.
- Bosiacki S., 1995, *Turystyka i rekreacja jako czynnik integracji europejskiej*, Wydział Turystyki i Rekreacji Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Poznań.
- Ciechorska A., Stępa B., 2001, „*Miejsca magiczne*” Sierakowskiego Parku Krajobrazowego, Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski, 7, Poznań.
- Dunaj B., 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo WILGA, Warszawa.
- Gostyński W., 2005, *Poznań dla każdego. Przewodnik turystyczny dla osób niepełnosprawnych ruchowo*. Wydawnictwo Miejskie, Poznań.
- Grabowski J., Milewska M., Stasiak A., 2007, *Vademecum organizatora turystyki niepełnosprawnych*, Wydawnictwo WSTH w Łodzi, Łódź.
- Iwański J., Owczarek D., 2010, *Potrzeba bycia rozumianym. Komunikacja społeczna i funkcjonowanie w grupie osób z ograniczeniem sprawności*, [w:] A.I. Brzezińska (red.), *Aktywność zawodowa osób z ograniczeniem sprawności*, t. 9, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Janyszek S., Kukorowski W., Urbański P., 1996, *Ścieżka dydaktyczna „Jar koło Chalina”*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kaganek K., 2007, *Tworzenie i dostosowywanie produktów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych*, Forum Turystyki Regionów, Szczecin.
- Kaganek K., 2009, *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*, EAS, Kraków.
- Kałaska M., Marciniak G. (oprac. publ. pod kier.), 2003, *Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe 2002*, cz. I, *Osoby niepełnosprawne*, Główny Urząd Statystyczny, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
- Kasprzak K., 1992, *Utworzenie i problemy ochrony Sierakowskiego Parku Krajobrazowego*, Lubuski Przegląd Przyrodniczy, III, Wydawnictwo Lubuskiego Klubu Przyrodników, Świebodzin.
- Kasprzak K., Tobolski K., 1992, *Projekt ochrony parków krajobrazowych na przykładzie Lednickiego i Sierakowskiego Parku Krajobrazowego w woj. poznańskim*, Parki Narodowe, 4.

- Kędzierska J., 2007, *Turystyka osób niewodomych i słabowidzących*, [w:] A. Borowicka, A. Borowicka, W. Heliński (red.), *Tworzenie i dostosowywanie produktów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych*, Forum Turystyki Regionów, Szczecin.
- Kędzierska J., Okupieńska A., 2008, *Osoby niewidome i słabowidzące*, [w:] A. Borowicka, J. Ramik-Mażewska (red.), *Sprawnie dla niepełnosprawnych: profesjonalna obsługa turysty niepełnosprawnej*, Forum Turystyki Regionów, Szczecin.
- Kołodziejczak A. 2010, *Warunki rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych w Polsce*, [w:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Aspekty społeczne: ruch turystyczny, turystyka osób niepełnosprawnych, turystyka zdrowotna, przestrzeń w świadomości społecznej*. Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace 7: 81–89.
- Kondracki J., 2009, *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kosewska M., Fornal-Pieniak B., 2009, *Turystyka dla wybranych – możliwości wypoczynku osób z dysfunkcją wzroku na terenie polskich parków narodowych*. Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, 4 (23): 299–306.
- Krakowski B., 2007, *105 tras spacerowo-wycieczkowych po Dolnym Śląsku*. Urząd Marszałkowski Woj. Dolnośląskiego i Dolnośląska Organizacja Turystyczna, Wrocław.
- Kotowski S. (red.) 2007, *Biuletyn Informacyjny Trakt*, nr 1(20)/07.
- Łęcki W., 1963, *Pojezierze Międzychodzko-Sierakowskie. Przewodnik wycieczkowy*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Łęcki W., 2003, *Wielkopolska – przewodnik po miejscach ładnych i ciekawych*, Poznań.
- Łobożewicz T., 2000, *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych*, Zakład Wydawniczy Druk-Tur, Warszawa.
- Matuszewska D., 1996, *Ochrona przyrody i turystyka w Sierakowskim Parku Krajobrazowym w świetle opinii turystów i rekreantów*, Przegląd Przyrodniczy, VII, 2 (1996), Wydawnictwo Lubuskiego Klubu Przyrodników, Świebodzin.
- Molik B., 2009, *Zespołowe gry sportowe osób niepełnosprawnych. Osoby z dysfunkcją narządu ruchu, niepełnosprawne intelektualnie, niewidome i słabowidzące*, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Wydawnictwa Dydaktyczne, Warszawa.
- Ogrodowczyk T., 1995, *Przyroda Sierakowskiego Parku Krajobrazowego*, Parki Narodowe, 4.
- Ogrodowczyk T., 1996, *Skrzyp olbrzymi w Sierakowskim Parku Krajobrazowym*, Przyroda Polska, 1.
- Ostrowska A., 1981, *Postawy społeczeństwa polskiego wobec niepełnej sprawności*, Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych, Warszawa.
- Pilarczyk L., 2000, *Refleksje na temat mapy geomorfologicznej Sierakowskiego Parku Krajobrazowego*, Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski, 6.
- Pilch T., 1998, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Raszka B., 1997, *Chalin i okolice*, Unidruk s.c., Poznań.
- Raszka B., 1997, *Ścieżka dydaktyczna nad Jeziorem Małym w Chalinie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Ratyńska H., Szwed W., 1999, *Waloryzacja przyrodnicza oraz wskazania ochronne dla terasy zalewowej Warty w parkach krajobrazowych środkowej Wielkopolski*, Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski, 4.
- Rąkowski G., 2002, *Parki krajobrazowe w Polsce*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Rąkowski G., 2006, *Rezerваты przyrody w Polsce środkowej*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Skalska T., 2010, *Nowe wyzwania gospodarki turystycznej. Turystyka osób niepełnosprawnych porady dla usługodawców*, Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin, Warszawa.
- Staniewska-Zątek W., 2007, *Turystyka a przyroda i jej ochrona*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

- Stasiak A. (red.), 2008, *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Stępka B., Ciechorska A., 2001, *Zabytkowe parki przydworskie na obszarze Sierakowskiego Parku Krajobrazowego*, Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski, 7.
- Sztumski J., 1999, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice.
- Śledzińska J., 2008, „*Turystyka dla wszystkich*” – ogólnopolski projekt realizowany przez PTTK w 2008 r., [w:] A. Stasiak (red.), *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa: 63–75.
- Śledzińska J., Wielocha A., 2009, *Przyroda uczy najpiękniej – poradnik metodyczno-szkoleniowy*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Woś A., 1994, *Klimat Niziny Wielkopolskiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Zajadacz A., 2011, *Attitudes to social integration of deaf and hearing people during leisure time in Poland*, [w:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy. Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, Wrocław: 310–328.
- Zajadacz A., 2012, *Turystka osób niesłyszących – ujęcie geograficzne*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Zaręba D., 2000, *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Akty prawne, dokumenty, dane statystyczne

- Bank Danych Regionalnych, GUS (http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/strona.indeks).
- European Commission Enterprise and Industry Sectors Tourism Accessibility (http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/accessibility/index_en.htm).
- European Commission Health-EUMy. Health People with Disabilities 2012 (http://ec.europa.eu/health-eu/my_health/people_with_disabilities/index_en.htm#).
- Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010 – 2020: Odnowione zobowiązanie w sprawie budowy Europy bez barier. KOM(2010) 636.
- Instrukcja znakowania szlaków turystycznych, 2002, PTTK Zarząd Główny, Warszawa.
- Instrukcja znakowania szlaków turystycznych, PTTK Zarząd Główny (http://www.pttk.pl/pttk/przepisy/instrukcja_znakowania_szlakow_0707.pdf).
- Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. (M.P. z 13.08.1997 r. nr 50, poz 475).
- Narodowy Spis Powszechny 2011 w zakresie populacji osób niepełnosprawnych (http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf).
- Postawy wobec osób niepełnosprawnych. Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej 2007.
- Raport o stanie gminy Sieraków.
- Rozporządzenie nr 6/91 Wojewody Poznańskiego z dnia 12 sierpnia 1991 roku w sprawie utworzenia Sierakowskiego Parku Krajobrazowego.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 maja 1997 r. w sprawie określenia warunków bezpieczeństwa osób przebywających w górach, pływających, kąpiących się i uprawiających sporty wodne, (Dz.U. z 1997 r. nr 57, poz. 358).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 1997 r., nr 123, poz. 776 z późn. zm).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. nr 92, poz. 880).

Strony internetowe

www.accessibletour.pl

www.accessibletourism.org

www.biebrza-narew.pl

www.eko.org.pl

www.gmw.pl

www.goryzierskie.pl

www.idn.org.pl/sonnszz/def_on

www.karkonosze.ws

www.mueum.stalowawola.pl

www.niepelnosprawni.gov.pl

<http://www.olandia.pl/skansen-olenderski/idea/fundacja-olendrzy-dla-polski>

www.pit.org.pl

www.sierakow.pl

www.stat.gov.pl

www.turystykadlawszystkich.pl

www.tur-info.pl

www.turystykawpraktyce.eu/przyroda05.html

www.wigry.win.pl

www.zpkww.pl

Informacje o autorach i redaktorach tomu

Izabela Czaplicka

Magister turystyki i rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: turystyka osób niewidomych i niedowidzących oraz turystyka na obszarach chronionych.

e-mail: iza_czaplicka@op.pl

Agata Kasprzak (Sklepik)

Magister turystyki i rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: turystyka osób niepełnosprawnych ruchowo, oddziaływanie turystyki na środowisko przyrodnicze obszarów chronionych.

e-mail: agata_kasprzak@10g.pl

Anna Kołodziejczak

Doktor habilitowany nauk o Ziemi w zakresie geografii, profesor nadzwyczajny, kierownik Zakładu Gospodarki Żywnościowej i Wsi na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zajmuje się dwoma nurtami badań: geografią rolnictwa i wsi, turystyką osób niepełnosprawnych. Autorka artykułów: *Informacje internetowe o bazie noclegowej w Polsce dla niepełnosprawnych ruchowo – analiza i ocena* (2008), *Warunki rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych w Polsce* (2010). Przewodnik turystyczny po Wielkopolsce, organizator turystyki, konsultant przewodnika po Poznaniu dla osób niepełnosprawnych ruchowo, wolontariusz w projekcie „Turystyka dla wszystkich”.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przemysłowej, Zakład Gospodarki Żywnościowej i Wsi, ul. Dziegiełowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: aniaka@amu.edu.pl

Martyna Jaworska

Magister turystyki i rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Autorka pracy magisterskiej *Propozycja szlaku turystycznego „Zmysły natury” dla osób z dysfunkcją wzroku na terenie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego* (2010).

Zygmunt Młynarczyk

Prof. dr hab. Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; kierownik Centrum Turystyki i Rekreacji; zajmuje się procesami kształtującymi koryto rzeczne oraz zmiennością włoś-

ciwości fizykochemicznych wód jeziornych. Wiele uwagi poświęca pracom z zakresu oddziaływania narciarstwa wodnego na środowisko przyrodnicze. Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegiełowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: zygmont@amu.edu.pl

Justyna Przybylska

Magister turystyki i rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (2010).

Alina Zajadacz

Doktor habilitowany nauk o Ziemi w zakresie geografii, adiunkt na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: potencjał turystyczny miast i regionów oraz turystyka dostępna dla osób niepełnosprawnych. Autorka kilkudziesięciu publikacji, w tym książek *Potencjał turystyczny miast na przykładzie wybranych miast Sudetów Zachodnich* (2004), *Czas wolny, turystyka i rekreacja osób niesłyszących w Polsce* (2010), *Turystyka osób niesłyszących – ujęcie geograficzne* (2012). Współautorka *Strategii rozwoju turystyki w regionie leszczyńskim* (2008).

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegiełowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: alina@amu.edu.pl